

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN
ANALİZİ: TEORİ ve UYGULAMALARI

Tezi Hazırlayan
İbrahim DOĞAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Faik BİLGİLİ

İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2005

Kayseri

ÖNSÖZ

Yüksek lisansa başladığımda lisans eğitimimin ne kadar kolay olduğunu anladım. Çünkü bir gecelik çalışmalarla mezun oluyorduk. Yüksek lisan ders dönemimden sonra tez dönemine başladığımda ise, keşfedilmesi gereken ne kadar geniş bir okyanusun varlığının olduğunu gördüm.

Yüksek lisans tezi, bilim okyanusunda şimdiye kadar ne kadar sığ denizlerde hatta küçük su birikintilerinde uğraştığımızı; bu sığ denizlerden büyük okyanuslara açılmak için uçsuz bucaksız bir âlemin ne kadar başında olduğumuzu anlamamıza yarayan bir araçtır. Küçük denizlerden büyük denizlere çıkmak için tezin ortaya getirilme aşamasına kadar geçen her merhale doğal olarak sıkıntılı ve zordur. İşte bu sıkıntılı ve zorlu aşamalarda insanın bir ustaya ihtiyacı vardır. Bu usta, çırağını her aşamada bazen yönünü bulmasını, bazen de özgüveninin yerine gelmesini sağlar. Bu tezin konusunun seçiminden yazımına ve nihayete erdirilmesine kadar geçen her aşamada benim yönümü bulmamı sağlayan, yaptığım basit hatalarda dahi sabrını koruyan, benim özgüvenimi kazanmamı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Faik BİLGİLİ'ye, samimi eleştiri ve telkinleri ile bana moral veren Doç. Dr. Emine BİLGİLİ'ye, zaman zaman çok bunaldığım anlarda moral motivasyonunu esirgemeyen Öğr.Gör. D. Cüneyt GEDİKLİ ve Arş. Gör. Cüneyt DUMRUL'a, özellikle uygulama kısmında yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Recep DÜZGÜN'e ve beni bu günlere getiren ANNE ve BABAMA...

Teşekkür ediyorum...

KAYSERİ, AĞUSTOS 2005

İBRAHİM DOĞAN

BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: TEORİ VE UYGULAMA

ÖZET

Bütçe açıklarının bir ülke ekonomisi içerisindeki makro etkileri hem politik hem de akademik alanda sürekli tartışılan konulardan birisidir. Çeşitli iktisat akımları, bütçe açıkları konusunda farklı yaklaşımlara sahiptir.

I. ve II. Dünya savaşlarından sonra hükümetlerin halk sağlığı, çalışanların ücretleri, harbin tahribatının onarımı gibi sebepler yüzünden hükümetler bütçe açıklarına gitmeye başlamışlardır. Bu dönemden sonra da hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları makroekonomik bir sorun haline gelmiştir.

Bu tez, ülkemiz açısından da önemli bir sorun olan bütçe açıklarının enflasyon üzerindeki etkilerinin analizini ve uygulamasını yaparak makroekonomik açıdan incelemektedir.

Tez beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, bütçe açığı ve enflasyon hakkında genel kavramlara konuya ana hatları ile açıklık getirmiştir. İkinci bölümde, teorik alt yapıyı oluşturmak amacıyla bütçe açıklarının nedenleri, finansmanı, makroekonomik etkileri ve enflasyonla ilişkisi verilmiştir. Daha sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımı açısından bütçe açıkları ve enflasyon ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü bölümde, iktisadi yaklaşımların bütçe açıklarına ve enflasyona bakış açıları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, yapılan bazı ampirik çalışmaları ve bulgularını verilmiştir. Son olarak beşinci bölümde, ülkemiz üzerine bir uygulama çalışması yapılmıştır.

Sonuç olarak, bu tezin temel iddiası, bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkisinin uygulama sonuçları ile geleceğe yönelik makroekonomik sonuçlarına ışık tutmaktır.

Anahtar sözcükler: Bütçe açığı, bütçe açıklarının finansmanı, bütçe açıkları ve enflasyon, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler.

THE ANALYSIS OF BUDGET DEFICITS' EFFECT ON INFLATION: THEORY AND APPLICATION

ABSTRACT

The macro effects of budget deficits in an economy is an issue which is always discussed not only by politics but also by academia. Different economic trends have got different approaches about the issue of budget deficits.

After I and II the world wars, governments started to have budget deficits because of government expenditures for, public health, wages of workers and the restructuring of the infrastructure. After that period, budget deficits became a macroeconomic problem both in developed countries and developing countries.

This thesis which is also an important problem for our country is examined in macroeconomic by analyzing terms the effects of budget deficits on inflation.

The thesis consists of five chapters. In the first chapter of the study, it was clearly explained budget deficit and inflation with general concepts. In the second chapter, the causes of budget deficits with the aim of building the theoretical frame work and macroeconomic effects were examined with the relation to inflation. Afterwards, budget deficits and inflation were examined in terms of the seperation of the developed and developing countries. In the third chapter, economic approachings which are related to the budget deficit and inflation were explained. In the fourth chapter, it was given some emprical analyses and their findings which were carefully done. Finally in the fifth chapter, an application study has been done on our country.

In conclusion, around the hypothesis of this thesis it was tried to explain by fixing the way of the relation of macroeconomic and the strength between budget deficits and inflation varieties.

Key words: budget deficits, the financing of the budget deficits, budget deficits and inflation, developed and developing countries.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
TABLolar LİSTESİ	VIII
Giriş	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
GENEL KAVRAMLAR VE TANIMLAR	4
1. Bütçe Açığı Kavramı ve Ölçüm Yöntemleri	4
1.1. Genel Amaçlı Bütçe Açığı	8
1.1.1. Geleneksel Bütçe Açığı	8
1.1.1.1. Konsolide Bütçe Açığı	9
1.1.1.2. KİT Açığı	10
1.1.1.3. Sosyal Güvenlik Açığı	11
1.1.2. Birincil Açık	11
1.1.3. İşlemsel Açık	12
1.1.4. Yarı Mali Açık	12
1.1.5. Nakit –Tahakkuk Açığı	13
1.1.6. Nominal – Reel Bütçe Açığı	14
1.2. Özel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri	15
1.2.1. Cari Açık - Sermaye Açığı	15
1.2.2. Yurtiçi Açık – Yurtdışı Açık	15
1.2.3. Yapısal Açık – Konjonktürel Açık	16
1.2.4. Finanse Edilebilir (Sürdürülebilir) Bütçe Açığı	16
1.2.5. Optimal Bütçe Açığı	17
1.2.6. İhtiyati Bütçe Açığı	17
1.3. Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Gelişimi	18
2. Enflasyon Kavramı ve Çeşitleri	19
2.1. Enflasyonun Çeşitleri	21
2.1.1. Kaynaklarına Göre Çeşitleri	21
2.1.1.1. Talep Enflasyonu	21
2.1.1.2. Maliyet Enflasyonu	23
2.1.1.3. Yapısal Enflasyon	23
2.1.2. Hızlarına Göre Enflasyon Çeşitleri	24
2.1.2.1. Düşük Enflasyon	24
2.1.2.2. Yüksek Enflasyon	24
2.1.2.3. Hiperenflasyon	24

İKİNCİ BÖLÜM	25	
BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ, FİNANSMANI, MAKROEKONOMİK ETKİLERİ VE ENFLASYONLA İLİŞKİSİ	25	
1. Bütçe Açıklarının Nedenleri	25	
1.1. Yapısal ve Kurumsal Nedenler	26	
1.2. Askeri Nedenler	28	
1.3. Siyasal Nedenler	29	
1.4. Ekonomik ve Mali Nedenler	33	
1.5. Sosyal Nedenler	33	
1.6. Dış Nedenler	34	
1.7. Politik-İktisadi Nedenler	34	
2. Bütçe Açıkları Açısından Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Ayırımı	35	2.1.
Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıkları	35	
2.1.1. Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıklarının Önemi ve Temel Nedenleri	36	
2.1.2. Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıklarının Gelişimi	38	2.2.
Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları	40	2.2.1.
Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Önemi	41	
2.2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Kontrol Edilememesinin Nedenleri	45	
3. Bütçe Açıklarının Finansmanı, Makroekonomik Etkileri ve Enflasyonla İlişkisi	47	
3.1. Bütçe Açıklarının Monetizasyonla Finansmanı ve Enflasyon	48	
3.2. Bütçe Açıklarının İç Borçlanma ile Finansmanı ve Enflasyon	53	
3.3. Bütçe Açıklarının Dış Borçla Finansmanı ve Enflasyon	58	
3.4. Bütçe Açıklarının Finansmanında Döviz Rezervlerinin Kullanılması ve Enflasyon	59	
4. Bütçe Politikasının Genel Etkileri ve Enflasyonla İlişkisi	60	
4.1. Kaynak Dağılımına Etkileri	61	
4.1.1. Vergiler	62	
4.1.2. Transfer Ödemeleri	63	
4.2. Üretim Üzerindeki Etkileri	64	
4.3. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri	66	
4.4. Çalışma Arzusu Üzerine Etkileri	67	
4.5. Talep ve Fiyat Üzerindeki Etkileri	69	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	72	
İKTİSADİ YAKLAŞIMLARIN BÜTÇE AÇIKLARINA ve ENFLASYONA BAKIŞ AÇISI	72	
1. İktisadi Yaklaşımların Bütçe Açıklarına İlişkin Görüşleri ve Enflasyonla İlişkisi	72	
1.1. Klasik Yaklaşım	72	
1.2. Neo-Klasik Yaklaşım	73	
1.3. Keynesyen Yaklaşım	74	
1.4. Monetarist Yaklaşım	78	
1.5. Kamu Tercihi Yaklaşımı	79	

1.6. Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	80
YAPILAN BAZI AMPİRİK ÇALIŞMALAR VE BULGULARI	80
1. Barro, 1988	80
Barro'nun Çalışmasına Paralel Çalışmalar	82
2. Akad, 2000	83
3. Bilgili, 1999a	84
4. Tutar & Tansel, 2000	85
5. Batavia ; Lash, 1983	85
6. Gazioğlu, 1986	86
7. Kirmanoğlu; Önder, 1996	86
8. Bilgili, 1999b	86
9. Egeli, 1999	88
10.Egeli,2000	89
11. Akçay; Emre; Özmucur,2000	90
12. Saraçoğlu, 2000	91
13. Çolak; Atan, 2001	91
14. Ragot, 2005	92
15. Nishijima, 2005	94
16. Lambertini, 2003	95
17. Feldstein; Elmenford, 1989	95
18. Bütçe Açıklarının Makroekonomik Etkileri Konusunda Yapılan Bazı Ampirik Çalışmaların Tablosu	98
BEŞİNCİ BÖLÜM	102
TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYONA ETKİSİNİN ANALİZİ:UYGULAMA ve SONUÇLARI	102
1. Durağanlık Analizleri ve Regresyon Analizleri	102
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	115
EK 1: (Gecikmeli Analiz Çıktıları)	120
5. Gecikmenin Analiz Sonuçları	120
6. Gecikmenin Analiz Sonuçları	122
7. Gecikmenin Analiz Sonuçları	124
EK 2: (Verilerin TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemindeki Kodları)	126

KISALTMALAR DİZİNİ

GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GSMH	Gayri Safi Millî Hâsıla
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım sistemi (TCMB)
DF	Dickey - Fuller Testi
PS	Persson Svenson Modeli
TA	Tabellini, Alesina Modeli

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Konsolide Bütçe Açığı	10
Tablo 2: Verilerin TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemindeki Kodları	103
Tablo 3: Durağanlık Test Sonuçları	105
Tablo 3 1a: Enf İçin Durağanlık Test Sonuçları	105
Tablo 3 1b: dEnf İçin Durağanlık Test Sonuçları	105
Tablo 3 2a: M1 İçin Durağanlık Test Sonuçları	105
Tablo 3 2b: dM1 İçin Durağanlık Test Sonuçları	105
Tablo 3 3a: M3 İçin Durağanlık Test Sonuçları	105
Tablo 3 3b: dM2 İçin Durağanlık Test Sonuçları	106
Tablo 3 4a: Kur İçin Durağanlık Test Sonuçları	106
Tablo 3 4b: dKur İçin Durağanlık Test Sonuçları	106
Tablo 3 5a: Faiz İçin Durağanlık Test Sonuçları	106
Tablo 3 5b: DFaiz İçin Durağanlık Test Sonuçları	106
Tablo 3 6a: Güven İçin Durağanlık Test Sonuçları	107
Tablo 3 6b: dGüven İçin Durağanlık Test Sonuçları	107
Tablo 3 7a: Butr İçin Durağanlık Test Sonuçları	107
Tablo 3 7b: dButr İçin Durağanlık Test Sonuçları	107
Tablo 4: Gecikmelere Göre Elde Edilen Kriter Değerler	109
Tablo 5: Wald Testi Sonuçları	109

GİRİŞ

Bütçe açığı ve enflasyon kavramları hemen hemen her gün yazılı ve görsel basında karşımıza çıkmaktadır. Bu kadar sık karşılaşmamıza rağmen tanımları ve etkileri konusunda toplum olarak çok fazla bir bilgiye sahip değiliz. Açık kavramı, gelirin giderden az olma durumudur. Enflasyon kavramı ise, fiyatlar genel seviyesinin bir dönemden diğer döneme sürekli artış göstermesidir.

Bütçe açıklarının da, enflasyonun da çeşitli makro ekonomik etkileri vardır. Bu çalışmada bütçe açıklarının enflasyona etkileri üzerinde odaklanıldığı için enflasyonun makroekonomik etkileri üzerinde fazla durulmamıştır. Dolayısıyla bütçe açıklarının etkileri çalışmada, ayrıntılı olarak incelenirken, enflasyonun makroekonomik etkilerine pek fazla değinilememiştir.

Enflasyonun ilk etkilerinden birisi verimlilik kaybına yol açmasıdır. Buna 'ayakkabı deri maliyeti (shoe leather cost)' denmektedir. Ayakkabı deri maliyetinin anlamı, enflasyonist ortamda insanlar ellerinde nakit para tutmak istemeyecek ve ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli bankaya gidip gelmek zorunda kalacaklardır. Bu da, iş verimini düşürerek, insanların boş zaman kayıplarını artıracaktır. Bu yüzden enflasyonun bu etkisine ayakkabı deri maliyeti adı verilmektedir.

Enflasyon, nominal kârın yükselmesine, reel işletme sermayesinin eksilmesine yol açan bir süreçtir. Enflasyonun üretim faktörlerinin gelecekte elde etmeyi bekledikleri gelirlerini belirsizleştirmesi, bu faktör sahiplerinin ileriye yönelik planlarını alt üst etmekte ve üretim-tüketim dengesinin bozulmasına yol açmaktadır.

Enflasyon, aynı zamanda gönüllü tasarrufları da azaltmaktadır. Fiyat seviyesinin devamlı yükselmesi ve faiz oranlarının fiyat seviyesindeki bu artışı eşanlı olarak takip edememesi negatif (veya pozitif) reel faiz hadlerine neden olabilir. Reel faiz hadlerindeki bu dalgalanma, tasarrufların başka alanlara kaymasına yol açmaktadır. Bu durumda tasarruflar ya verimsiz spekülatif yatırım alanlarına ya da enflasyonu daha da arttıracak tüketim harcamalarına yöneltmektedir.

Yatırımlar üzerinde de enflasyonun olumsuz etkileri vardır. Kamu kesiminin ve özel kesimin yatırımları devamlı fiyat yükselmeleri nedeniyle başlangıç maliyetlerinin çok üzerinde

gerçekleşmektedir. Enflasyon, işletmelerin yatırımlarının zamanında ve beklenen maliyetlerle gerçekleşmesini önlediğinden mal piyasasındaki arz talep dengesini de bozmaktadır. Yatırımların rasyonel ve etkin dağılımı bozulduğu gibi, kaynakların verimli alanlarda değerlendirilmesi de sağlanamamaktadır.

Enflasyon sonucu iç piyasada üretilen malların fiyatları yükseldiğinde, bunların ihracat imkânları da daralmaktadır. Dolayısıyla ihracatı teşvik gayesi ile birçok sunî yöntemler (ihracatta vergi iadesi, düşük faizli ihracat kredisi verilmesi, vergisiz hammadde ve makine ithali vb...) uygulanmaktadır. İhracatın azlığı ve ithalatın fazla vermesine sebep olan enflasyon, ödemeler dengesini de olumsuz etkilemektedir.

Enflasyon dönemlerinde dar ve sabit gelir sahipleri zarar görürken, büyük tüccar ve sanayici, mal darlığından ve üretim yetersizliğinden faydalanarak, spekülâtif bir şekilde kâr elde edebilmektedirler. Servetlerini para olarak ellerinde tutanlar, paranın satın alma gücü oranında servetlerinden kaybederlerken; servetini, gayrimenkul, altın, dayanıklı tüketim malı şeklinde ellerinde tutanlar, bu süreçten kazançlı çıkmaktadır.

Bütçe açığı kavramı ise, iktisadi yaklaşımlara göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Keynesyenler belli bir konjonktür dönemi için denklikten bahsederken; Klasikler, bütçe denkliğinin olmasını şart koşabilmektedirler.

Bütçe açığı ve enflasyonun bir arada görülmesi, sezgisel olarak önemli bir ilişkiye sahiptir. Yapılan uygulamalar da bu sezgisel ilişkiyi doğrulamaya yöneliktir. Her iki sorunun bir arada görülmesi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yaşanan makroekonomik bir fenomendir. Bu sezgisel ilişkiyi bir gelişmekte olan ülke olarak Türkiye için de düşündüğümüzde, bütçe açığının ve enflasyonun yıllardır birlikte yaşanan önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Nitekim Cumhuriyet tarihi boyunca hazırlanan 76 bütçeden sadece 25'i denk ve fazla olarak kapanmış, 51 bütçe açık vermiştir. Özellikle 1985 sonrası dönemde hazırlanan bütçeler hep açık vermiştir. Literatürde bu durumun en önemli sebebi olarak, kamu harcamalarının kamu gelirlerine göre sürekli bir artış içerisinde olması gösterilmektedir. 1970'lerden sonra petrol krizleri ve dış serbestleşme hareketleri ile enflasyon oranları da yüksek seviyelerde seyretmiştir. Yine bu durumun sebebi olarak literatürde birçok çalışmada kamu harcamalarının kamu gelirlerine göre sürekli bir artış içerisinde olması gösterilmektedir. Her iki sorunda görülen bu ortak nedensellik, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Yapılan çalışmalarda bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkileri, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki bütçe açıklarının ve enflasyonun birbiriyle ilişkili olup olmadığını; bir ilişki mevcut ise, bunun yönünün ve şiddetinin ne olduğunu bir uygulama yaparak tespit etmektir.

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda ve çalışmanın amacıyla paralel olarak bu çalışmanın temel hipotezi, “bütçe açıkları ile enflasyon arasında bir nedensellik ilişkisi mevcuttur” şeklindedir. Çalışmanın uygulama kısmında bu hipotez nedenselliğin yönü ve şiddeti bakımından test edilecektir.

Bu çalışmanın mekân sınırı Türkiye ekonomisidir. Zaman sınırı, 1988:1 döneminden 2004:4 dönemini kapsamaktadır. Bağlam sınırı ise, bütçe açıkları, reel bütçe açıkları, M_1 para arzı, M_2 para arzı, kur endeksi, tüketici fiyat endeksi, faiz, üretici güven endeksidir.

Çalışmanın ilk bölümünde, bütçe açığı ve enflasyon hakkında genel kavramlara yer verilecektir. İkinci bölümde, teorik altyapıyı oluşturmak amacıyla; bütçe açıklarının nedenleri, finansmanı, genel makroekonomik etkileri ve enflasyonla ilişkisi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımı bağlamında bütçe açıklarının önemi ve temel nedenleri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde, iktisadi yaklaşımların bütçe açıklarına ve enflasyona bakış açıları irdelenecektir. Dördüncü bölümde, yapılan bazı ampirik çalışmalar ve bu çalışmaların bulgularına yer verilecektir. Son bölümde ise, çalışmanın teorik çerçevesi doğrultusunda Türkiye üzerine bir uygulama yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

GENEL KAVRAMLAR VE TANIMLAR

1. Bütçe Açığı Kavramı ve Ölçüm Yöntemleri

Bütçe açığı, en basit ifadeyle kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması sonucu ortaya çıkan negatif değer olarak tanımlanabilir. Günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin, makroekonomik sorunlarının başında bütçe açıkları gelmektedir. Devletin belli bir dönemde (genellikle 1 yılda) bütçe giderleri ile gelirleri arasındaki giderler lehine oluşan fark olarak ifade edilen bütçe açıkları, gelir gider uyumsuzluğunu gösterdiğine göre, sorunun hem giderler hem de gelirler açısından ele alınması gerekmektedir. Ancak, günümüz uygulamalarında, daha ziyade giderler ön plana çıkmakta ve gelirlerin giderlerdeki artış hızına karşılık veremediği gözlenmektedir. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinden sonraki dönemlerde, kamu kesiminin genişleyerek ülke ekonomilerinde etkin rol oynaması sonucu, klasik bütçe dengesi yerine, ekonomik dengenin sağlanması ve korunması önem kazanmaya başlamıştır. Bütçe açıklarının bir ülke ekonomisi içerisindeki makro etkileri hem politik hem de akademik alanda sürekli tartışılan konulardan birisidir (Egeli 1999, 1). Çeşitli iktisat akımları incelenen kaynaklara dayanarak bütçe açıkları konusunda farklı yaklaşımlara sahiptir. Bu konudaki ayrıntılı inceleme diğer bölümlerde yapılacaktır.

Özellikle dünya savaşlarından sonra hükümetlerin halk sağlığı, çalışanların ücretleri, harbin tahribatının onarımı gibi sebepler yüzünden hükümetler, bütçe açıklarına gitmeye başlamışlardır. II. Dünya savaşı sırasında kamu harcamaları artış trendi içerisinde olmasının sebeplerini araştıran bir grup hipotez sunuldu. Savaş süresince İngiltere’de hazırlanan

Beveridge Raporu görünüşte değişimin göstergesiydi ve sonrasında bu rapor İngiltere’yi etkiledi. 1960’lara kadar Kanada’da olan savaşlardan dolayı halkın sağlığını korumak ve savaşın getirmiş olduğu harcamaları yapmak hükümete düşmüştür. Çünkü bu kadar geniş harcamaları karşılamada özel tasarruflar yetersizdi. 1950’ler ve 1960’lar hükümet harcamalarının artışlarına izin verildiği yıllar olarak bilinmektedir. Ekonomideki dönemsel değişimleri çözmek için harcamalardan dolayı bütçenin açık vermesini savunan fonksiyonel maliye politikasını savunan Keynesyen politikalar bu yıllarda rağbet görmüştür. Bununla birlikte 1970’lerdeki stagflasyonist eğilimlerin ortaya çıkmasıyla Keynes’in Genel Teorisi’nin etkisinin bittiğinde sadece büyük ve sürekli bütçe açıkları ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonrada özellikle gelişmekte olan ülkeler için bütçe açıkları büyük bir sorun halini almıştır (Mason; Musa 1994, 1–3).

Bütçe açıkları, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda olmak üzere makro ekonomik dengeler üzerinde olumsuz sonuçlara yol açan önemli bir ekonomik ve mali sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak karşılaşılan yapısal sorunlar nedeniyle, bütçe açıklarının gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere nazaran süreklilik kazanarak kronik hale geldiği görülmektedir. Özellikle işsizlik, iç tasarrufların yetersizliği, kamu harcamalarının disipline edilememesi ve yüksek enflasyon gibi yapısal sorunların yoğun olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde, açıkların etkisi daha belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Aynı zamanda kamu finansman açıklarının da büyük bir bölümünü oluşturan bütçe açıklarının temel nedeni, kamu gelirlerinin kamu harcamalarındaki hızlı artışlara paralel bir şekilde arttırılamamasının yanında, rasyonel ve etkin kullanılamamasından kaynaklanmaktadır (Egeli 2000, 63).

Bütçe açıkları, ülkemizin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelerdekine göre nispi olarak daha önemli, niteliği daha farklı ve sonuçları çok daha ağır olarak kendini hissettirmektedir. Gelişmiş ülkelerde dış borçlanmanın aşırı boyutlarda olmaması, dış borç geri ödemelerinin bütçeye yük oluşturmamasını engellemektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde, dış ticaret dengesinin genelde pozitif olması yani ihracat gelirlerindeki artışlar, döviz rezervlerinin yeterli bir büyüklüğe ulaşması, sermaye birikiminin yüksekliği, enflasyon oranlarının düşüklüğü gibi faktörler nedeniyle bütçe açıkları, makro ekonomik dengeler üzerinde pek fazla olumsuz sonuçlara yol açmamaktadır. Öte yandan, gelişmiş ülkeler bütçe açıklarını kontrol etmede iç ve dış kaynakları daha rahat harekete geçirip, bu açıkların ekonomik ve mali dengeler üzerindeki olumsuz etkilerini kontrol edebilme gücüne sahip oldukları halde, gelişmekte olan ülkeler bu konuda daha sınırlı olanaklara sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise, yüksek enflasyon, dış ödemeler dengesinin açık vermesi, fert

başına milli gelir seviyesinin düşüklüğü, kamu harcamalarındaki aşırı artışlara karşılık kamu gelirlerinin yeterli seviyeye ulaşamaması gibi yapısal faktörler nedeniyle bütçe açıkları giderek artmakta ve makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu şartlarda gelişmekte olan ülkelerde, büyük boyutlara ulaşan ve süreklilik arz eden bütçe açıklarını iç ve dış kaynaklardan borçlanmanın yanı sıra, emisyon mekanizmasını da kullanarak finanse etme yoluna gitmektedir (Egeli 2000, 2).

Açığın büyüklüğüne ve finansman kaynağına bağlı olarak ekonomideki makroekonomik dengeleri etkileyen bütçe açıkları, ekonominin toplam talep düzeyi ile toplam talebin unsurlarını doğrudan etkilerken; yurt içi tasarruflar ile yatırımları dolaylı yoldan etkilemektedir. Tüm bunlardan da ekonominin uzun dönem reel büyüme oranı olumsuz etkilenmektedir. Bu yüzden bütçe açıklarının makroekonomik etkileri hakkında sağlıklı tahminler yapabilmek için, bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçümü büyük önem taşımaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 1).

Ekonomi politikasında hükümetlerin yapmış oldukları bütçe açıklarının etkileri dünyada akademik alanda son on yılda daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Çeşitli ideolojilerdeki politikacılar belirli ekonomilerde ve ABD ekonomisinde gelecek için bütçe indirimlerini tartışmaktadırlar (Ball; Mankiw 1995, 95).

Ball; Mankiw (1995) çalışmasında, ekonomistlerin ve politika yapımcılarının bütçe açıklarının çeşitli sebeplerini açıkladıklarını ve ekonomide ne yapılması gerektiğini tartışarak fikir birliğine vardıklarını belirtmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki, özellikle 1970 sonrasında hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığı ciddi bir makroekonomik sorun haline gelmiştir.

Ball; Mankiw (1995) çalışmasında, bütçe açıklarının ilk etkisi, açıkların ulusal tasarrufları azaltması yönündedir. Ulusal tasarruf, özel sektörün tasarrufları (hane halkının vergiden ve tüketimden sonraki geliri) ve kamu tasarruflarından (vergi gelirleri ve hükümet tasarrufları ve harcamalarından sonra) oluşur. Hükümet bütçe açığı yaptığında kamu tasarrufu negatiftir. Ulusal tasarrufun azalması özel tasarrufu etkiler. Bütçe açığının ulusal tasarruf üzerindeki etkisi, ulusal tasarruftaki düşüşün kamu tasarruf düşüşünden daha az olduğu görüşünü vurgulamaktadır. Bunu somut bir örnekle açıklayacak olursak; 1 dolarlık bir vergi azalmasını düşünelim. Bu vergi kamu tasarruflarını 1 dolar azaltır buna karşılık hane halkının gelirinde 1 dolarlık bir artma olur. Hane halkı bu 1 dolarlık gelirindeki artışın bir kısmını harcar bir kısmını da tasarruf eder. Buradan hareketle ulusal tasarruftaki düşüşün kamu tasarrufu düşüşünden daha az olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Ulusal tasarruftaki düşüşün ekonomideki etkilerine gelince:

Y	:	Gayri Safi Milli Hasıla GDP,
T	:	Vergiler
C	:	Tüketim
G	:	Hükümet Satın Almalarını

Gösteriyorsa;

$$Y - T - C \rightarrow \text{özel Tasarrufu ve } T - G \rightarrow \text{kamu tasarrufudur.}$$

Ulusal tasarruf ise;

$$S = Y - C - G \quad (1)$$

$$Y = C + I + G + NX \quad (2)$$

(1) nolu denklemde Y'yi (2) nolu denklemde yerine koyarsak

$$S = I + NX \quad (3)$$

(3) nolu denklemi elde ederiz.

Buradan çıkarılan sonuçlar, bütçe açıkları ticaret açıklarını arttırır. Bu ise net ihracatın azalması demektir. Bunu başka etkiler takip eder. Bütçe açıkları yabancı mallara eğilimi arttırır. Bu etkiyi cari hesabın ve sermaye hesabının eşitliği takip eder (Ball; Mankiw 1995, 95–112).

Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye’de bütçe açıkları, geçmişten günümüze kadar geçen sürede önemli bir makroekonomik sorun olmuştur. II. Dünya Savaşını takip eden otuz yıl içinde ülkemizde de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi içe dönük ithal ikameci endüstrileşme stratejisi benimsemiştir. Böylesi bir yapıda devletin müdahalesi sonucunda, aşırı değerlenmiş kur ve ithal kontrolleri yüzünden yerli üretim üzerinde tam engellemeye yol açmıştır. Bürokratik kontroller; fiyatlar, piyasalar ve finansal piyasalara kadar yayılmaktaydı. Bununla birlikte ülkemizde özel sektör hakimdi. Tarımsal üretimin çok büyük bir kısmında, ticarete, hizmetlerde ve önemli endüstrilerde özel sektör hakim durumdaydı. 1974’te petrol fiyatlarının beş kat artması aynı yıl içinde ülkemizin Kıbrıs’a askeri müdahalesiyle birlikte politik izolasyonla birleşince ekonomi için öldürücü etki yapmıştır. 1970’lere kadar cari hesaptaki yapısal açıklar üretimin aksamasına ve tüketici enflasyonunun üç haneli rakamlarına ulaşmasını sağladı. Sonuçta ülkemiz cefa çekti reel ücretler düştü, karaborsa ve temel mallarda kıtlıklar oldu. Krizin derinliği ve yoğunluğu uluslar arası desteğe politika yapımcılarına ve reformlara ihtiyaç doğurmuştur (Akat 2000, 1–14).

1.1. Genel Amaçlı Bütçe Açığı

Genel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemleri, geleneksel bütçe açığı, birincil açık, işlemsel açık, nakit açığı – tahakkuk açığı ve nominal bütçe açığı – reel bütçe açığı başlıkları altında incelenebilir.

1.1.1. Geleneksel Bütçe Açığı

Bütçe açığı denildiğinde, ilk akla gelen bütçe açığı geleneksel bütçe açığı (conventional budget deficit) dır. Geleneksel bütçe açığı, borçlardaki değişimler dikkate alınmaksızın toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ölçer (Erdem; Siverekli 2001, 68). Geleneksel açığın sağlıklı bir biçimde ölçülebilmesi, öncelikle standart bir muhasebe sistemini gerekli kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde böyle bir sistemin oturmadağı da açık bir gerçektir. Geleneksel açık, yalnızca merkezi hükümetin bütçe açığını yansıtmakta ve merkezi hükümet dışındaki diğer kamu birimlerinin açık veya fazlalarını dikkate almamaktadır. Bu diğer birimlerin önemli ölçüde açık veya fazla vermesi durumunda bütçe açığının gerçek fazlasını veya açığını net olarak göremeyiz; bu da, makroekonomik politikaların sürdürülebilirliği konusunda yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir.

Geleneksel açığa yöneltilen eleştiriler:

- a) Bütçenin yurtiçi harcama akışına yaptığı katkıyı ölçmede uygun bir yöntem değildir.
- b) Ekonomideki konjonktürel hareketlerin bütçe üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmada yetersiz kalmaktadır.
- c) Ülkenin orta veya uzun dönemdeki hedefleri ışığında maliye politikası eğilimini değerlendirmede başarısız olmaktadır.
- d) Tekrarlanan bütçe açıkları ile sermaye bütçesi gereksinimini ayırt etmede yetersiz kalmaktadır.
- e) Merkezi hükümet bütçesi ile kamu girişimleri arasında kredi ve sermaye transferleri yoluyla ortaya çıkan bütçe dışı ilişkiyi dikkate almamaktadır (Şen; Sağbaşı 2004, 2).

Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve ülkeler arasında daha anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesi veya en azından maliye politikasının sürdürülebilirliğinin analiz edilebilmesi

için geleneksel açık yerine, kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 2).

KKBG, geleneksel açığın nakit bazında ölçümünü ifade etmektedir. Bir başka deyişle, kamunun toplam nakdi harcamaları ile toplam nakdi gelirleri arasındaki harcamalar lehine olan fark, KKBG'ni vermektedir (Şen; Sağbaş 2004, 2) .

KKBG, en kapsamlı açık ölçüm yöntemi olup; kamu kesimini oluşturan birimlerin tamamının açıklarını ihtiva etmektedir. Türkiye uygulamasında KKBG, kamu kesimini oluşturan merkezi hükümet, KİT'ler, yerel yönetimler, sosyal güvenlik kuruluşları, döner sermayeli kuruluşlar, fonların açıkları ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşların açıkları toplamından oluşmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 3) .

Geleneksel açığı; konsolide bütçe açığı, KİT açığı ve Sosyal güvenlik açığı olmak üzere üç başlıkta incelenebilir.

1.1.1.1. Konsolide Bütçe Açığı

Konsolide bütçe açığı (consolidated budget deficit), konsolide bütçe gelirleri ile harcamaları arasındaki harcamalar lehine doğan farkı ifade etmektedir. Başka bir ifade ile konsolide bütçe açığı, merkezi hükümetin gelir ve giderleri arasındaki farkı ölçmektedir.

Konsolide Bütçe Gelirleri [A + B]	Konsolide Bütçe Harcamaları [C + D + E]
A.Genel Bütçe Gelirleri 1. Vergi gelirleri 2. Vergi dışı normal gelirler 3. Özel gelirler ve fonlar B.Katma Bütçe Gelirleri	C.Cari Harcamalar 4. Personel 5. Diğer cariler D.Yatırım Harcamaları E.Transfer Harcamaları 6. İç ve dış borç faiz ödemeleri 7. KİT'lere yapılan transferler 8. Sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler 9. Vergi iadeleri 10. Diğer transferler

Tablo 1 Konsolide Bütçe Açığı (Şen; Sağbaş 2004, 3).

Tablo 1' e göre konsolide bütçe gelirleri konsolide bütçe harcamalarında küçük olmak koşuluyla; konsolide bütçe açığı, konsolide bütçe gelirlerinin konsolide bütçe harcamaları arasındaki farkından oluşur.

1.1.1.2. KİT Açığı

KİT açığı, KİT'lerin her yıl ihtiyaç duyduğu ilave finansman tutarını ifade etmektedir. KİT'lerin finansman ihtiyacı ise, kaynak-ödeme arasındaki (açığa ya da fazlaya) bu kuruluşların toplam yatırım tutarlarının ilave edilmesiyle bulunur (Berksoy 1996, 234). KİT'lerin yıllık finansman ihtiyacının belirlenmesinde, öncelikle kaynaklar toplamı ile ödemeler toplamı tespit edilmelidir. KİT'lerin kaynakları, kendi faktör gelirleri, alacakları ve diğer gelirlerinden meydana gelirken; ödemeleri, kendi faktör giderleri, stok değişimi ve iştiraklerine yaptıkları sermaye harcamalarından oluşmaktadır. İkisi arasındaki fark, KİT'lerin mevcut finansman açığı veya fazlasını göstermektedir (Şen; Sağbaş 2004, 5).

Kısaca, [Ödemeler + Yatırımlar] > kaynaklar olmak koşuluyla

KİT Açığı = [Ödemeler + Yatırımlar] - Kaynaklar

1.1.1.3. Sosyal Güvenlik Açığı

Sosyal güvenlik kuruluşlarının harcamalarının gelirlerini aşması durumunda ortaya çıkan fark, sosyal güvenlik açığını vermektedir. Türkiye'de sosyal güvenlik açığı, sosyal güvenliği temsil eden üç kamu kuruluşunun (SSK, Bağ-Kur ve emekli sandığı) açıkları toplamından meydana gelmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 6).

1.1.2. Birincil Açık

Geleneksel açığın ekonomik istikrarın sağlanması için alınması gereken mali tedbirler konusunda sağlıklı bilgi sunmaması, iktisatçı ve maliyecileri alternatif bütçe açığı ölçüm yöntemlerine itmiştir. Bu alternatiflerden biride, birincil bütçe (primary deficit) açığıdır. En önemli açık tanımı olarak belirtilen birincil açık, faiz dışı konsolide bütçe açığını ifade etmektedir. Bu nedenle bütçe açıklarından faiz ödemeleri çıkartıldıktan sonra kalan birincil

açık, hükümetin bütçenin kontrol edebileceği kısmını gösterir. Literatürde faiz dışı açık olarak da tanımlanan birincil açık, faiz ödemelerinin kamu harcamaları dışında tutulması suretiyle hesaplanan bütçe açığıdır (Şen; Sağbaş 2004, 8).

$$\text{Birincil açık} = \text{KKBG} - \text{Toplam Borç Faiz Ödemeleri}$$

Birincil açık, genel olarak kamu kesiminin borçluluğunu ölçmekte ve maliye politikasının uzun dönemde sürdürülebilirliğinin değerlendirmesine imkân tanımaktadır. Bilindiği gibi para politikasında meydana gelen değişmelere bağlı olarak, faiz oranları da değişmektedir. Örneğin para arzı arttırılınca faiz oranları düşme yönünde eğilim gösterir. Değişen faiz oranları ise, iç ve dış borç miktarının büyüklüğüne bağlı olarak bütçe açığını etkilemektedir. Para politikasının etkisinden arındırılmış, yalnızca maliye politikasının sonuçlarını yansıtan bir bütçe açığına ulaşılmak isteniyorsa, birincil açığa bakmak daha anlamlı olacaktır (Erdem; Siverekli 2001, 70–71).

Bütçe açıklarının sürdürülebilirliği konusunda fikir veren birincil açık, bütçenin hükümetin kontrol edebileceği kısmını gösterir (Önder İ.; Kirmanoğlu 1996, 38).

Birincil açık hesaplanırken bazı hususlara dikkat edilmesi gerekir. Birçok gelişmekte olan ülkede fiyatlar, faiz oranları, döviz kuru gibi parametreler üzerinde devlet kontrolü söz konusudur. Böyle durumlarda bütçe açığı gerçeği yansıtmaktan uzak kalmaktadır. Örneğin, faizler üzerindeki devlet kontrolü sebebiyle kamu borçlarına negatif bir reel faiz oranı uygulanması durumunda, bütçe açığı olması gerekenden çok daha düşük görünebilmektedir. Bu ve benzeri olumsuzluklara yer vermemek için en sağlıklı yol, birincil açığı hesaplamada faiz oranlarının ve diğer makro ekonomik göstergelerin uzun dönemde değerlerinin esas alınmasıdır (Fisher; Easterly 1990, 127–142).

1.1.3. İşlemsel Açık

İşlemsel açık, diğer ismi ile işlevsel veya operasyonel açık, (operational deficit), KKBG ile birincil açık arasında yer alan bir bütçe açığı türü olup, birincil açığa yalnızca reel faiz ödemelerinin ilave edilmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Yani, sıra ile takip edecek olursak geleneksel açığın hesaplanmasında faiz ödemeleri harcamalara dahil edilirken, birincil açığın hesaplanmasında faiz ödemeleri hariç tutulmakta, işlemsel açığın hesaplanmasında ise, faiz ödemelerinin yalnızca reel değeri dikkate alınmaktadır. Buna karşın anapara ödemeleri açık

hesabına dahil edilmemektedir. Böylece enflasyonun faiz ödemeleri üzerinde meydana getirdiği aşınma dikkate alınmamış olmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 10).

İşlemsel açık, özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkeler için daha anlamlı bir bütçe açığı türüdür. İşlemsel açık ile enflasyonun faiz ödemeleri üzerinde meydana getirdiği erozyonu hesaplamada dikkate alınmış ve faiz ödemelerinin bütçeye getirdiği reel yük giderlere dahil edilmiş olmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 10)

$$\text{İşlemsel Açık} = \text{Birincil Açık} + \text{Reel Faiz Ödemeleri}$$

1.1.4. Yarı Mali Açık

Birçok ülkede yarı mali faaliyetler (quasi-fiscal operations) olarak bilinen sübvansiyonların yönetimi, çoklu döviz kuru uygulaması, transferler ile borç servisinin yerine getirilmesi, nihai ödünç veren merci olma gibi işlemler, kamuya ait finansal aracı kurumlar ve çoğunlukla da merkez bankası eliyle gerçekleştirilmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 12).

Finansal aracı kurumların gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetler, kamu kaynakları üzerine ek bir yük getirmektedir. Dolayısıyla bütçe açığının gerçek boyutunu ortaya koyabilmek için bu kurumların gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetleri kamu kaynakları üzerinde meydana getirdiği ek yükün, bütçe açığı ya da fazlasının ölçümünde dikkate alınması gerekmektedir. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde en etkin ve önemli rolü merkez bankası üstlenmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 13).

Bütçe açığının daha doğru olarak ölçülebilmesi için yarı mali faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşların kâr ve zararlarının da açık ölçümüne dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır. Örneğin, merkez bankasının kâr etmesi ve bu kârın tamamının devlete transfer edilmesi durumunda veya yarı mali faaliyetlerin tamamının muhasebe kayıtlarına geçmesi halinde, bankanın gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetler otomatik olarak ve doğru bir biçimde bütçe dengesine dahil edilmiş olmaktadır. Oysa merkez bankası zarar ettiğinde veya yarı mali faaliyetlerin bankanın varlıklarını olumsuz yönde etkilemesi halinde ortaya çıkan açık genel bütçeden yapılan transferlerle karşılanacağından, ister istemez bütçe dengesinde ayarlama yapmayı zorunlu hale getirecektir (Şen; Sağbaş 2004, 13).

1.1.5. Nakit - Tahakkuk Açığı

Nakit açığı (cash deficit), mali yıl boyunca yapılan nakdi ödemeler ile fiilen elde edilen kamu gelirleri arasındaki harcamaların lehine olan farktır. Türkiye uygulamasında nakit açığı, konsolide bütçe açığına müteahhit avansların ilave edilmesi, buna karşın bütçe emanetlerinin çıkarılması sonucu bulunmaktadır. Buna göre,

$$\text{Nakit Açığı} = [\text{Konsolide Bütçe Açığı} + \text{Müteahhit Avansları}^1] - \text{Bütçe Emanetleri}^2$$

Bütçe emanetleri nakit açığını küçültürken, müteahhit avansları nakit açığını büyötmektedir. Müteahhit avansları, hak ediş gerçekleşmeden yapılan ödemeler olmaları nedeniyle nakit dengesini bozmakta ve açığı büyötmektedir. Öte yandan, bütçenin harcama kalemleri arasında yer alan bütçe emanetleri, geçici fon etkisini ortaya çıkararak açığın olması gerekenden daha küçük hesaplanmasına neden olmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 13 – 14).

Tahakkuk açığı (accrual deficit) ise, kamu kesimi işlemlerinin bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediğini dikkate almaksızın mali yıl içinde devletin kullanması gereken gerçek kaynakları tespit etmeye çalışır (Blejer; Cheasty 1999, 144). Tahakkuk açığı, nakit açığından daha geniş kapsamlı bir kavram olarak kamu kesimi taahhütleri, sabit sermaye amortismanı, normal muhasebe dönemini aşan nakdi ödemelerdeki gecikmeleri kapsamaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 14).

1.1.6. Nominal – Reel Bütçe Açığı

Kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin nominal değerleri arasındaki fark, nominal bütçe açığını (nominal deficit,); reel değerleri arasındaki fark ise, reel bütçe açığını (real deficit) ifade etmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 14).

$$\text{Nominal Bütçe Açığı} = \text{Nominal Kamu Harcamaları} - \text{Nominal Kamu Gelirleri}$$

¹ Müteahhit avansları, kamu hizmetlerinin hızlandırılması ve / veya işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla üçüncü kişilerle yapılan taahhüt işlemlerinde yapılacak iş bedelinin belli bir kısmının peşin olarak önceden ödenmesini ifade etmektedir.

² Bütçe emanetleri, mali yılsonuna kadar verilen emrine bağlanmış ancak hak sahiplerine ödenmemiş tutarlardır.

Normalde devletin gelir ve harcamaları nominal terimlerle ifade edildiğinden; ikisi arasındaki harcamalar lehine ortaya çıkan fark, nominal açığı yansıtmaktadır. Nominal açık, özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde bütçe açığının gerçek boyutunu yansıtmaktan uzaktır. İşte enflasyonun bütçe açıkları üzerinde meydana getirdiği olumsuzluğu gidermek için, reel bütçe açığı kavramı kullanılmaktadır. Reel bütçe açığının hesaplanmasında, hesaplama konusu olan harcama ve gelir kalemlerinin nominal değerleri değil, nominal değerlerden enflasyon değerlerinin çıkarılmasıyla bulunan reel değerleri esas alınmaktadır. Kısaca enflasyondan arındırılmış kamu gelir ve harcamalarının harcamalar lehine fark oluşturması durumunda ortaya çıkan reel bütçe açığı, nominal bütçe açığının fiyatlar genel düzeyine bölünmesi sonucu elde edilmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 14–15).

1.2. Özel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri

Özel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemi; cari-sermaye açığı, yurtiçi-yurtdışı açık, yapısal-konjonktürel açık, finanse edilebilir bütçe açığı, optimal bütçe açığı ve ihtiyati bütçe açığı başlıkları altında incelenebilir.

1.2.1. Cari Açık – Sermaye Açığı

Cari açık (current deficit), kamu gelir ve harcamalarına sermaye gelirleri ile yatırım harcamaları dahil edilmeksizin hesaplanan bir açık ölçüm yöntemidir (Blajer; Cheasty 1999, 145). Cari açık ölçümünde, yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri açık ölçümüne dahil edilmemektedir. Buna göre geleneksel açıktan sermaye gelirleri (örneğin özelleştirme gelirleri) ile yatırım harcamaları farkının düşülmesi sonucu bulunan negatif değer, cari açığı vermektedir. Başka bir ifade ile,

$$\text{Cari Açık} = \text{Cari Harcamalar} - \text{Cari Gelirler}$$

$$\text{Cari Açık} = [\text{Geleneksel Açık} - (\text{Yatırım Harcamaları} - \text{Sermaye Gelirleri})]$$

$$\text{Cari Açık} = \text{Geleneksel Açık} - \text{Sermaye Açığı}$$

Sermaye Açığı (capital deficit) ise, yalnızca sermaye harcamaları ile sermaye gelirleri arasındaki sermaye harcamaları lehine olan farkı ölçmekte; cari harcamalar ile cari gelirler

açık ölçüm kapsamı dışında tutulmaktadır. Buna göre aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Şen; Sağbaş 2004, 15).

$$\text{Sermaye Açığı} = \text{Sermaye Harcamaları} - \text{Sermaye Gelirleri}$$

1.2.2. Yurtiçi Açık – Yurtdışı Açık

Yurtiçi açık (domestic deficit), geleneksel açığın yalnızca yurtiçi ekonomik faaliyetlerden doğan kısmını dikkate alan; buna karşın, ödemeler bilânçosunu doğrudan etkileyen kalemlerini dikkate almayan, bir bütçe açığı ölçüm yöntemidir. Yurtdışı açık (foreign deficit) ise, bütçenin ödemeler bilânçosu üzerindeki etkisini ölçmekte kullanılan bir bütçe açığı ölçüm yöntemidir (Şen; Sağbaş 2004, 17).

1.2.3. Yapısal Açık – Konjonktürel Açık

Ekonomi tam istihdam düzeyinde iken var olan açık, yapısal açığa (structural deficit) işaret etmektedir.

$G > T$ olmak koşuluyla

$$\text{Yapısal Açık} = G - T(Y^*, t)$$

G : Kamu harcamalarını

T : Kamu gelirlerini

Y^* : Tam istihdam seviyesindeki GSMH'yı (potansiyel GSMH)

T : Vergi oranını göstermektedir.

Konjonktürel açık (cyclical deficit), diğer ismi ile dönemsel bütçe açığı, iktisadi dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan açık olup, bu dalgalanmaların bütçe açığı üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 18).

Tam istihdam bütçe açığı (full employment deficit) olarak da bilinen yapısal açık, ekonomik faaliyet seviyesindeki değişmelerin bütçe dengesi üzerinde meydana getirebileceği etkilerin sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu açık ölçüm yöntemi, ülkede

hali hazırda ne gibi daraltıcı veya genişletici maliye politikasının uygulandığı konusunda fikir vermektedir (Şen; Sağbaş 2004, 18).

1.2.4. Finanse Edilebilir (Sürdürülebilir) Bütçe Açığı

Maliye politikası kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar etkilerini yalnızca içinde bulunulan dönemde değil, orta ve uzun dönemde de hissettirmektedir. Maliye politikasının orta vadede sürdürülebilirliğinin göstergelerinden biri de, finanse edilebilir veya sürdürülebilir bütçe açığıdır (sustainable deficit). Bu açık ölçüm yöntemi, bütçe açıkları ile büyüme hızı, enflasyon oranı gibi makroekonomik hedefler arasında tutarlılığı ortaya koymayı amaçlayan bir açık ölçüm yöntemidir (Şen; Sağbaş 2004, 19).

1.2.5. Optimal Bütçe Açığı

Optimal bütçe açığı (optimal budget deficit) kavramı, uygulamadan ziyade kuramsal tartışmalara konu olan bir bütçe açığı ölçüm yöntemidir. Çünkü bütçe açığı için optimal bir seviye belirlemek zordur. Yapılan her ilave kamu harcamasının topluma sağlayacağı fayda (kamu harcamasının marjinal sosyal faydası); bu harcamanın finansman maliyetinden daha büyük ise, o zaman ekonomik açıdan yeni harcamalara girişmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır (Şen; Sağbaş 2004, 20).

1.2.6. İhtiyati Bütçe Açığı

İhtiyatlı bütçe açığı (prudent budget deficit), reel para talebi, dış kredibilite (dış borç / ihracat oranı), özel yatırımlar için uygun bir iklimin yaratılması, düşük ve istikrarlı enflasyon, makul bir reel faiz oranı gibi makroekonomik hedeflerle uyumlu bütçe açığını ifade etmektedir (World Bank 1988, 58).

Bilindiği gibi bir ekonomide kamu ve özel yatırımların toplamı, kamu ve özel tasarruflar ile dış tasarrufların toplamına eşittir.

$$I + G = S + T + X - M$$

(1)

Burada;

I	:	Özel yatırımları
G	:	Kamu yatırımlarını
S	:	Özel tasarrufları
T	:	Kamu tasarruflarını
(X – M)	:	Dış tasarrufları göstermektedir.

Buradan hareketle (1) nolu denklemi değişik bir biçimde yazarsak;

$$G - T = S - I + X - M \quad (2)$$

nolu eşitliğine ulaşırız.

Bu eşitlik, kamu kesimi açığının özel sektör tasarruf fazlası ve / veya dış tasarruflar ile finanse edilmek zorunda olduğunu işaret etmektedir. Buna göre bir ekonomide, ihtiyatlı bütçe açığı özel tasarrufların seviyesi, yapılmak istenen özel yatırımlar seviyesi ile arzu edilen cari işlemler açığına bağlıdır. (2) nolu denklemin sol tarafı, kamu kesimi bütçe açığını; sağ tarafı ise özel sektörün tasarruf fazlası ile dış tasarruf toplamını göstermektedir (Şen; Sağbaş 2004, 21).

1.3. Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Gelişimi

Türk ekonomisinde son yıllarda yaşanan gelişmeler, ekonominin en önemli sorunlarının başında kamu kesiminin açıklarının geldiğini göstermektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca hazırlanan 76 bütçeden sadece 25’i denk ve fazla olarak kapanmış; 51 bütçe açık vermiştir. 1985 sonrası dönemde hazırlanan bütçeler hep açık vermiştir. Bunun en büyük sebebi kamu harcamalarının sürekli artış içerisinde olmasıdır (Erdem 2001,72).

Bütçe açığı kısaca; kamu harcamalarının, kamu gelirlerinden fazla olması durumudur. Bir ekonomide kamu kesimi, çeşitli birimlerle temsil edilir. En geniş tanımı ile kamu kesimi: konsolide bütçe, yerel yönetim bütçeleri, KİT bütçeleri, sosyal sigortalar bütçeleri ve fonlardan oluşur. Devlet, bu beş birimden gelir toplar ve harcama yapar. Bu beş birimde gelir-gider dengesi, kamu kesimi dengesini verir. Oluşan bu kamu kesimi dengesinin açık vermesi “Kamu Kesimi Finansman Gereği” ya da “Bütçe Açığı” olarak bilinir (Şen; Sağbaş 2004, 154).

Genel anlamda kamu kesimi borçlanma gereği; konsolide bütçe, yerel idareler, fonlar, KİT ler ve döner sermayeli kuruluşların açıkları toplamından oluşmaktadır (Güneri 1996,17–18).

Kamu harcamaları kamunun normal gelirleri ile sınırlı değildir. Bu yüzden bütçe açıkları ortaya çıkar. Ülkemizde bütçe açıklarını iktisatçılar genellikle yüksek büyüme hızına ve / veya vergi sistemimizin yetersizliğine bağlamaktadırlar. Türkiye’de bütçe açığının nedenleri olarak;

- a) Ortanca seçmenin bedavacılığı
- b) Hızlı nüfus artışı
- c) Tasarrufları yüksek tutulan büyüme hızını finansmandan yetersiz kalışını
- d) Mali disiplinin bulunmayışı
- e) Kamu kesiminin büyüklüğünü, aşırı istihdam ve sübvansiyonları
- f) Toplumsal bir ahlağın bulunmayışı
- g) Devletin piyasaya müdahalesini savunan iktisat okullarının (Keynesyen + Radikal sol) ülkemizde egemen olmasını
- h) KİT lerin politize oluşunu

gösterebiliriz (Güneri 1996,17–18).

Bunun yanında özellikle 1980’lerde başlatılan ve kısmen bitirilen alt yapı yatırımları, kamu kesimi açıklarında önemli bir rol oynamıştır. Yine 1990 – 1991 yıllarında yaşanan körfez krizi de kamu açıklarının artışıdaki dış etkenlerden biri olarak sayılabilir. Ayrıca terör olaylarını önlemeye yönelik harcamaların da payı küçümsenmemelidir. Ancak bütün bu sebeplerin varlığı; iradi bir maliye politikası sonucunda olan bütçe açığını ve bir sosyal tercih sonucu ortaya çıktığını unutturmamalıdır (Güneri 1996,17–18).

2. Enflasyon Kavramı Ve Çeşitleri

Fransızca bir kelime olan enflasyon şişkinlik anlamına gelir. İktisatta enflasyon denince: *'fiyatlar genel düzeyindeki devamlı yükselmeler'* olarak anlaşılır. Fiyatların bir defalık yükselmesi enflasyon değil, fiyat artışıdır.

Enflasyon deyince akla ilk gelen günlük hayatta çokça kullandığımız mal ve hizmetlerin fiyatlarının artmasıdır. Ancak mal ve hizmetlerin fiyatları zaman içinde artabilir veya azalabilir. Enflasyon, sadece belli bir malın veya hizmetin fiyatının tek başına artması değil, fiyatların genel düzeyinin sürekli bir artış göstermesidir. Diğer bir deyişle, sadece bazı malların fiyatlarının sürekli artması ya da tüm malların fiyatlarının bir sefer artması enflasyon değildir. Örneğin; aylık enflasyon oranının yüzde 1 olması, o ay içindeki fiyatların genel seviyesinin bir önceki aya göre yüzde 1 oranında arttığını gösterir. Yıllık enflasyonun yüzde 30 olması da, fiyatların bir önceki yıla göre ortalama yüzde 30 oranında arttığını gösterir.

Örneğin; geçen yıl 20 milyon TL'ye alınan bir mal sepetinin bu yıl ancak 26 milyon TL'ye alınabileceğini ifade eder. Yüksek enflasyon paranın alım gücünü azaltır ve aynı zamanda fiyat değişimlerini anlamayı zorlaştırır. Örneğin Türkiye'de 1960'lı yıllarda 50–100 bin TL ile ortalama bir ev alınabilirken bugün bu para ile bir ekmek dahi alınamaması, enflasyonun alım gücünün zaman içinde nedenli azaldığının net bir göstergesidir (www.tcmb.gov.tr).

Enflasyonun düşmesi; fiyatların düşmesi, insanların alım gücünün artması, gelirlerinin yükselmesi demek değildir. Enflasyonun düşmesi, fiyatların daha az artması, insanların alım güçlerinin daha düşük oranda azalması ve neticesinde istikrar ve refah demektir. Yüksek enflasyon paranın alım gücünü azaltır ve aynı zamanda fiyat değişimlerini anlamayı zorlaştırır. Enflasyon, XX. yüzyıl boyunca gerek politikacıların gerekse ekonomiden sorumlu bürokratların üstesinden gelmeleri gereken en büyük sorunların başında gelmiştir. Özellikle, memur, işçi gibi sabit geliri olanların fakirleşmelerine neden olan enflasyon, çalışmadan para kazanan rantıye kesiminin de milli gelir dağılımında yüksek pay almalarında ve gelir dağılımı adaletsizliğine yol açmada önemli bir rol oynamaktadır (www.tcmb.gov.tr).

Enflasyon, fiyatların genel seviyesindeki artış olarak tanımlanmaktadır (Samuelson; Nordhaus 1992, 587). Enflasyonun bir başka tanımı; fiyatların sürekli, az ya da çok önemli miktarda genel bir biçimde yükselmesidir (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi 1986, 3714). İlker Parasız enflasyonu, fiyatlardaki sürekli yükselme eğilimi olarak tanımlarken (Parasız 1997, 373). Osman Z. Orhan'a göre enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki devamlı bir artış sürecinin yanında paranın değerindeki sürekli bir düşmeyi de ifade etmektedir. Z. Orhan, herhangi bir malın değerindeki düşmenin sadece o malın üretimini ve satışını yapanları etkilediğini, oysa paranın değerindeki düşmenin bütün bir toplumu (hatta küreselleşen dünyada diğer toplumları da) olumsuz yönde etkilemekte olduğunu ve böylece enflasyonun çok önemli bir sosyoekonomik sorun olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir. Klasik (örneğin D. Hume) ve Modern (örneğin M. Friedman) Miktar Teorisyenleri'ne göre enflasyon ya da fiyatlar genel düzeyindeki artışın para arzındaki artışla doğrudan bir ilişkisi vardır. Keynesgil Ekonomistler ise enflasyonu, tam istihdamın olduğu bir ortamda toplam arza (aggregate supply) göre toplam talepte (aggregate demand) bir fazlalık olması durumu olarak açıklamaktadırlar (Orhan 1995, 1).

Enflasyonun oluşumuna, kamu finansmanındaki büyük açıkların neden olduğu geniş kesimlerce kabul edilir. Bununla birlikte tek sebep bu değildir. Teorik ve ampirik kanıtlar, büyük kamu açıklarının monetizasyon ile finansmanında Türkiye'de 1980 ve 1990'ların ilk yıllarında yüksek enflasyonun belirdiğini göstermektedir. Bu mantığı takiben eğer kamu açıkları ısrarla devam ederse fiyat enflasyonu hızlanır; hiper enflasyona ulaşır (Akat 2000, 4).

Bütçe açıkları enflasyonun önemli bir nedeni olduğu gibi; enflasyon da, belli koşullar altında bütçe açıklarını hızlandırabilmektedir. Ancak bazı durumlarda enflasyon, bütçe açıklarını azaltıcı etki de yapabilmektedir. Gelişmekte olan birçok ülkede enflasyonist baskılar, bu ülkelerdeki bütçe açıklarının daha da büyümesine neden olmaktadır. 1970’li yılların Keynesyen iktisada getirdiği karşıt teorilerden biri de “Arz – İktisadı” diye tanımlanan “Supply – Side Economics” dir. Keynesyen teorisinin toplam talebe ağırlık vermesine bir tepki olarak doğan arz – yönlü iktisat, özellikle A.B.D.’de büyük bir ilgi ile karşılanmış ve Başkan Reagan’ın seçim propagandalarının ve daha sonraki uygulamalarının temelini oluşturmuştur. Hatta bu nedenle “Reaganomics” olarak da adlandırılmıştır (Egeli 1999, 5).

Arz – yönlü iktisat, dikkatleri ekonominin arz yönüne çekmiş ve birçok ekonomik sorunun çözümünde arzı arttırmaya yönelik tedbirlerin daha başarılı sonuçlar vereceğini savunmuştur. Verimliliği arttıran veya arzın büyümesi sonucunu veren politikalar, ekonomik hastalıkların tek tedavisi olarak görülmüştür.

Buradaki en önemli görev de vergi teşviklerine verilmiş; hatta bazı aşırı arz – yönlü iktisatçılar, vergi teşviklerinin kendi içinde enflasyona tek çare olduğunu savunmuşlardır.

2.1. Enflasyonun Çeşitleri

Enflasyon çeşitleri, kaynaklarına ve hızlarına göre iki kısma ayrılmaktadır.

2.1.1. Kaynaklarına Göre Çeşitleri

Kaynaklarına göre enflasyonun çeşitleri, talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve yapısal enflasyon başlıkları altında incelenmektedir.

2.1.1.1. Talep Enflasyonu

Talep enflasyonu genellikle para arzının artmasının tüketimi arttırması sonucu ortaya çıkar. Ekonomideki toplam arzın toplam talebi karşılayamaması sonucu, fiyatlar yükselir. Harcadığımız para miktarı enflasyonu etkiler. Bir malın fiyatının artması, aynı mal için daha fazla para harcamamızı gerektirir. Bu da ancak, ya daha az tasarruf yapmamızla ya da gelirimizin artmasıyla mümkün olabilir. Fiyatlarla beraber gelirlerin ve harcamaların da artması durumunda enflasyon artar. Çünkü tüketicilerin ellerinde daha fazla para olunca mal

ve hizmetlere olan talebi artar ve satın almak istedikleri mal için daha fazla fiyat verebilirler. Bu noktada, para arzının paraya olan talepten daha fazla artmasının enflasyona yol açtığı unutulmamalıdır. Karşılıksız para basma yoluyla piyasadaki para arzının ve bireylerin ellerindeki para miktarının artması, tüketim talebini arttırırken; üretimin aynı oranda artması o kadar kolay ve çabuk gerçekleşen bir süreç değildir. Para arzının artmasıyla artan talebi karşılamak için firmalar ilk aşamada kapasitelerini arttırma yoluna giderler; bu amaçla fazladan işçi alınması, fazla mesai yapılması, yeni makineler alınması firmaların maliyetlerini arttırır. Artan maliyetini karşılamak için firmalar fiyatlarını arttırırsa, enflasyona sebep olurlar. Ekonomist Paul Krugman bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Para arzını arttırmak çok fazla tatlı yemek gibidir; yerken kendinizi iyi hissedersiniz. Bunun faturası ise sonradan çıkar”. Para arzının artmasıyla başlangıçta azalan işsizlik ve artan kârlarla ekonomide canlanma başlar; ancak bu olumlu gelişmeler kısa süre sonra yerini artan enflasyona ve getirdiği olumsuzluklara bırakır. Talep enflasyonu, toplam arz sabitken toplam talebin artması nedeniyle oluşmaktadır. Keynesgil Talep Enflasyonu Teorisi, fiyat düzeyindeki değişimleri enflasyonist açıkla açıklamaktadır. Tam istihdam durumundaki bir ekonomide, toplam talepteki artış, birçok mala ilişkin piyasada aşırı talep yaratacak ve fiyatlar yükselecektir. Mal ve hizmet talebindeki artış, faktör talebinde bir artışa neden olacak ve bunların fiyatları da artacaktır. Böylece ekonomi, tam istihdamdayken, hem mal ve hizmet piyasasında hem de üretim faktörleri piyasasındaki toplam talep artışı enflasyona neden olmaktadır (Parasız 1997, 375). Ekonomi başlangıçta toplam arz ve toplam talebin kesiştiği noktada dengede olduğunu varsayarsak, bu denge noktasındaki fiyat piyasa denge fiyatıdır. Ekonomi bu durumda iken toplam harcamaların arttığı bir durumda toplam talebinde artış görülecektir. Toplam talebin bu şekilde artması ile denge fiyatının da artmasına neden olacaktır. Fiyatların da yükselmesi talep artışı nedeniyle meydana geldiğinden, bu duruma “Talep Enflasyonu” denmektedir.

2.1.1.2. Maliyet Enflasyonu

Önce maliyetlerin yükselmesi, sonra fiyat artışlarının bunu izlemesi ve bunun ardından da talebin yükselmesi ile ortaya çıkan süreç, maliyet enflasyonu olarak kabul edilmektedir.

Maliyet artışları; ücretlerin yükselmesi, hammadde fiyatlarının artması, bazı mal ve hizmetlerin uzun zaman bloke edilmiş fiyatlarının serbest bırakılması, ithalâtın pahalılaşması, tarımsal üretimin düşmesi sonucu bu ürünlerin fiyatlarının yükselmesinin ve aşırı istihdam politikası ile ilgili olarak emeğin marjinal verimliğinde yer alacak düşüşlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (Parasız 1997, 376).

Bir ekonomide mal ve hizmetlere olan talep sabitken arzın azalması nedeni ile de enflasyon oluşabilir. Ekonomi dengede iken mal ve hizmetlere yönelik talepte bir değişme yokken maliyet artışı nedeniyle toplam arzın azaldığını varsayarsak; bu arz azalışı nedeniyle maliyetleri artan firmaların aynı miktar mal ve hizmeti daha yüksek bir fiyattan üretmeye razı olacaklarını gösterir. Fiyatların bu şekilde arz azalmasına bağlı olarak yükselmesine “Maliyet Enflasyonu” denmektedir.

2.1.1.3. Yapısal Enflasyon

Ekonomik yapının esneksizliğinden kaynaklanan enflasyon, özellikle az gelişmiş ülkelerde enflasyonun önemli bir nedeni olarak gösterilir. Ekonomik yapının katılığı sonucu belli sektörlerdeki üretim, bu sektörlerde ortaya çıkan talep değişmelerine kısa zamanda uyum göstermemektedir. Uyum sürecinin yavaş işleminin nedenleri arasında kaynak hareketliliğinin düşük olması, sermaye, döviz, nitelikli işgücü yetersizliği gibi etkenler gösterebilir. Dolayısıyla, ekonomide genel bir talep fazlası bulunmamakla birlikte, belirli bir sektörün ürünlerine karşı çıkan talep artışları üretim artışına değil bu sektörlerde fiyat ve ücret artışlarına yol açmaktadır. Oysa bu etkiler tek yönlü olarak ortaya çıkarlar yani talebin arttığı endüstrilerde ücretler ve fiyatlar yükselirken talebin düştüğü endüstrilerde ücret ve fiyat düşüşleri olmaz. Böylece kısmi talep genişlemesi ve ekonomik yapının katılığı sonucu ortaya çıkan fiyat ve ücret artışları para arzının sürekli artırıldığı durumlarda giderek tüm ekonomiye yayılır ve genel bir enflasyona dönüşür.

2.1.2. Hızlarına Göre Enflasyon Çeşitleri

Enflasyon hızlarına göre; düşük, yüksek ve hiperenflasyon diye üç gruba ayrılmaktadır.

2.1.2.1. Düşük Enflasyon

Yıllık %3-%4 gibi sürekli fiyat artışlarına denmektedir. Düşük enflasyon ortamında ekonomik birimler geleceği daha güvenli gördüklerinden yatırımlarına daha iyi yön verebildiklerinden dolayı düşük enflasyon arzu edilir bir durumdur.

2.1.2.2. Yüksek Enflasyon

Enflasyon oranını yıllık %50'leri aşması ve üç rakamlı hale gelmesiyle yüksek oranlı enflasyon ortaya çıkar. Yüksek enflasyon paranın alım gücünü azaltır aynı zamanda fiyat değişimlerini anlamayı zorlaştırır.

2.1.2.3. Hiperenflasyon

Çok yüksek oranlı bir enflasyondur. Savaş, ihtilal durumu veya anormal koşullarda ortaya çıkar. Fiyatlar sürekli olarak değişmektedir. Örneğin akşamdan sabaha fiyatların değiştiği görülmektedir.

Hiperenflasyon olan bir ekonomide, enflasyon günlük hayatı tamamen işgal eden bir sorun haline gelir. Halk enflasyonun zararlarını minimize etmek için önemli miktarda kaynak harcamak zorunda kalır. Kişiler sık sık alışverişe giderler ve fiyatlar yükselmeden önce dükkânlara ulaşmak isterler. Kişilerin tasarruf ve yatırım ile ilgili başlıca sorunları, kendilerini enflasyondan nasıl koruyacaklarıdır, ellerindeki reel ankesleri nasıl azaltacakları ve mümkünse enflasyon vergisinden nasıl kaçınacaklarıdır. Dünyadaki en önemli hiperenflasyonlar arasında 1922-1923 yıllarında yaşanan Alman enflasyonu başta gelir. En hızlı hiperenflasyon ise, II. Dünya Savaşının sonunda Macaristan'da yaşanmıştır (Parasız 1997,391).

İKİNCİ BÖLÜM:

BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ, FİNANSMANI, GENEL MAKROEKONOMİK ETKİLERİ VE ENFLASYONLA İLİŞKİSİ

1. Bütçe Açıklarının Nedenleri

Bütçe açıkları daha öncede belirtildiği gibi gelişmekte olan ülkelerde ve gelişmiş ülkelerde farklı ekonomik etkilere sahip olmasına rağmen gelişmiş ülkelerde de bir ekonomik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütçe açıklarının nedenleri incelendiğinde gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli farklılıkların olduğu görülmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 23).

Gelişmiş ülkelerde son otuz yılda bütçe açıklarına neden olan başlıca faktörler şu şekilde sırlanabilir;

- a) Sosyal güvenlik harcamaları
- b) Kamu hizmetlerinden yararlananların sayısının hızla artması ve kamu hizmetlerinden faydalanmanın doğal ve devlet için zorunlu bir görev gibi algılanması
- c) Yapısal işsizliğin ortaya çıkması
- d) Verimlilikte görülen azalmadır

Gelişmekte olan ülkelerde ise bütçe açıkları üzerinde daha çok yapısal, siyasi ve askeri nedenler etkili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere özgü bu yapısal nitelikleri şu şekilde sırlanabilir;

- a) Düşük ekonomik kalkınma düzeyi
- b) Yavaş artan kamu gelirleri
- c) Kamu gelirlerinde görülen istikrarsızlıklar
- d) Harcamalar üzerinde görülen devlet kontrolü ve devletin ekonomideki büyüklüğü

Şeklinde sıralanabilir. Burada bütçe açıklarının nedenleri ele alınırken ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerdeki nedenler ele alınarak incelenecektir (Şen; Sağbaş 2004, 23).

Bütçe açıklarının nedenleri konusunda Demirkan 1992 çalışmasında, Türkiye’de 1980’li yıllardan beri enflasyonla mücadele edildiğini vurgulamıştır. Bu amaçla da devletin gelirdeki payını küçültmek için, giderlerini azaltacak uygulamaların yapıldığını söylemektedir. Ancak bu uygulamaların başarılı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. 1980 ve 1990 yılları arasında GSMH ve konsolide bütçe büyüklüklerini karşılaştırarak bütçe açığı enflasyon ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Bütün bu yorumlamalardan çıkan sonuç, ülkemizin enflasyonla mücadele için bütçe açıklarını küçültme politikaları uygulanmış ancak bunların bir başarıya ulaşmadığı görülmüştür. Bu başarısızlığı önlemek için ise, mevzuatın yeniden düzenlenmesi gerektiğini ve alt yapı eksikliğinin olması sonucuna bağlamıştır (Demirkan 1992, 3–7).

1.1. Yapısal ve Kurumsal Nedenleri

Bütçe açıklarının en önemli nedenlerinden biri, yapısal ve kurumsal nedenlerdir. Ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik düzeyi olarak farklılıklar bulunmasının yanında sosyal, politik ve kültürel açıdan da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Az gelişmişlik, bir taraftan harcama baskısını arttırırken; diğer taraftan da özel tasarrufların yetersizliğine ve vergi gelirlerinin düşüklüğüne yol açmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 24).

Bir ülkenin vergideki etkinliğini belirleyen başlıca iki unsur vardır;

- a) Vergi Kapasitesi
- b) Vergi gayretidir

Vergi kapasitesini, bir ülkedeki vergilendirilebilecek potansiyel vergi gelirlerinin GSMH’ya oranı yani ekonominin kaldırabileceği maksimum vergi yükü şeklinde tanımlarken, vergi gayretini ise vergi idaresinin vergi toplama gücü ve yeteneği ile vergi mükellefinin vergi verme uyumunun bir bileşkesidir. Yani vergi gayreti, vergi kapasitesinin ne kadarının gelir olarak kullanıldığının bir göstergesidir (Şen; Sağbaş 2004, 24).

Gelişmekte olan ülkelerde vergi kapasitesini olumsuz yönde etkileyen faktörler;

- a) Gelir düzeyinin düşük olması,
- b) Nüfus artış hızının artması,
- c) Gelir dağılımının bozuk olması,
- d) Tarım sektörü ağırlıklı ekonomik yapı,

- e) Kentleşme oranının düşüklüğü,
- f) Vergi kaçakçılığı,
- g) Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüdür.

Vergi gayretini olumsuz etkileyen faktörler olarak ise;

- a) Nitelikli personel yetersizliği,
- b) Denetimin yetersizliği,
- c) Mükellef ile vergi dairesi arasındaki iletişimin bozukluğu,
- d) Vergi idaresinin etkin olmaması,
- e) Vergi esnekliğinin düşük olması,
- f) Sık sık değişen mevzuat,
- g) Halkın bilgi ve birikim düzeyinin düşük olması ,
- h) Vergi ahlakının zayıf olması gibi nedenler sayılabilir.

Bütün bu sebepler dolayısıyla vergi gelirleri, olması gerekenin altında kalmaktadır ve kamu harcamalarını karşılayamamaktadır. Kamu harcamalarının karşılanmamasının doğal sonucu olarak da bütçe açıklarına sebep olmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 23–25).

Gelişmekte olan ülkede hızlı nüfus artışı kamu gelirlerinin düşük; buna karşın nüfus artışının yüksek olması, böyle bir ülkede konut, kanalizasyon, yol, su, elektrik, eğitim, sağlık gibi temel altyapı harcamalarına bütçeden daha fazla ayırma ihtiyacını doğurmaktadır. Ayrıca nüfus artış hızının yüksek olması köyden kente göçü hızlandırmakta, çarpık kentleşme ve işsizlik gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bütün bu sorunların karşılanması için devletin bu sorunların giderilmesi için yapacağı harcamalar bütçe gelirlerini aşmakta ve ortaya bütçe açığı sorununu kaşımaza çıkarmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 23–25).

Gelir dağılımının bozuk olması ise, hükümetin önünde bir sorun olarak ortaya çıktığında gelir dağılımının düzeltilmesini gündeme getirmektedir. Nüfusun çok küçük bir bölümünün gelirin çok büyük bir bölümünü alması arzulanmayan bir durumdur. Böyle bir durumda, gelir dağılımından az pay alan kısmın sorunlarını kendilerinin gidermesi olanaksız olacağı için devletin bu sorunlar için harcama yapması kamu harcamalarını arttıracak, bu ise bütçeye ek bir yük getirecektir (Şen; Sağbaş 2004, 23–25).

Tarım sektörü ağırlıklı ekonomik yapı ise; bilindiği gibi tarım sektörü üretimi tabiat koşullarına bağlıdır. Sel baskını, kuraklık gibi faktörler yıldan yıla tarımsal üretimde dalgalanmalara sebep olmaktadır. Bu dalgalanmalar direk olarak devletin gelir kalemlerini etkilediği için bütçe kalemlerinin gelir kısmını etkileyerek açıklara sebep olabilmektedir.

Vergi kaçakçılığı, mükelleflerin gelirlerinin vergi oranları ile çarpılarak elde edilmesi gereken vergi borçlarının gelirlerini, düşük göstererek devletin vergi gelirlerini azaltması ile meydana gelmektedir. Böylece gelirlerin giderlere göre azalması da bütçede bir açık meydana getirmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 23–25).

Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarındaki artışın nedenlerinden biride harcamaların verimli ve etkin denetlenememesidir. Bu ülkelerde kamu harcamalarının verimli ve etkin denetlenmesini güçleştiren faktörlerin başında politik tercihler ve mali disiplinsizlik gelmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 23–25).

Kötü yönetim ve mali şeffaflığın olmaması geliştirmekte olan ülkelerde bütçe açıklarına neden olan yapısal faktörlerdir. Kötü yönetim ve sorumsuzluk, kamu gelirlerinin israf edilmesine ve dolayısıyla kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 23–25).

1.2. Askeri Nedenler

Savunma harcamaları, hem gelişmiş ülkelerin hem de geliştirmekte olan ülkeler için önemli bir bütçe açığı nedenidir. Ülkelerin silahlanma yarışı ve savaşlar savunma harcamalarını arttırmaktadır. Ekonomik krizler döneminde olduğu gibi, savaş dönemlerinde de kamu harcamaları hızlı bir büyüme trendi içinde olmakta ve dolayısıyla bütçe açıklarında çok belirgin artışlara neden olmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 25). Bunu son dönemlerde ABD ekonomisinin Orta Doğuda yapmış olduğu savaş sırasında bütçe açıklarının artmasının gözlenmesini somut bir örnek olarak ortaya koyabiliriz.

ABD, Kanada, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkeler 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar sürdürülebilir bir bütçe dengesine sahipken, I. Dünya Savaşı öncesinde bu bütçe dengeleri altüst olmuştur. Savaş olasılığının belirmesi üzerine başta Almanya, Fransa, İngiltere olmak üzere ülkeler hızla silahlanma yarışına girmişler ve kamu harcamalarının önemli bir kısmını silahlanmaya ayırmışlardır. Savaşta taraf olan ülkeler, ülke kaynaklarının çok büyük bölümünü savaşın finansmanına tahsis etmek zorunda kalmakta ve savaş giderleri kamu harcamalarını ve dolayısıyla bütçe açıklarını arttıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (IMF Economic Issues, 3).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan soğuk savaş ve bunun her an bir sıcak savaşa dönüşme olasılığı, ülkeleri sürekli olarak savaşa karşı hazır olmaya ve savunma harcamalarına özel bir önem vermeye sevk etmiştir. Özellikle ABD ve Eski Sovyetler Birliği, Pakistan-Hindistan, Arap ülkeleri-İsrail anlaşmazlıkları gibi ülkeler bunun tipik örnekleridir. Bu ülkelerden birinin silahlanmada bir adım öne geçmesi, diğerini hemen harekete geçmeye zorlamakta ve eski güç dengesinin muhafazası için ülkeler arasında silahlanma yarışı başlatmaktadır. Savunma harcamalarındaki artış, olumsuz etkisini bütçe dengesi üzerinde göstermektedir.

1.3. Siyasal Nedenler

1700'lerden günümüze kadar devlet anlayışında meydana gelen değişimler bütçe dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. 1700'lerin ikinci yarısından 1920'lerin sonlarına kadar hakim olan ve bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler şeklinde özetlenen klasik iktisadi düşünceye ilk eleştiri Marksist doktrinden gelmiştir. Marksizmin kurucuları K. Marx ve F. Engels'dir. Marksist öğretinin doğuşunu hazırlayan, bir taraftan çağın gerçekleri, bir taraftan da çağın hakim düşünce akımları olmuştur. Sanayi kapitalizminin, sık sık iktisadi krizlerle sarsılıyor olması, fabrikalarda ücretli işçi olarak çalışan kitlelerin sefaleti, o dönemin somut iktisadi sorunlarıdır. 1800'lü yıllarda Karl Marx'ın Das Kapital'i ile başlayan ve Frederic Angel, Adolf Wagner ve Robert Owen gibi diğer sosyalist düşünceyi benimsemiş iktisatçıların çalışmalarıyla kuvvetlenen bu doktrin, klasiklerin '*laisser faire'nin*' bırakınız yapsınlar felsefesini reddederek; ekonomik ve sosyal nedenlerle devlet mülkiyetini ısrarla savunmuşlardır. Sürekli iktisadi krizlerle sürüklenen kapitalist sistem karşısında Sismondi '*laisser faire'nin*' anlamsızlığını, devlet müdahalesinin gereğini ileri sürmüştür. Marksist doktrin, Ekim 1917 Devrimi ile Rusya'da uygulama alanı bulmuş; Rusya'da ekonomik – sosyal hayatın her safhasında devlet müdahalesini olağan hatta zorunlu hale getirmiştir. Ekim Devrimi'ni 1929 Dünya Ekonomik Buhranı izlemiştir. Gelişmeler bunlarla da sınırlı kalmamış; 1930'larda Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini güç kazanmaya başlamıştır. Bu değişimler ister istemez devlet anlayışındaki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Üstelik klasik iktisadi düşüncenin kendi içinde görüş ayrılığına düşmesi ekonomide devlet müdahaleciliğine zemin hazırlayan diğer bir gelişme olmuştur.

Bu gelişmelere ilaveten 1928 ve sonrasında özellikle gelişmiş ülkelerde refah devleti olgusunun gittikçe önem kazanması, demokratik yollarla işbaşına gelen hükümetlerin toplumun istek ve arzularını yerine getirmede daha duyarlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte iş başına gelen hükümetler bir taraftan makroekonomik hedeflere ulaşmaya, diğer taraftan da sosyal devlet anlayışı içinde bireylerin yaşam koşullarını yükseltici programlara ağırlık vermeye başlamışlar. Zaman içinde kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması adeta olağan bir durum gibi algılanmaya başlanmıştır (Özsoylu 1994, 46–51).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ortaya çıkması ile birlikte liberal iktisadi düşünce yerini müdahaleci iktisadi düşünceye bırakmıştır. Omurgasını Keynes'in fikirlerinin oluşturduğu müdahaleci anlayışta devlete iktisadi hayatta klasik anlayışa göre daha fazla yer verilmiş ve buna paralel olarak devlet faaliyetleri hem genişlemeye hem de çeşitlenmeye başlamıştır. Klasiklerin bütçe dengesine verdiği önemin aksine Keynes, makroekonomik dengeyi sağlamada bütçe açıklarının bir araç olarak kullanılabileceği tezini ön plana çıkarmıştır. Keynes'in (1936) *Genel Teori* ile temellerini attığı ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan ülkelerin çıkabilmesinin tek çaresinin devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği tezi, büyük rağbet görmüştür. Nitekim klasik iktisadi düşüncenin devlet müdahalesi olmaksızın;

- a) Gelir ve servet dağılımında adaleti,
- b) Ekonomide istikrarı,
- c) Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınmayı ,
- d) Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinliği sağlayamayacağı kanaati yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Şen; Sağbaş 2004, 27).

Klasik iktisadi yaklaşımın gelir dağılımı, dışsallıklar, istikrar ve kalkınma gibi alanlarda başarısız görülmesi ya da böyle algılanması, devlet faaliyetlerinin artmasına zemin hazırlayan başlıca faktörler olmuştur. Yeni anlayışa göre, piyasa ekonomisi gelirin yeniden dağılımını gerçekleştirmede başarısız olmuştur (Şen; Sağbaş 2004, 27).

Bir yandan Keynes'in açık bütçe politikası, diğer yandan da bunun tamamlayıcısı Abba Lerner'in fonksiyonel maliye görüşü³, klasiklerin ünlü denk bütçe prensibinin terk edilemez bir ilke olmadığını; aksine, bütçe açıklarının ekonomide makroekonomik hedefleri gerçekleştirmede bir araç olarak kullanılabileceği tezine popülerlik kazandırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de hazırlanan Beveridge Raporu (1942), bir bakıma devlet anlayışındaki değişimin öncülüğünü yapmış ve refah devleti anlayışının önünü açmıştır

³ Dinamik maliye yaklaşımı olarak da bilinen fonksiyonel maliye yaklaşımı, devletin ekonomik hayattaki asli görevinin tam istihdamı sağlamak olduğu ilkesinden hareket etmekte ve ekonomide arzulanan istihdam ve üretim düzeyini yakalayabilmek için bütçenin harcama-gelir dengesinden vazgeçebileceğini öne sürmektedir.

(Mason; Mussa, 1995, 5–18). Beveridge Raporu, işsizliğin bertaraf edilmesi, fakirliğin yok edilmesi ve toplumun geneline sosyal hizmetler sunulması görevini devletin üstlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. İngiltere’de yaşanan bu gelişmeler diğer ülkelerde de geniş taraftar kitlesi bulmuştur. Bunun muhtemel nedeni Büyük Depresyon ve İkinci Dünya Savaşı sırasında diğer ülkelerin de İngiltere ile aynı kaderi paylaşarak aynı tecrübeleri yaşamış olmalarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir taraftan Keynesyen ekonomi politikaları çerçevesinde kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve istikrar gibi makroekonomik hedeflere ulaşmada bir araç olarak görülmesi, diğer taraftan refah devleti olgusunun Batı Avrupa ülkelerinde yaygınlaşması, kamu harcamalarının hem çeşit hem de hacimsel olarak artmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak klasik iktisadi felsefenin aksine, Keynesyen düşüncenin bütçe dengesi yerine ekonomik dengeye ağırlık vermesi ve mali dengeden fedakârlıkta bulunabilmesi, siyasi otoritelere normal gelirlerinden daha fazla harcama yapma olanağı vermiştir (Şen; Sağbaş 2004, 28).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı sırasında hüküm süren ve milyonlarca kişiyi etkileyen işsizlik olgusu, devletin teşvik edici (genişletici) maliye politikası yoluyla işsizliği önlemesi gerektiği veya işsizlere transfer harcaması yapması gerektiği düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunun yanında İkinci Dünya Savaşı sırasında silâh altına alınanların geleceklerinin garanti altına alınması savaş sonrası dönemde geniş ölçekli sosyal güvenlik programlarının hayata geçirilmesine ortam hazırlamıştır. Bu anlayış, devlet faaliyetlerinin artmasına zemin hazırladığı gibi, kamu hizmetlerinin çeşitlenmesine de neden olmuştur. Devlet, vatandaşlarının sağlık, konut, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam, toplumsal refah gibi her türlü ihtiyaçlarına cevap veren ve bunu yapmakla yükümlü bir teşkilat olarak görülmüştür. Sonuç olarak hem hacim hem de çeşit olarak artan devlet faaliyetleri ister istemez daha fazla kamu harcaması yapılmasını gerektirmiştir. Ancak, gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki 20 yılda bütçe açıkları pek fazla sorun teşkil etmemiş ve kamu harcamaları ile kamu gelirleri paralel bir seyir izlemiştir (IMF 1996a 12).

1970’lere gelindiğinde durum tersine dönmüş; bütçe açıkları hızla artmaya başlamıştır. 1950 ve 1960’larda gerçekleştirdikleri düşük enflasyon ve işsizlik; buna karşın yüksek ekonomik büyüme ile önceki dönemlere göre altın çağını yaşayan gelişmiş ülkeler, 1970’lerin başında ilk OPEC petrol şoku ile karşı karşıya kalmışlardır. Sanayileri büyük ölçüde petrole bağımlı olan bu ülkelerin ekonomileri, yaklaşık dört kat artan petrol fiyatları karşısında krize girdi ve iktisat literatüründeki bir ilkle, stagflasyon (durgunluk, şişkinlik) olgusu ile karşı karşıya kalmıştır. Özetle, büyük bütçe açıkları 1970’lerde yaşanan OPEC petrol krizinden sonra

ortaya çıkmış ve vergi gelirlerindeki azalıştan daha ziyade harcamalardaki aşırı artış sonucu 1980 sonrasında daha da artmıştır (IMF 1996a, 13).

Arz yönlü ve monetarist iktisatçılar, toplam talebi genişleten buna karşın toplam arzı daraltan ve kamu kesimini büyüten Keynesyen politikaları, ekonomik krizin ve bütçe açıklarının temel nedeni olarak görmüşlerdir. Keynesyen ekonomi politikalarına alternatif olarak ortaya çıkan bu liberal iktisadi yaklaşımlar, teoride kamu kesiminin büyüklüğüne ve dolayısıyla kamu harcamalarına karşı bir görüş sergilemişlerdir. Söz konusu bu yaklaşımlar, kamu harcamalarının ve gelirlerinin kısılması yoluyla ekonomideki inisiyatifin özel kesime bırakılmasını savunmuşlardır. Bu yaklaşımlar doğrultusunda 1980'lerin başlarında kamu harcamalarını (özellikle sosyal harcamaları) kısan vergi yükünü hafifletmeyi ve kamu kesimini küçültmeyi amaçlayan politikalar izlenmiştir (Şen; Sağbaş 2004, 29–30).

1980'li yıllarda popülerliği zirveye ulaşan *arz yönlü iktisat akımı* (Regan tarafından desteklenen ve ortaya konan bu görüş literatürde Reganizm olarak da bilinir) doğrultusunda oluşturulan iktisat politikaları, özellikle gelişmekte olan ülkeleri ciddi ölçüde etkilemiştir. Kamu harcamalarını denetim altına almadan uygulamaya konulan vergi indirimleri ve ayrıcalıkları, bu ülkelerde vergi gelirlerinin azalmasına ve mevcut bütçe açıkları sorununun daha da derinleşmesine neden olmuştur. Artan ve kronikleşen bütçe açıkları parasallaştırıldıkça enflasyonu körüklemiş, borçla finanse edildikçe de faizler üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Sonuç olarak birçok ülke kronik enflasyon, yüksek faiz oranı, gerileyen iktisadi kalkınma hızı, artan faiz yükü, yoğun dış ödeme sorunları gibi temel makroekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Şen; Sağbaş 2004, 33).

1.4. Ekonomik ve Mali Nedenler

Ülkelerin enflasyon, reel faiz oranı, reel döviz kuru, üretim gibi makroekonomik göstergelerinde meydana gelen ani değişimler de bütçe açıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Birçok gelişmekte olan ülkede artan bütçe açıklarının arkasında hükümetlerin ekonomik kalkınmalarını hızlandırma ve sanayileşme çabaları nedeniyle gittikçe artan oranda ekonomik faaliyetlere katılmaları yatmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararları, bütçe açıklarının genişlemesine neden olan önemli bir faktördür (IMF 1996b, 66).

1982 Dünya Borç Krizi sonrasında uluslararası piyasalardan kredi sağlanmasındaki güçlükler, birçok gelişmekte olan ülkeyi bütçe açıklarını kontrol altına almaya ve açıkların

finansmanında iç borçlanma veya parasallaşmaya yönelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde, bütçe dengesini olumsuz yönde etkileyen bir başka unsur da, enflasyondur. Gelişmekte olan ülkelerin yapısal, ekonomik ve mali koşulları dikkate alındığında enflasyon, bu ülkelerde vergi gelirlerinin reel değerini erozyona uğratmaktadır. Enflasyonun vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki olumsuz etkisi, literatürde Olivera-Tanzi etkisi olarak bilinmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 35).

1.5. Sosyal Nedenler

I. Dünya Savaşı öncesinde çok az sayıda ülke, sosyal güvenlik, işsizlere sosyal yardım, sağlık güvencesi gibi sosyal karakterli harcamalara bütçelerinde nadiren yer veriyorlardı. Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında bu tür harcamalar önem kazanmaya başlamıştır. Savaş sonrasında sosyal karakterli harcamalar artmaya başlamıştır. Tanzi; Schuknecht'nin (1997) çalışmasında, 1913 sonrası süreçte kamu harcamalarının giderek artması, eğitim, sağlık, emeklilik, işsizlik, sosyal yardımlar gibi alanlarda devletin katılımı sonucu olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde bütçe açıklarını arttıran en önemli unsur, kuşkusuz sosyal güvenlik, sağlık gibi harcamalardaki hızlı artıştır. Yani pek çok gelişmiş ülkede bile emeklilik maaşlarının artması, sosyal amaçlı politikalara prim verilmesi ve sosyal amaçlı politikalar doğrultusunda harcamaların artması ve diğer transfer harcamalarının artması bu ülkeleri bütçe açığı sorunu ile karşı karşıya bırakan unsurlardan bir tanesidir (Şen; Sağbaş 2004, 36).

1.6. Dış Nedenler

Birçok gelişmekte olan ülkede mali istikrarsızlığın temel kaynaklarından birisi de, bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları dış şoklardır. Bu dış şoklar; temel ihraç mallarının fiyatları ve hacmindeki dalgalanma, petrol fiyatlarındaki artışlar, uluslararası faiz oranlarındaki dalgalanmalar, küresel durgunluk veya krizler şeklinde sıralanabilir. Bu saymış olduğumuz dış şoklar gelişmekte olan ülkelerin bütçe dengelerini etkilemektedir (Şen; Sağbaş 2004, 37).

Dış şoklar ihraç mallarının fiyatlarındaki düşüşe, ülkenin vergi sistemine, ülkenin ihracat hacmine ve fiyat şoklarının büyüklüğüne bağlı olarak ihracatçı KİT'lerin kârlarının düşmesine neden olarak kamu kesimini doğrudan etkilemektedir. Özel sektörü ise, ihracatın azalması ve dolayısıyla kâr veya ihracat üzerinden alınan vergilerin düşmesine neden olarak dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Benzer şekilde uluslararası faiz oranlarındaki bir artış özellikle borçlu

Ülkelerin dış borçlarının büyümesine neden olmaktadır. Bu da ister istemez bütçe dengesini olumsuz etkilemektedir. Küresel durgunluk veya kriz durumlarında ise hem ülkelerin ticaretlerindeki azalma nedeni ile gelir kaybına uğramaları hem de yurt içinde kurların istikrarsızlığı nedeniyle bütçe dengesi olumsuz yönde etkilenmektedir (şen; Sağbaş 2004, 37).

1.7. Politik-İktisadi Nedenler

Bütçe açığının açıklamasında tanım gereği, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması diye yapmıştık. Bu arada aklımıza şu tür sorular gelebilir. Neden kamu harcamaları yüksek? Neden kamu gelirleri düşük? Bütçe açıklarının olumsuz birçok etkisi olmasına rağmen niçin bazı ülkelerde bütçe açıkları devam etmektedir? Zararlı sonuçlarına rağmen neden bütçe açıkları önlenememektedir? Bütçe açıkları ülkelerin kaderimi yoksa bilinçli tercihleri sonucu mu ortaya çıkmaktadır? (Easterly; Rodriguez; Schmidt-Hebbel 1994). Bu çalışmada bu tür sorulara şöyle cevap verilmektedir. Genellikle büyük bütçe açıkları dış şoklar veya ülkenin kendi ekonomik koşullarından daha ziyade bilinçli politik tercihlerin sonucudur.

Hossain; Chowdhury (1998), makroekonomik popülizm ve makro ekonomik fırsatçılığı gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının politik iktisadi nedeni olarak göstermektedirler. Anayasal iktisatçıları, bütçe açıklarının belirli bir limit harcaması olması gerektiğini ve bunun da anayasaya konarak bağlayıcı olması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

2. Bütçe Açıkları Açısından Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan lke Ayırımı

Bütçe açıkları günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda etkilere sahiptir. Bu farklı etkiler, makro ekonomik dengeler üzerinde olumsuz sonuçlara yol açan önemli bir makro ekonomik ve mali sorundur. Bütçe açıkları, her ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullara bağlı olarak uygulanan iktisadi ve mali sorunlara da bağlıdır. Bu bağlamda, bu bölümde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları konusu incelenecektir.

2.1. Gelişmiş lkelerde Bütçe Açıkları

Dünya ekonomisinin krize girmesi ve ülkelerin bu krizlerden etkilenmesi sonucu oluşan makro ekonomik dengesizliklerin giderilmesinde uygulanan politikalar ve etkileri, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile yakından ilgilidir. 1973 yılında ortaya çıkan ilk petrol krizinin sonucunda yaşanan ekonomik daralma, kamu açıklarını, yani bütçe açıklarını arttırmış ve krizin ardından sıkı para ve maliye politikası uygulanmıştır. 1975 yılında dış açıkların, kamu finansmanı aracılığıyla kapatılması gündeme gelmiştir. Böyle bir anlayışın belirmesi üzerine sıkı maliye politikası modelinden vazgeçilmiştir. Başta vergiler olmak üzere kamu gelirlerinin kamu harcamalarından daha az artması sonucu oluşan bütçe açıkları, sosyal harcamaların artmaya devam etmesi, iç talebin desteklenmesi için harcamaların arttırılması ve başta ABD olmak üzere bazı ülkelerde vergi indirimlerine gidilmesi kamu açıklarını arttırmıştır (Egeli 2000, 64).

1980 yılından sonra tekrar daraltıcı bütçe politikalarına dönülmesi ise, gelişmiş ülkelerdeki kamu açığını ve / veya bütçe açığını azaltmıştır. Gelişmiş ülkelerin, kamu açıklarının ve / veya bütçe açıklarının finansmanı için, uzun vadeli ve düşük faizli borçlanmaya başvurabilmeleri ve dış borçlanmaya belirtilen koşullar çerçevesinde gitmeleri, kamu açıklarının ve / veya bütçe açıklarının finansmanında enflasyonist etkiyi ortadan kaldırmıştır. Bunun dışında, gelişmiş ülkelerin dış borç servisleri nedeniyle iç kaynaklara yönelmeleri de kamu açıklarına ve / veya bütçe açıklarına neden olmadığı gibi, enflasyonist etkiyi de ortadan kaldırmıştır (Egeli 2000, 65).

Bütçe açıkları, az gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmiş ülke ekonomileri içinde önemli bir sorun olmaya başlamaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde, II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan iktisadi büyümeye paralel olarak, yurtiçi tasarruflarda görülen artışların etkisiyle enflasyonist etkilere yol açmayacak şekilde kolaylıkla kapatılabilen bütçe açıkları, 1970'lerin başlarından itibaren etkisini göstermeye başlayan petrol şoklarının ardından önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde iktisadi konjonktüre bağlı olarak belirginleşen stagflasyonist eğilimler neticesinde, gelişmiş ülkelerin makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilenmiş; büyüme hızının düşmesi, artan enflasyon, işsizlik ve kamu borç stoklarının artması gibi faktörlerin etkisiyle kamu finansman açıklarındaki genişlemeye paralel olarak bütçe açıklarında da belirgin artışlar kaydedilmiştir (Egeli 2000, 62–63).

2.1.1. Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıklarının Önemi ve Temel Nedenleri

Sanayileşmiş ülkelerin son otuz yıldır karşılaştıkları temel makro ekonomik sorunların başında, hiç kuşkusuz kamu kesimi finansman açıkları gelmektedir. OECD kapsamına dahil sanayileşmiş ülkeler grubu, başlangıçta 1 Ocak 1958 tarihli Roma Anlaşması çerçevesinde ekonomik işbirliği ve bütünleşme çabalarına uygun olarak, Avrupa Topluluğuna girişin ön koşullarından birinin kamu borçlanmasının ve bütçe açıklarının boyutlarının sınırlandırması olduğu görüşünden hareketle, genelde bütçe denkliliğine yönelik maliye politikalarına ağırlık vermiştir. Üst üste gelen petrol şoklarının ortaya çıkardığı yapısal sorunların yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme hamleleriyle birlikte ön plana çıkan dışa açık büyüme stratejileri ve giderek dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları ve son olarak 1987 yılı sonlarında dünya borsalarında ortaya çıkan krizin döviz kurları ve para akımları üzerine olumsuz yansıması, az gelişmiş ülkeler kadar gelişmiş ülkeleri de ekonomik yönden sarsıntıya uğratmış ve kamu açıklarının boyutlarının genişlemesine neden olmuştur (Egeli 2000, 63).

Kriz, üretim seviyesi, milli gelir ve toplam talepteki artışları engelleyerek kamu gelirlerinin nispi olarak azalmasına yol açmıştır. Öte yandan kamu harcamalarında ise, gerek cari harcamaların esnek olmaması ve yatırım harcamalarına ağırlık verilmesi, gerekse işsizlik sorunlarından kaynaklanan sosyal harcamalardaki artışlar nedeniyle artışlar gözlenmektedir (Sönmez 1993, 49).

Gelişmiş ülkelerde özellikle 1970’li yılların ortalarından itibaren bütçe açıkları genel bir artış trendine girmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, petrol şoklarıyla birlikte petrol fiyatlarındaki artışların iç ve dış piyasalara olumsuz yansiyarak, enflasyon oranlarını yükseltmesi neticesinde başlayan konjonktürel sürece bağlı olarak uygulanan tutarsız ekonomik ve mali politikaların geçici de olsa gelişmiş ülkelerde ekonomik krize yol açmasıdır. Bu ortamdan başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerde etkilenmiştir. Örneğin, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Dünya Ekonomisini yönlendiren ve uluslar arası ticari işlemlerde en geçerli paraya sahip olan ABD, en borçlu ülkelerden biri konumuna düşerken, savaşın sona erdiği dönemlerde gelişmekte olan bir ülke durumunda olan Japonya ise dünyanın en alacaklı ülkesi haline gelmiştir (Dikeç 1988, 14).

Ancak son yıllarda iç talepteki durgunluğun ve üretim kapasitesindeki yavaşlamanın etkisiyle Japonya’da kamu harcamalarının ve borçlanma maliyetlerindeki artışların yeniden az da olsa bütçe açıklarına yol açtığı söylenebilir. Buna karşılık, ABD günümüzde denk bütçe hedefine nispeten yaklaşmış durumdadır. Bu çerçevede Norveç, İsveç, ABD, Avustralya ve İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerde izlenen tutarlı ekonomik ve mali politika uygulamaları sonucunda bütçe açıklarının giderek azaldığı, hatta bütçe fazlarının bile gündeme geldiği görülmektedir. Öte yandan Fransa, İtalya, Avusturya, Belçika, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler için ise, bütçe açığı sorunu hala önemini korumaktadır (Tüğen 1991, 7). Son yıllarda ABD’nin izlemiş olduğu Orta Doğu Projesi kapsamında, bütçe açıklarının bu ülke için artış eğilimi gösterdiğini, yazılı ve görsel basından takip etmekteyiz. Hatta bu açıkların, enflasyonist baskılar yapacağını bizzat ABD merkez bankası FED’in olağan toplantılarında dile getirilmeye başladığı görülmektedir.

Kamu açıklarına paralel olarak ortaya çıkan bütçe açıklarının esas kaynağının iç borçlanma olduğu kabul edilmekle birlikte, bazı sanayileşmiş ülkelerde açıkların son yirmi yıllık dönem baz alındığında artış eğilimine girdiği ve GSYİH’nin %40’na ulaştığı söylenebilir. İç borç stokunun büyümesine yol açan belli başlı nedenler dört grupta toplanabilir. Bunlar sırasıyla: büyüme hızının düşmesi, kamu otoritelerinin uyguladığı politikalar, bütçe harcamalarının vergi gelirlerine göre enflasyonu daha yakından izlemesi yani harcama esnekliğinin vergi esnekliğinden yüksek olması ve kamu borçlanmasının ortaya çıkardığı finansal yükün gerek birikmiş borçlara, gerekse para politikasına bağlı olarak yükselen faiz oranları nedeniyle artması olarak belirtilebilir (Sönmez 1994, 161).

Gelişmiş ülkelerde iktisadi büyümenin istenilen düzeyde gerçekleştirilememesinin temel nedenlerinden biri; dış ekonomik ve mali ilişkilerdeki azalmalara paralel olarak cari işlemler hesaplarındaki dengesizlikler, giderek artış gösteren ticari anlaşmazlıklar ve döviz kurlarında sıkça yapılan ayarlamalar neticesinde dış finansman sorunlarının şiddetlenmesidir. Bu soruna çözüm bulmak ve gelişmiş ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla 1985 yılında Plaza Anlaşması yürürlüğe girmiştir (Egeli 2000, 65).

Genel olarak bakıldığında 1980–90 arası dönemde kamu harcamalarının GSYİH’ye oranı ortalama %40’lar seviyesinde iken vergiler için aynı oran %30 olmuştur. Dolayısıyla kamu harcamaları ile vergiler arasındaki açık giderek büyümüş ve gelişmiş ülkeler harcamalarını finanse edebilmek için daha fazla borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır.

2.1.2. Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıklarının Gelişimi

İkinci petrol şokunu izleyen 1980’li yıllardan itibaren, OECD ülkelerinin büyük bir bölümünde, orta vadede bütçe açıklarını kapatacak veya kısacak iktisadi-mali politika uygulamalarına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde durgunluğun yanı sıra enflasyonist baskıların ortaya çıkması ve geleneksel Keyneksen Talep İtişli Politikaların beklentilere cevap vermemesi, yeni liberal düşünceden esinlenen iktisat politikalarının uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Egeli 2000, 66).

Günümüzde bütçe açıkları gelişmekte olan ülkelerde olduğu kadar, gelişmiş ülkelerde de önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından bütçe açıklarının nispi olarak önem kazanmaya başladığı süreç, birinci petrol şokunun ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Bu döneme kadar denk bütçe politikalarını hedefleyen gelişmiş ülke ekonomileri, petrol şokundan olumsuz etkilenmiş; toplam yurt içi tasarruflarda meydana gelen azalmayla birlikte, toplam üretimde görülen belirgin düşüş kamu harcamalarında bütçe açıklarına yol açmaya başlamıştır. Kamu harcamalarının bütçe gelirleriyle finanse edilememesi ve istihdam koşullarının eskiye göre düşmesi, yükselen enflasyonla birlikte bütçe açıklarına yol açmaya başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde açık finansman olgusu ülke ekonomilerine hakim olmaya başlamış ve bu da açıkların finansman yöntemlerinin ülke koşullarına göre değişmesine neden olmuştur. 1980–1990 döneminde kamu harcamalarının GSYİH’ye oranının yüksek oluşu, vergi yüklerinin de artmasına yol açarak üretken faaliyetleri ve büyümeyi de olumsuz etkilemiştir. Vergi gelirlerindeki artışların harcama artışlarının gerisinde kalması, borçlanmanın başlıca finansman yöntemi olarak benimsenmesine neden olmuştur. Bu dönemde gelişmiş ülkelerde orta vadeli yapısal uyum politikaları ağırlık kazanmış, enflasyon oranlarının da nispi olarak düşürülmesine çalışılmıştır. Ancak iç borçlanmanın ve kısmen de dış borçlanmanın uygulanış biçimi ülkelerin borç yönetimlerinin başarısına bağlıdır. Bazı ülkelerde orta vadeli otomatik istikrar arayışları ağırlık kazanırken (Almanya, Kanada, Fransa, İsveç); bazılarında ise, (İtalya, İspanya, Belçika) kısa dönemli mali politika uygulamaları, harcama artışlarına paralel olarak, borç-faiz maliyetlerini yükseltmiş ve açıkların büyümesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerde yapısal koşullardaki farklılıklara bağlı olarak uygulanan değişik mali politikalar, bütçe açıklarının büyüklüğünü doğrudan etkilemiştir (Egeli 2000, 65).

AB’ye dahil ülkeler ekonomik ve parasal birliğe geçiş yönünde önemli adımlar atmış ve 1992 yılında Maastricht Anlaşması’na uygun olarak belirlenen kriterlere uyma yolunda para ve

maliye politikalarını, istikrarı sağlama yönünde kullanmaya çalışmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki bütçe açıklarının etkileri gelişmekte olan ülkelerdeki etkilerinden farklı olduğu için burada gelişmiş ülkeler üzerinde fazlaca durulmamaktadır. Ayrıca Türkiye’de gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle, dikkatimi gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığının etkileri üzerinde durmamı sağlamıştır.

2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları

Kamu açıklarının enflasyon üzerindeki etkisinin incelenmesinde ve analizinde ülke ekonomilerinin farklılıklarından dolayı oluşan değişik sonuçlara yol açtığı gözlenmektedir (Egeli 1999, 3–5).

Gelişmekte olan ülkelerin dış piyasalardan yeterli derecede kredibiliteye sahip olmamaları sonucu, genellikle az miktarda ve kısa vadeli dış borçlanmaya gitmelerinin neticesinde, iç kaynaklara yönelme eğilimleri artmaktadır. İç borçlanmaya yönelme sonucunda ise, kısa vadeli ve yüksek reel faiz olduğu için borçlanmanın parasallaşması sonucunu doğurmakta ve böylece bütçe açığı artmakta ve bu da enflasyonist baskıları arttırmaktadır (Ejder 2002, 194).

Gelişmekte olan ülkelerde emisyonun regüle edilmesi, kredi hacminin daraltılması amacıyla munzam karşılıklarının ve disponibilitate oranlarının yükseltilmesini veya özel bankaların devlet tahvil ve bonolarını almaya zorlanmalarını gerektireceği için gelişmiş ülkelere göre daha maliyetlidir. Dolayısıyla kamu açıklarının emisyon yoluyla giderilmesinde, para miktarının regüle edilmesi, gelişmiş ülkelere göre daha zor olduğu için, enflasyonist baskı daha fazla olacaktır. Ayrıca finansal piyasaların yeterince derinliğe sahip olmaması da bir dezavantaj olmaktadır. Kamu açıklarının monetizasyonunda ortaya çıkacak para miktarının makro ekonomik dengeler ve enflasyon üzerindeki etkileri gelişmiş finansal piyasalara dayanan ekonomilerle, borç ekonomisi özelliğine sahip az gelişmiş ülke ekonomilerinde farklılık göstermektedir (Sönmez 1994, 169).

Bütçe açıkları karşılaşılan sorunlar nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre süreklilik kazanarak kronik hale gelip önemli bir sorun niteliği kazanmaktadır. Ekonomide kamu müdahalelerinin sürekli artması, pek çok ülkeyi kronik bütçe açıkları ve enflasyonist baskılarla karşı karşıya bırakmıştır. Günümüzde bütün ülkelerin açık finansman politikalarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geçerli olduğu bilinmektedir. Bunda, en önemli faktörlerden biri, kamu gelirlerindeki yetersizlik nedeniyle hükümetlerin siyasi tercihlerini açık finansman yönünde kullanılmasıdır. Tabi ülkelerin ekonomik ve siyasi

yapılarındaki farklılıklar, bütçe açıklarının ekonomik etkilerinin de değişik boyutlarda ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Egeli 1999, 1).

2.2.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Önemi

Bütçe açıkları, Türkiye'nin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre nispi olarak daha önemli, niteliği daha farklı ve sonuçları çok daha ağır olarak kendini hissettirmektedir. Gelişmiş ülkelerde dış borçlanmanın aşırı boyutlarda olmaması, dış borç geri ödemelerinin bütçeye yük oluşturmamasını engellemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere farklı olarak gelişmiş ülkelere, dış ticaret dengesinin genelde pozitif olması, yani ihracat gelirlerindeki artışlar, döviz rezervlerinin yeterli bir büyüklüğe ulaşması, sermaye birikiminin yüksekliği, enflasyon oranlarının düşüklüğü gibi faktörler nedeniyle bütçe açıkları, makro ekonomik dengeler üzerinde pek fazla olumsuz sonuçlara yol açmamaktadır. Gelişmiş ülkeler bütçe açıklarını kontrol etmede iç ve dış kaynaklarını daha rahat harekete geçirip, bu açıkların ekonomik ve mali dengeler üzerindeki olumsuz etkilerini kontrol edebilme gücüne sahip oldukları halde, gelişmekte olan ülkeler, bu konuda daha sınırlı olanaklara sahiptir. Gelişmekte olan ülkelere ise, yüksek enflasyon, dış ödemeler dengesinin açık vermesi, fert başına düşen milli gelir seviyesinin düşüklüğü, kamu harcamalarındaki aşırı artışlara karşılık, kamu gelirlerinin yeterli seviyeye ulaşamaması gibi yapısal faktörler nedeniyle bütçe açıkları giderek artmakta ve makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu şartlar altında gelişmekte olan ülkeler, bütçe açıklarını, iç ve dış kaynaklardan borçlanmanın yanı sıra emisyon mekanizmasını kullanarak finanse etme yoluna gitmektedirler (Egeli 1999, 1–3).

Gelişmekte olan ülkelere parasal genişlemeye en önemli katkı, bütçe açıklarının finansmanlarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, artan bütçe açıklarının, ek parasal finansmanı gerektireceği ve böylece enflasyonist baskıyı hızlandıracağı açıktır. Bütçe açığı, basit anlamda, kamu harcamalarının kamu gelirlerinin aşması durumunda ortaya çıkmaktaydı. Kamu harcamaları modern anlamda; kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunmak üzere belirli kurallara göre yaptıkları harcamalardır. Bu harcamalar, harcamayı gerçekleştiren kuruma göre, geniş anlamda değerlendirildiğinde; merkezi ve yerel yönetimlerin, iktisadi devlet teşekküllerinin ve sosyal güvenlik kuruluşlarının gerçekleştirdiği harcamalar toplamı ile toplum için faydalı hizmet gören kurumların ödemelerini, vergi muafiyet ve indirimlerini, özel kişilerin kamuya

yaptıkları yardım ve bağışların toplamını içeren geniş bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Türk 1999, 27)

Kamu harcamaları tarihi süreç içinde sürekli artış eğiliminde olmuştur. Bu eğilim devletçi ekonomik sistemi benimsemiş olan ülkelerde olduğu gibi, piyasa ekonomisini benimsemiş olan ülkelerde de görülmüştür. Alman bilim adamı Adolp Heinrich Wagner, 1880’de kamu harcamalarındaki artışın milli gelirden daha hızlı olduğunu tespit ederek bunu “Kamu Harcamaları Artış Kanunu” (Law of Rising Public Expenditure) olarak nitelendirmiştir. Yine İngiltere’de 1890–1960 yılları arasında kamu harcamalarındaki artışın basamaklı bir gelişme kaydettiğini ileri süren A. T. Peacock ve J. Wiseman isimli İngiliz maliyeciler; olağanüstü haller nedeniyle kamu gelir ve giderlerinde büyük artışlar olduğunu, normal döneme gelindiğinde artan oranların düşmediğini belirten “sıçrama tezini” (the displacement effect) ortaya atmışlardır.

Kamu açığı ile enflasyon arasındaki ilişki, gerek teoride gerekse uygulamada, üzerinde önemle durulan ve güncelliğini koruyan bir konudur (Sönmez 1998, 361). Çeşitli görüş açılara sahip iktisatçıların farklı bakış açılarına rağmen üzerinde durulan ve tartışılan bütçe açığı – enflasyon ilişkisinde fikir birliğine vardıkları sonuç, kamu açıklarının ve / veya bütçe açıklarının enflasyona neden olan makro ekonomik bir olgu olduğudur. Kamu açıklarının ve /veya bütçe açıklarının enflasyonu etkileyen önemli bir olgu olması konusunda fikir birliği olsa da, bütçe açıklarının hangi süreçte enflasyonu etkilediği, çeşitli iktisat akımları tarafından farklı olarak ele alınmaktadır. Özellikle 1970’lerden sonra gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun önemli bir makro değişken olarak karşımıza çıkması, iktisatçıların bu konuya dikkatlerini çekmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları sorununu inceleyen Hinrichs (Çev: Özkan 1987) yaptığı çalışmada, gelişmekte olan ülkelere bütçe açığının, gelişmiş ülkelere nazaran daha büyük olduğunu ve bu farkın gelişme sırasında arttığını ileri sürmektedir. Bu konudaki diğer araştırma Thomas Morrison (1982) tarafından yapılmıştır. Morrison (1982), ekonomideki bazı yapısal faktörler nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarına daha eğilimli olduklarını ortaya koymuş ve bu yapısal faktörleri ise; iktisadi gelişme düzeyi, devlet gelirlerindeki istikrarsızlıklar, devlet gelirlerindeki artış hızı, harcamalarda devlet denetimi ve ekonomiye devletin katılım derecesi şeklinde ifade etmiştir. Morrison (1982) çalışmasında, çeşitli ülkeleri incelemiş ve bütçe açıklarının her ülkenin yapısal özellikleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’de de bütçe açıkları ve etkileri konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi Tutar; Tansel (2000), siyasi uygulamaların ve kurumsal faktörlerin bütçe açıkları

üzerindeki etkisini araştırmış. Bu araştırmanın bulgularına göre; koalisyon hükümetlerindeki parti sayısı ve ekonomi yönetiminden sorumlu kuruluşların sayısı arttıkça bütçe açıkları da artmaktadır. Tutar; Tansel'in (2000), üç aylık verilerle yaptığı bu çalışmada çıkan bulgulara göre, koalisyon hükümetlerindeki parti sayısı ve ekonomi yönetiminden sorumlu kuruluşların sayısı bütçe kalemlerini etkilerken; bütçe açıklarını anlamlı bir şekilde etkilememektedir.

Asutay (2004) çalışmasında ise, Türkiye'de politik konjonktürel devrelerin olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmasında Nordhausian⁴ modelini kullanan Asutay (2004), 1980 – 2002 ve 1986 – 2002 olmak üzere iki farklı dönem için maliye ve para politikası araçlarının politik amaçlar için kullanılıp kullanılmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Modelde kullanılan maliye politikası araçları, kamu harcamaları, faiz dışı harcamalar, KİT'lere yapılan transferler ve kamu yatırımlarından oluşurken, para politikası göstergeleri ise, dolaşımdaki para miktarı, M_1 , M_2Y ve merkez bankası kredileridir. Asutay (2004) çalışmasında, ekonometrik zaman serisi analizi, politik konjonktürel devrelerin Türkiye'de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Asutay'ın bulguları hükümetlerin seçimlerin başlamasına 9 – 12 ay kala popülist politikalar izlemeye başladıklarını ve seçimleri kazanmak için IMF ile yapılan işbirliğinden sapmalara bile izin verdiklerini ortaya koymaktadır.

Türkiye üzerine bütçe açıklarını araştıran ve bu çerçevede bütçe açıklarının politik – iktisadi nedenlerini inceleyen bir başka çalışma da Akalın'a (1996) aittir. Akalın (1996), ortanca seçmenin bedavacılığını, kamu kesimindeki aşırı istihdam ve sübvansiyonları, KİT'lerin varlığını, toplumsal bir ahlak kodunun bulunmayışını, devletin ekonomiye müdahalesini savunan anlayışın egemenliğini, ülkemizde bütçe açıklarının politik – iktisadi nedenleri olarak sıralamaktadır. Türkiye'de enflasyonun politik – iktisadi nedenlerini araştıran Akat (2000) çalışmasında ise, yüksek enflasyondan dolayı “kimi suçlamalı?” sorusunu cevaplandırmaktadır. Akat (2000), Türkiye'de enflasyondan sorumlu olanları sıralarken önem derecelerine göre politikacıları, halkı, bürokratları ve son sıraya da işadamlarını koymaktadır. Akat (2000)'e göre enflasyon konusunda en az politikacılar kadar halk da sorumludur sonucuna ulaşmaktadır.

Gelişmekte olan ülke kapsamında Türkiye üzerinde bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri konusunda yapılan ampirik çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Özellikle makro ekonomik etkileri konusunda bütçe açığı – enflasyon ilişkisi üzerinde yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları Batavia; Lash (1983), ulaştığı sonuç, Türkiye'de enflasyon kendi kendini besleyen bir süreçte işlemektedir. Enflasyon

⁴ Nordhaus'un (1975) çalışmasında geliştirdiği modeldir.

oranında meydana gelen bir artış, bütçe açıklarını körüklemekte ve açıkların artmasına neden olmaktadır. Artan bütçe açıkları monetizasyona⁵, para arzının artması ise, enflasyona neden olmaktadır. Bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Bu sonuçlara ulaşırken Batavia; Lash (1983), regresyon analizi metodunu kullanmıştır.

Öniş; Özmucur (1990), 1981 – 1991 dönemlerini kapsayan gücü yüksek para, fiyatlar genel seviyesi, döviz kuru ve ihracat değişkenlerini içeren dört değişkenli VAR yöntemini kullanmıştır. Ekonomide bütçe açıklarının enflasyonun belirleyicilerinden biri olduğu bağımsız bir değişkenin varlığından bahsetmektedir.

Bilgili (1999)’da, bütçenin üç temel değişken olan faiz oranları, fiyatlar genel seviyesi ve döviz kurları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Analizinde kullanılan seriler 1970 – 1997 ve 1993:1 – 1998:7 olmak üzere iki ayrı dönem için ele alınmıştır. Bilgili (1999)’da, bütçe açıklarının faiz oranları, döviz kurları ve fiyatlar genel seviyesi üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Konu önce teorik olarak ele alınmış ve daha sonra çeşitli ekonometrik testler uygulanarak, bütçe açıklarının ilgili değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Ulaştığı sonuçlar açısından 1970 – 1997 dönemi için, bütçe açıklarının sadece dolar cinsinden döviz kuru üzerinde etkili olduğu; 1993:1 – 1998: 7 dönemi için ise, bütçe açıklarının hiçbir değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahip olmadığı ortaya konulmuştur.

Bilgili (1999a), yılındaki bir diğer çalışmasında ise, Yeni Klasik teoremin bütçe politikalarının etkinsizliği görüşünü Türkiye ve ABD için test etmiştir. Türkiye için 1988:4 – 1999:1 dönemi ve ABD için 1980:1 – 1994:2 dönemine ait logaritmik farkları alınmış olan özel tüketim, nominal GSMH, toplam vergiler ve toplam borç stokunun durağan olduğu ortaya konulmuştur. Bütçe politikalarının Yeni Klasik Kurama göre kişi başına düşen harcamalar sabit iken, bugün borçlanmak ile yarın vergileri arttırmak gibi iki alternatif görüş arasında fark olmayacağını çalışmasında vurgulamış. Her iki uygulamanın da, gelecekteki etkileri bilindiğinden ekonomiyi etkilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır.

Aksu; Başar (2001)’de, 1984 – 2000 verilerini kullanmıştır. Enflasyonun ve bütçe açığının para arzının oluşumunda kısa dönemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Enflasyonun oluşumunda bütçe açığı şokları para arzı şoklarından daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Uzun dönemde kısa döneme göre, enflasyonun bütçe açığı üzerinde

⁵ Monetizasyon Türkçe karşılığı olarak para basma veya paraya çevirme anlamına gelmektedir.

etkisinin azaldığını uzun dönemde enflasyonun en önemli belirleyicisinin para arzı olduğunu gözlemlemiştir.

2.2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Kontrol Edilememesinin Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarını kontrol etmede daha başarısız olmasının nedenlerini ortaya koyan yapısal faktörleri inceleyecek olursak, ele almamız gereken konu iktisadi gelişmişlik düzeyi olmalıdır. İktisadi gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerde bütçe açıkları, yüksek harcama baskısı, vergi gelirlerindeki yetersizlik ve özel tasarrufların düşüklüğü biçiminde üç nedene bağlanabilir (Egeli 1999, 3–5).

Bir ülkede devletin kamu harcamalarını kontrol etme yeteneği, kurumsal ve yapısal bir takım etkenlere bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, kamu harcamalarının yeterince disiplin altına alınamadığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, bütçe sisteminin etkinsizliği, hazine, maliye bakanlığı ve planlama örgütü gibi kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluklar ve başta cari harcamalar olmak üzere her yıl tekrarlanan harcamaların kontrolündeki güçlükler sayılabilir. Kamu harcamalarının disipline edilmemesi, gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açıklarının nispi olarak daha da büyümesine neden olmaktadır. Ancak kamu harcamalarının denetiminde sadece yapısal etkenlere bağlı değil aynı zamanda bilinçli bir politik tercih konusu olduğu da unutulmamalıdır (Egeli 2000, 6).

Gelişmekte olan ülkelerde devlet gelirlerindeki yetersizliğin yanı sıra, bu gelirlerdeki istikrarsızlık da, bütçe açısından büyük önem taşımakta ve gelirlerdeki yavaş artma hızına oranla daha kötü sonuçlara yol açabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere kamu gelirlerindeki istikrarsızlığın önemli bir nedeni, ihracat gelirlerinin yetersizliğidir. Pek çok gelişmekte olan ülkede kamu gelirlerinin büyük bir kısmını dış ticarete dayalı vergiler oluşturmaktadır. İhracat gelirlerindeki düşüşler, hem ihracat hem de ithalat vergi gelirlerinde bir azalmaya neden olmakta dolayısıyla bütçe açıklarında görülen artışlar, açık finansmanın da etkisiyle enflasyonist baskılara yol açmaktadır. Buraya kadar ele alınan nedenler iktisadi gelişme düzeyi ile ilgili idi. Bu nedenlerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının büyüklüğünü etkileyen bir diğer faktör de, devletin ekonomide ne ölçüde aktif rol aldığı ile ilgilidir. Gelişmekte olan ülkelere devletin ekonomi içindeki yerini belirleyen etken olan kamu harcamalarının

GSMH'ye oranlarının %5 ile %40 arasında değişmektedir. Devletin ekonomi üzerindeki ağırlığı ne kadar artarsa harcama baskısı da o kadar artacaktır (Egeli 1999, 5–7).

Bütçe açıkları enflasyonun önemli bir nedeni olduğu gibi, enflasyon da bütçe açıklarını hızlandırabildiği yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlardan birisidir. Ancak bazı durumlarda enflasyon, bütçe açıklarını azaltıcı etki de yapabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonist baskılar, bu ülkelerdeki bütçe açıklarının daha da büyümesine neden olmaktadır. Bunun nedeni, fiyat artışlarına bağlı olarak kamu harcamalarının artmasına karşılık kamu gelirlerinin bunun gerisinde kalmasıdır (Egeli 2000, 7).

Gelişmekte olan ülkelerde vergi gelirlerinin arttırılarak bütçe açıklarının finansmanının sağlanması da gelişmiş ülkelere nazaran daha zor olmaktadır. Bunun nedenleri arasında, gelişmekte olan ülkelerde etkin bir vergi sisteminin olmayışı ve vergi toplamadaki gecikmeler olması şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde, toplam vergi gelirleri içinde artan oranlı gelir vergisi payının düşüklüğü ve vergi toplamadaki gecikmeler dikkate alındığında, vergilerin bir dönem önceki bütçe açıklarını finanse etmesi bir yana, enflasyona bağlı olarak reel anlamda vergi gelirlerinde kayıplar meydana geldiğini ifade etmek daha doğru olacaktır (Ataç 1997, 189).

Hızlı enflasyon, bütçe açıklarını arttırıcı etkiler doğurmasına yol açan faktörlerin başında, enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerlerini nispi olarak azaltması gelmektedir. Bu duruma literatürde Tanzi – Olivera etkisi denilmektedir. Bütçe açıklarının parasallaştırılması, bir yandan hükümete enflasyon yoluyla gelir sağlarken; diğer yandan da vergi gelirlerinin değerinde azalışa neden olmaktadır. Bu konuyu ilk kez ele alan Olivera'dır. Olivera (1967), enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerini aşındıracağı tezini ortaya atmıştır. Olivera (1967), Latin Amerika ülkelerinin 1950 ve 1960'larda yaşadıkları kronik enflasyon deneyimlerini incelerken, vergi tahsilât sürelerinin uzunluğundan söz etmiş ve enflasyonun vergilerin reel değerini düşüreceğini; sonuçta da enflasyonist finansmanın bütçe açıklarını azaltmak bir yana, büyüteceğini ileri sürmüştür (Şen 2002, 1–4).

Enflasyon sonucu bütçe açıklarında görülen sürekli artışlar, nominal faiz oranlarının yükselmesine ve borç faiz ödemelerinin artmasına neden olmaktadır. Birincil açık veri iken, reel faiz oranının nominal milli gelir büyüme hızından büyük olması halinde borç/milli gelir oranı artacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bütçe ve kamu açıklarının kamu borç stoklarını arttırması sonucu, politik tercihlerin ve izlenen politikaların da etkisiyle vergi gelirleri artış hızı kamu harcamaları artış hızına göre nispeten düşük kalmaktadır. Dolayısıyla, birincil açıklar daha fazla görülmekte ve yükselen faiz oranları nedeniyle borç faiz giderlerinin boyutu giderek büyümektedir.

Nominal faiz oranlarının reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı toplamına eşit olduğunu ifade eden “Fisher Etkisi” nin geçerli olduğu ekonomilerde ise, enflasyon arttıkça bütçenin faiz ödemeleri nedeniyle yükü artmaktadır. Özellikle iç borç / GSYİH oranı yükseldikçe bu etki daha da güçlenmektedir. Ayrıca, beklenen enflasyon oranındaki bir birimlik artış, faiz oranlarını yükselterek ödünç verilebilir fon arzının azalmasına, ödünç verilebilir fon talebinin artmasına yol açabilmektedir.

$$i = i^* + P_e \quad \text{“Fisher Etkisi” denklemi}$$

i : nominal faiz oranı
 i^* : reel faiz oranı
 P_e : beklenen enflasyon oranı

Enflasyonun bütçe açıklarını arttırıcı bu etkileri yanında azaltıcı etkileri de söz konusu olabilmektedir. Bunlardan biri, enflasyon vergisi olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, enflasyon oranındaki artış reel para talebine bağlı olarak açığın finansmanına adeta bir vergi geliri gibi katkıda bulunmaktadır. Enflasyon oranı yükseldikçe, kişiler ellerinde tuttıkları para miktarını azaltacaktır. Çünkü elde edilen paranın maliyeti yüksek olduğundan kişiler para dengesini çok düşük tutmak isteyeceklerdir. Bu durumda reel para miktarı toplam enflasyon vergisi kadar düşecektir.

Enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki azaltıcı bir diğer etkisi, kamu borç stoklarının reel değerinde bir azalmaya yol açmasıdır. Bu durum özellikle öngörülmeleyen enflasyon durumunda ve borçlanmanın enflasyona endekslenmemesi durumunda önem kazanmaktadır.

3. Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Makroekonomik Etkileri ve Enflasyonla İlişkisi

Bir ülkede kamu harcamalarının olağan finansman kaynağı, genelde kamu gelirleri özelde de ise vergi gelirleridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kamu gelirleri kamu harcamalarının finansmanını da yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden bütçe açıklarının finansmanında vergilemenin alternatifi olabilecek finansman kaynaklarına başvurulmaktadır.

Fisher; Easterly (1990), bütçe açıklarının finansman kaynaklarını dört ana başlıkta toplamaktadır.

- a) Monetizasyon (parasallaşma)
- b) İç borçlanma,

- c) Dış borçlanma,
- d) Döviz rezervlerinin kullanımıdır.

Bütçe açığı olması durumunda, politika belirleyicisi bu kaynaklardan hangisini kullanacaktır? Ya da bu kaynakların kullanımını belirleyen ne gibi etkenler vardır? Diye sorular aklımıza gelebilir. Bütçe açığı durumunda, bu sorulara cevap olarak alternatif finansman kaynaklarından hangisinin kullanılacağı politika belirleyicisinin tercihi yanında; piyasa koşulları yanında ülkedeki mevcut yasal ve kurumsal düzenlemeler ile iktisadi geleneğe bağlıdır.

Bütçe açıkları çeşitli şekillerde bir ülkenin makroekonomik dengelerini etkilemektedir. Bu öneminden dolayı birçok teorik ve ampirik çalışma ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler saptanmaya çalışılmıştır. Bende uygulama bölümünde bazı makroekonomik değişkenleri göz önünde bulundurarak Türkiye üzerinde bir çalışma yapmaya çalışacağım. Literatürde incelediğim bazı ampirik çalışmaların analizlerinde enflasyon, faiz oranları, cari işlemler açığı, döviz kuru, büyüme oranı gibi makroekonomik değişkenler sıklıkla kullanılmaktadır.

3.1. Bütçe Açıklarının Monetizasyonla Finansmanı ve Enflasyon

Monetizasyon, bütçe açıklarının finansmanı amacıyla kamu borç kâğıtlarının merkez bankasınca satın alınması anlamına gelmektedir. Hükümetler bazen zorunluluktan bazen de popülist politikalar uğruna bu yola başvurmaktadırlar. Monetizasyon, devletin para basma konusundaki hükümranlık hakkına ve gücüne dayanmaktadır. Tabi bunun doğal sonucu olarak bazen hükümetler bu hakkı kötüye kullanabilmekte; vergilemeye gitmektense bu yöntemi tercih edebilmektedir.

Monetizasyonun bir zorunluluk haline gelmesi, öncelikle ülkelerin kamu mali sistemlerinin zayıflığının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, vergi tabanının genişletilememesi, vergi toplama maliyetinin yüksekliği, etkin olmayan vergi idaresi, mevcut kaynaklar üzerindeki vergi yükünün yüksekliği gibi unsurlar kamu gelirlerinin harcamaları karşılama yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bir taraftan sürekli düşük seyreden kamu gelirleri, diğer taraftan önlenemeyen kamu harcamaları, bütçe açıklarının her geçen gün büyümesine ve kronik hal almasına neden olmaktadır. Buna bir de gelişmemiş sermaye piyasası ve düşük özel tasarruf ile yetersiz dış

finansman eklenince, bütçe açıklarının kısmen veya tamamen monetizasyonla karşılanması ister istemez olağan bir hal almaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 58).

Monetizasyondan elde edilen gelirin ölçümünde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, monetarist yaklaşım, diğeri kamu maliyesi yaklaşımıdır. Elde edilen gelirde hangi yaklaşımın kullanılacağı önemli bir sorundur. Ancak daha çok tercih edilen monetarist yaklaşımdır.

Burada monetizasyondan elde edilen geliri hesaplarken monetarist yaklaşımı inceleyeceğiz.

Monetarist yaklaşımda;

$$S = [M_t - M_{t-1} / M_t] * [M_t / P_t]$$

Burada $M_t - M_{t-1} \rightarrow \Delta M$ dersek

$$S = [\Delta M / M_t] * [M_t / P_t] = \Delta M_t / P_t$$

$\Delta M / M_t$: Parasal büyüme oranı

M_t / P_t : Reel para balansı

Monetarist yaklaşım, durağan durum dengesi varsayımı altında bir ekonomide parasal büyüme oranının enflasyon oranı (π) ile reel büyüme oranı (g) toplamına eşit olduğunu öngörmektedir. Yani;

$\Delta M / M$: ($\pi + g$) olarak yukarıdaki denklemde yerine konulursa

$S = (\Delta M / M_t) * (M_t / P_t) = (\pi + g) * (M_t / P_t) = \pi * (M_t / P_t) + g * (M_t / P_t)$ eşitliği elde edilir.

$\pi * M_t / P_t$: Aktif senyoraj geliri (enflasyon vergisi)

$g * M_t / P_t$: Pasif senyoraj (büyüme senyorajı)

S : Senyorajı

M : Parasal tabanı

t : Dönemi

P : Fiyatlar genel düzeyini göstermektedir.

Bu denklemlerden çıkarılacak sonuç, monetarist yaklaşımda büyüyen bir ekonomide monetizasyondan elde edilen gelir, aktif senyoraj ile pasif senyorajın toplamından meydana gelmektedir.

Hükümetlerin monetizasyondan ne kadarlık bir gelir elde edeceği, parasal taban talebi ile reel büyüme oranının yanı sıra reel para balanslarının enflasyon ve gelire göre esnekliğine bağlıdır (Fisher; Easterly 1990, 132). Demek ki bu faktörlere bağlı olarak hükümet belli bir noktaya kadar parasal tabanı arttırmak suretiyle gelir elde edebilecektir. Bu nokta bir hükümetin monetizasyondan elde edebileceği maksimum gelir düzeyini göstermektedir. Bu noktanın aşılması durumunda enflasyon artmaya devam ederken monetizasyondan elde edilen gelir düşecektir. Yani enflasyon oranı artarken senyoraj geliri belli bir noktaya kadar artar daha sonra azalan bir trende girmektedir. Bu Laffer eğrisini hatırlatmaktadır. Yani bunun anlamı enflasyon oranının artmasının da senyoraj geliri ile bir optimum değeri var demektir. Bunun temel nedeni, enflasyon arttığı sürece elde para tutmanın alternatif maliyetinin artması ve bunun farkına varan insanların ellerindeki reel para balanslarını azaltma eğilimi içine girmeleridir. Fisher; Easterly(1990)'da, hükümetlerin monetizasyondan elde ettikleri gelirin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık gösterdiğini vurgulamaktadırlar. Bu çalışmada hükümetlerin monetizasyondan elde edebilecekleri ortalama gelirin gelişmiş ülkelerde GSMH'nın % 1'i; gelişmekte olan ülkelerde ise, en fazla GSMH'nın % 2,5'i kadar olabileceğini vurgulamaktadırlar. Ekonominin büyüme oranı ne olursa olsun yukarıdaki oranların aşılması durumunda uzun dönemde bütçe açıklarının monetizasyonunun sürdürülebilirliği mümkün değildir.

Monetizasyon ile yaratılan enflasyon iç borçların reel değerini düşürmek ve sınırlı da olsa kişi ve kurumlardan kamu kesimine kaynak transferi sağlamak suretiyle devlete belli bir ölçüde mali avantaj sağlayabilir. Ancak, monetizasyona optimum noktanın aşılması durumunda aşırı ölçüde ve sürekli olarak başvurulması halinde Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi hiper enflasyona dahi yol açabilmektedir. Özellikle enflasyon, artış hızına bağlı olarak kamu harcamalarını arttırırken, diğer taraftan da kamu gelirlerinde azalışa sebep olmak suretiyle bütçe açıklarını büyütüyorsa monetizasyona aşırı ölçüde başvurulması çok riskli olmaktadır.

Dornbusch; Reynoso (1989) çalışmasında, enflasyonun aşağıdaki dört faktörün etkileşimi sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir.

- a) Bütçe açıklarının finanse edilmesi için para arzının arttırılması (monetizasyon),
- b) Para talebini belirleyen mali kurumlar,
- c) Bütçe şokları,
- d) Bütçe şoklarını düzeltmek için kullanılan önlemler,

Saleh (2003, 3-12)'de, enflasyonla bütçe açığını iki farklı şekilde ilişkilendirmektedir.

- a) Tam istihdam varsayımıyla, bütçe açıkları kamu harcamalarını artırır bu da fiyatlar genel seviyesini arttırır ve tahvillerin reel değerini yükseltir.

- b) Merkez bankası para arzını kontrol altında tutarak uzun dönemde enflasyonu kontrol altına alabilir. Bütçe açıkları borçlanma ile finanse edildiği sürece enflasyonist etki yapmaz, monetizasyon ile finanse edilirse enflasyonist etki yapmaktadır.

Easterly (1994)'te, ve Fisher; Easterly (1990)'da bütçe açıklarını kapatmak için monetizasyona başvurulması halinde enflasyonist etkinin olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Hossain; Chowdhury'nin (1998)'de, bu konudaki çıkarmış olduğu sonuç; ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerin neden olduğu bütçe açıkları monetizasyona neden olabilir, bu da sonuçta enflasyon yaratır. Bu sebep sonuç ilişkisi geçerli ise bütçe açıkları ile monetizasyon, parasal artış ve enflasyon arasında bir ilişkinin olduğunu vurgulamaktadır.

Dornbusch; Reynoso(1989)'da geliştirmekte olan ülkeler için bütçe açığı nedenli enflasyonu incelemişler ve bir model geliştirmişler. Bu modelde şu noktalar üzerinde durmaktadır;

- a) Monetizasyon ile enflasyon arasındaki ilişki doğrusal değildir. Yüksek bütçe açıkları varken, bütçe açığındaki küçük bir artış bile enflasyonu önemli miktarda arttırır.
- b) Monetizasyonla finanse edilen bütçe açığının enflasyonist etkisi ülkenin mali yapısına göre değişmektedir. Zayıf mali yapıli ülkelerde enflasyon daha yüksek olur.
- c) Ekonomik büyümenin monetizasyonla finanse edilen bütçe açığının enflasyonist etkisi üzerinde azaltıcı etkisi vardır. Ekonomik büyüme oranındaki 1 puanlık bir azalış daha fazla bir oranda enflasyonu arttırır. Bütçe açığı daha fazla ve paranın dolaşım hızı enflasyona daha duyarlı ise enflasyondaki artış daha fazla olacaktır.

İncelemiş olduğum çalışmalarda gördüğüm bir nokta da bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki ilişkiler değişik yöntemler ve farklı değişkenler kullanılarak test edilmeye çalışılmıştır.

Easterly; Hebbel (1993)'te, geliştirmekte olan ülkelerin bütçe açıkları verileri (bütçe açığı / GSYİH) ile enflasyon verilerini kullanarak elde ettikleri serpm diyagramına dayalı olarak, geliştirmekte olan ülkelerde bütçe açığı ile enflasyon arasında zayıf bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi farklı çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Şöyle ki; çalışmaların birinde enflasyon ile bütçe açığı arasında ilişkinin kuvvetli olduğu söylenmekte iken diğer bir çalışmada aynı ilişkinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu da çalışmalarda kullanılan yöntemlerin çeşitlerinin farklı olduğu ya da kullanmış olduğu değişkenlerin farklı olduğu anlamına gelmektedir.

Gupta (1992)'de, 10 Asya ülkesine ait verileri kullanarak elde ettiği bulgulara göre, ulaştığı sonuçlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bunun da sebebi bütçe açıkları enflasyona

yol açan etkilerinden biri olan ülkenin mali yapısının da etkili olmasıdır. Gupta'nın ulaştığı sonuç, bütçe açığının para arzının artması nedeniyle enflasyona neden olduğudur.

Bütçe açıkları ve enflasyon ilişkisi üzerine yapılan bir çok çalışmada ortaya çıkan sonuçlar, bütçe açığının enflasyona neden olduğu yönünde güçlü delillerin olduğu kanaatinin hakim olduğunu gördüm. Yapılan çalışmalardan biri olan Hossain; Chowdury (1998), gelişmekte olan 15 ülkenin verisini kullanarak yaptığı çalışmada, bütçe açıkları ile para arzı arasında bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir.

Easterly (1994) çalışmasında, gelişmekte olan 10 ülke için uzun dönemde bütçe açıklarının monetizasyonla finansmanı ile enflasyon arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürde incelediğim bazı kaynaklardaki ampirik çalışmalardan çıkan ortak noktalar;

- a) Bütçe açıklarının enflasyona neden olup olmayacağını bütçe açığının nasıl finanse edildiğine bağlı olarak değiştiğini, bütçe açığının monetizasyonla finansmanında ise enflasyona neden olacağını vurgulamaktadır.
- b) Bütçe açığının kısa dönemde enflasyona neden olup olmadığı kesin değilken uzun dönemde enflasyona neden olmaktadır.

Miller (1983)'te, süreklilik arz eden birincil açığın ister monetizasyonla finanse edilsin, ister diğer yöntemlerle finanse edilsin eninde sonunda enflasyonist baskı yapacağını ileri sürmektedir. Bu çalışmaya göre bütçe açıkları iki yönden enflasyonist baskı yapabilir.

- a) Merkez bankası, açığı doğrudan monetize etmeye zorlanabilir.
- b) Belli bir bütçe açığının finansmanında daha düşük oranda monetizasyona başvurulması demek, daha fazla borçlanma demek olacaktır. Buna göre bütçe açığının finansmanında borçlanmaya gidilmesi, faiz oranlarını yükseltecek ve dışlama etkisini ortaya çıkaracaktır. Dışlama etkisi sonucu özel kesimin yatırımları olumsuz etkilenecek ekonomik büyüme bundan olumsuz etkilenecektir. Para arzı artışı varsayımıyla ekonomik büyümenin yavaşlaması, enflasyonist baskıyı ortaya çıkaracaktır.

3.2. Bütçe Açıklarının İç Borçlanma ile Finansmanı ve Enflasyon

Kamunun iç borçlanması, gerek enflasyonist baskıları gerekse dış kriz riskini önlemenin bir yolu gibi görülmesine karşın; bu yönteme sık sık başvurulmasının da sakıncaları vardır. İç borçlanmanın aşırı ölçüde artması, özel kesimin kredi olanaklarını daraltmakta ve faiz üzerindeki baskıları arttırmaktadır. Artan faiz oranları ise üretim maliyetleri üzerinde bir baskı yaratmaktadır ve dolaylı yönden fiyatların artmasına neden olmakta ülke ekonomisini üretim

ekonomisinden rant ekonomisine doğru kaydırmakta, sermaye birikimini olumsuz yönde etkilemekte, uzun dönemde ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta, işsizliği arttırmakta borçlanmanın kaynağına bağlı olarak gelir dağılımını bozmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 65).

İç borçlanmanın ağırlıkta olduğu bir finansman modelinde, reel faiz haddinin hızla artması, borçlanmanın parasallaşmasına yol açarak enflasyonist baskıya neden olmakta ve reel faiz haddinin büyüme oranının üzerinde seyretmesi durumunda, birincil bütçe fazla vermiyorsa, iç borç stoku artmaktadır (Sönmez 1998, 362).

Bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmaya başvurulması ulusal tasarruflar üzerinde ciddi bir talep baskısı yaratmaktadır. Çünkü iç borçlanma, faiz oranları üzerinde bir baskı yapacak dolayısıyla yüksek faizden yararlanmak isteyen tasarruf sahipleri bir talep unsuru olacaktır. Bilindiği gibi kamu harcamalarını karşılamada yetersiz kalınması durumunda, kamunun ek finansmana ihtiyacı vardır. Bu gereksinimin iç borçlanma ile finansmanı durumunda özel tasarrufların borçlanma kadar olan kısmı kamu kesimine aktarılmış olmaktadır. Bütçe açıklarındaki büyümeye paralel olarak kamunun kaynak ihtiyacının her geçen gün artması ve süreklilik kazanması durumunda özel tasarrufların kamuya aktarılması hızlanacaktır. Kamunun artan finansman ihtiyacını özel tasarrufların karşılayamaması durumunda ise, faizlerdeki yükseliş kronik bir hal alacaktır. Böyle durumda kamunun faiz yükü arttığı gibi vadelerde kısılacaktır. Bu süreç sonunda hazine her seferinde daha yüksek bir faiz oranı ile karşı karşıya kalacağı gibi vadelerde kısılacaktır. Sonuçta hazine kendini borç faiz sarmalı içinde bulacaktır. Borçlanmanın vadesi kısaldıkça da hazine vadesi gelen borçlarını karşılamak için her seferinde daha yüksek bir faiz oranı üzerinden ödemek zorunda kalacak ve sonuçta da iç borç stoku bir kartopu misali gittikçe büyüyecektir. Finans sektörünün işleyişini alt üst eden bu süreç sonunda dışlama etkisi maksimum düzeye çıkacak ve borcun sürdürülebilirliği gündeme gelecek, kronikleşen borç faiz sarmalına eninde sonunda bir önlem alınması gerekecektir (Şen; Sağbaş 2004, 66–67).

Faizlerin kronikleşmesi ve yükselmesi, özel kesimin kredi bulma olanaklarını daraltmakta veya özel kesimi yüksek maliyetli kredi olanağı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yüksek faizler dışlama etkisini ortaya çıkarmaktadır. Yüksek faizler, maliyeti arttırıcı bir unsur olarak özel yatırımların gerilemesine neden olarak uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir (Şen; Sağbaş 2004, 66)

Finanssal piyasaların gelişmişliğine göre kamunun borç bulma durumu değişecektir. Finanssal piyasalar ne kadar gelişmişse, kamunun borç bulabilme olanağı o ölçüde artacağından, iç borçlanmanın faizler üzerindeki etkisi nispeten gelişmemiş piyasalara göre daha az olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde finanssal piyasaların gelişmemiş olması yüzünden iç borçlanmanın

özel kesim üzerindeki dışlama etkisi daha yüksek olacaktır. Yükselen faiz oranlarının yatırım olanaklarını cazip halden çıkarıp üretim ekonomisini değil de rant ekonomisini cazip hale getirmektedir. Yüksek oranlardaki faiz oranları yatırımların getirisini düşürmektedir. Vadelerin kısalmasıyla birlikte iyice dezavantajlı duruma gelen yatırımcılar, yatırım yapmaktan vazgeçmekte ve ister istemez bunun yerine plasmana yönelmektedir. Bu süreçte faiz gelirlerinden yararlanamayan alt gelir gruplarının payının küçülmesi pahasına, milli gelir pastasından faiz geliri elde edenlerin payı her geçen gün artmakta ve gelir dağılımı bozulmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 67).

Hükümetler dışlama etkisini minimize etmek veya ortadan kaldırmak amacıyla nominal faizleri sabitleme yoluna gidebilmektedir. Ancak böyle bir politika piyasa ekonomisine aykırıdır. Bu durum bu kez de tasarrufları olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü nominal faizlerin kontrol altına alınması, Fisher eşitliği gereği ülkedeki enflasyonist beklentilere paralel olarak reel faizleri düşürecek ve hatta enflasyonun nominal faiz oranını aşması halinde negatif reel faize dahi yol açabilecektir. Böyle bir durumda da tasarruflar cezalandırılmış olacağından tasarruf düzeyinde bir gerileme olacaktır. Yatırımlar sabitken, tasarruflardaki gerileme ise, hem faizleri yükseltmek hem de kredi tayinlemesine yol açmak suretiyle yine özel kesimin dışlanmasına yol açacaktır (Şen; Sağbaş 2004, 67)

Dışa açık bir ekonomide, kamunun bütçe açıklarını finanse etmek için iç borçlanmaya daha sık ve yüksek oranda başvurusu sonucu yükselen faizler ülkeye sıcak para⁶ girişini hızlandırabilir. Bu durum ülkenin dış borç yükünün artması pahasına da olsa ihracat yolu ile ödemeler dengesini sağlayamayan ülkeler için kısa vadeli ve geçici bir rahatlama sağlayabilir. Ülkeye giren sıcak para nihai bir döviz geliri olmadığından ileride faiz geliri ile birlikte beklenmedik bir anda ülkeyi terk etme riski vardır. Arbitraj⁷ peşinde koşan ve özellikle spekülâtif alanlara yönelen sıcak para, ülkemizde dahil bir çok gelişmekte olan ülke için potansiyel bir finanssal kriz riski taşımaktadır. Krizin döviz yapmış olduğu baskılar sonucu, kurlarda yukarı doğru bir baskı olmaktadır. Kurlardaki yukarı doğru olan baskılar sonucunda daha çok ithalat girdili hammadde ile üretim yapan gelişmekte olan ülkelerde firmalar maliyetlerini arttırmaktadırlar. Artan maliyetlerde fiyatlara yansımakta ve sonucunda enflasyona neden olmaktadır. 1994–1995 Meksika Krizi ile 1997–1998 Asya Krizi ve ülkemizde yaşanan 2001 krizi verilecek en somut örneklerdir (Şen; Sağbaş 2004, 68).

⁶ Sıcak para, spekülâtif amaç taşıyan ve risk yüksek getiri özelliğine sahip finanssal varlıklara yatırım yapan kısa vadeli sermaye girişlerini ifade etmektedir.

⁷ Finanssal piyasalardaki faiz farklılıklarından yararlanmak amacıyla eşanlı olarak menkul kıymetlerin alınıp satılmasıdır.

Uzun dönemde bütçe açıklarının iç borçlanma ile finansmanının ülkeyi ödemeler dengesi krizine sokma olasılığı da gözden kaçırılmamalıdır. Kamunun iç borçlanması, özel kesimi dış borçlanmaya sevk etmesi veya bu kesim için dış borçlanmanın daha cazip hale gelmesi durumunda bütçe açığının iç borçlanmayla finansmanı bir dış ödemeler sorununa dönüşebilmektedir. Şöyle ki, kısa vadeli sermaye hareketleri ile finans piyasalarının serbestleştirildiği bir ülkede ülke vatandaşları için yurt içi faizin yurt dışı faiz oranını aşması durumunda dış borçlanma daha düşük maliyetli bir finansman kaynağı olacağından yurt dışından borçlanmak daha cazip olacaktır. Biriken dış borçlar, olası yurtiçi ya da yurtdışı konjonktürdeki değişimler karşısında özel kesimin ve dolayısıyla ülke ekonomisinin mali kırılganlığını arttıracaktır. Artan mali kırılganlığın her an için bir krize dönüşme olasılığı yüksek olacaktır. Bu da dolaylı olarak enflasyon üzerinde baskılara neden olacaktır (Şen; Sağbaş 2004, 68).

İç borçlanmanın bir diğer olumsuz etkisi de, gelir dağılımındadır. Borç servisi eninde sonunda halktan toplanan vergilerle kapatılacaktır. Kamunun iç borçlanma kâğıtlarını satın alanlar ile vergiyi ödeyenler aynı kesim olmadığı sürece iç borçlanma, farklı gelir grupları arasında kaynak transferine neden olacak ve dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yapacaktır (Şen; Sağbaş 2004, 69).

Ampirik çalışmaların bulgularından çıkardığım genel sonuçlar, bütçe açıkları ile faiz oranları arasında bir ilişkinin olmadığı yönündedir. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerde yüksek ve dalgalı bir enflasyon olmasına rağmen genellikle nominal faiz oranlarının hükümetler tarafından kontrol altında tutulmasıdır.

Easterly; Schmith; Hebbel'in (1993)'teki bulgularına göre, bütçe açıklarının uzun dönemde monetizasyonla finanse edilmesi enflasyona sebep olurken; bütçe açıkları, iç borçlanma ile finanse edildiği zaman ise, ya reel faiz oranlarını yükseltmekte ya da finansal piyasalar üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu çalışmada yine büyük bütçe açıkları ile negatif reel faiz oranları arasında çok kuvvetli bir korelasyon olduğu ortaya koyulmakta ve bütçe açıklarının finansman olanağının olmaması durumunda negatif reel faiz oranlarının yurtiçi finansal araçlar üzerindeki vergi yükünü arttıracaklarını vurgulamaktadır. 1980'lerin başında ortaya çıkan borç krizi sonrasında birçok gelişmekte olan ülkenin bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanma imkânından mahrum kalması dolayısıyla iç borçlanmaya yönelmesi, bu ülkelerde ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır. Ekonomik büyümenin gerilemesi veya durması ise bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkilerini daha da derinleştireceğini vurgulamaktadır.

Sargent; Wallace (1981)'de, kamu kesiminin bütçe kısıtına dayanarak sürekli olarak birincil bütçe açıklarının borçlanma ile finansmanının monetizasyona göre daha fazla enflasyonist baskı yapacağını söylemektedir. Ekonomide uzun dönemde borçlanmada Laffer Eğrisinin geçerli olacağını söylemektedirler. r reel faizi g de ekonomik büyümeyi temsil ederken $r > g$ varsayımı altında birincil açığın sürekli borçlanmayla finansmanı eninde sonunda monetizasyonu kaçınılmaz kılacağını söylemektedir. $r > g$ olması demek, kamu borçlarının faiz oranının ekonominin reel büyüme oranından daha büyük olması demek olduğundan uzun dönemde kamu borç yükü milli gelirden daha hızlı artacak ve ekonomide borçlanmada Laffer Eğrisinin geçerli olması nedeniyle borçlanmanın bir üst sınıra ulaşılacaktır. Bu sınıra ulaşıldığında ekonomi sürekli artan borç yükünü kaldıramayacak ve borçlanma bir açık finansman yöntemi olmaktan çıkacaktır. Bu durumda hükümet ya kamu harcamalarını kısacak, vergileri arttıracak ya da monetizasyona gidecektir. Gelişmekte olan ülkeler göz önüne alındığında ister istemez borçla finansmanın yerini monetizasyon alacaktır.

David Ricardo 1820 yılında bütçe açıkları ister vergi ile isterse borçlanmayla finanse edilsin tüketim ve yatırım gibi ekonomik değişkenler üzerinde herhangi bir etki yaratmayacağını ve her iki finansman yönteminin de aynı sonuçları ortaya çıkardığını ileri sürmüştü. Ricardian denklik teoremi;

- a) Kamu harcamalarının reel düzeyinin sabit olduğu,
- b) Sermaye piyasalarının mükemmel olduğu,
- c) Bireylerin rasyonel davrandığı,
- d) Nesiller arası transferin var olduğu ,
- e) Vergi sisteminin yalnızca götürü vergilerden oluştuğu,
- f) Vergilerin piyasayı bozucu etkisinin olmadığı,
- g) Önceki dönemlerdeki kamu borçlarının ilerideki vergilerle finanse edileceği varsayımlarına dayanır (Barro 1988, 8).

Ricardian denklik teoremine göre borçlanma, bugün tahsil edilmesi gereken vergilerin geleceğe ertelenmesinden başka bir şey değildir. Bütçe açıklarının borçlanmayla ya da vergileme ile finansmanı arasında hiç bir fark yoktur. Bütçe açıklarının borçlanma ile finansmanı gelecekteki vergi yükümlülüklerinin artması anlamına gelmektedir. Bu vergilerin ileride kendilerinin ödeyeceğini düşünen rasyonel bireyler, bütçe açıklarının finansmanı için kamu borçlanma kâğıtlarını satın almaları karşılığında elde edecekleri faiz geliri sonucu artan gelirlerinin tüketim amacıyla kullanmayacaklar; tasarruf edeceklerdir. Böylece, kamu tasarruflarındaki azalış ki bu da bütçe açığıdır bireylerin tasarruflarındaki artışla dengelenmiş olacaktır.

Rasyonel davranan bireyler, vergi indirimleri sonucu ortaya çıkan bütçe açığını, hükümetin kamu borçlanma kâğıdı ihracı ile borçlanarak finanse etmesi halinde gelecekte bu borçlanmanın kendilerinden tahsil edilecek vergilerle geri ödeneceğini düşünerek vergi indirimi sonucu artan gelir fazlasının tamamı ile tahvil satın alacaklardır.

Yani bu yaklaşımdan çıkan sonuç bütçe açıkları ister geçici, isterse sürekli olsun özel tüketim ve toplam tasarruflar gibi ekonomik büyüklükler üzerinde herhangi bir reel değişiklik meydana getirmeyecektir. Bazı varsayımlar altında toplam tasarrufların değişmediği bir durumda ne faiz oranları ne de yatırımlar değişecektir. Dolayısıyla ekonomide crowding out yani dışlama etkisi gibi bir etki ortaya çıkmayacaktır. Özetle Ricardian denklik teoremine göre borçlanma olunca bireyler borçlanmayı vergilerin yeniden dağılımı olarak algılayacaklar ve gelecekte daha fazla vergi ödeyeceklerini düşünerek tasarruf edeceklerdir.

3.3. Bütçe Açıklarının Dış Borçlanma ile Finansmanı ve Enflasyon

Dış borçlanma, uluslararası piyasalarda kredibilitesi yüksek olan ülkeler için bütçe açıklarının finansmanında alternatif bir yoldur. Bu ülkeler, uluslararası politik ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak yabancı ülkelere, yabancı bankalardan, uluslararası piyasalardan, ya da IMF, Dünya Bankası gibi mali kuruluşlardan dış finansman sağlayabilirler (Şen; Sağbaş 2004, 78). Bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanmanın kullanılmasıyla döviz kuru yükselir, yani ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değeri artmış olur. Dolayısıyla bu gelişme ihracatı azaltırken, ithalatı da arttırır. Yüksek düzeyli bütçe açıklarını finanse etmek için dış borçlara aşırı oranda başvurmak, tehlikeli bir yoldur. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunun, yüksek düzeydeki bütçe açıkları yüzünden borç servisindeki güçlükler giderek artmaktadır. Ayrıca geçmişte çok fazla borcu olan ve kredi değeri düşük olan ülkelerin bu kaynaktan finansman elde etme imkânları da sınırlıdır (Şimşek 2000, 63).

1980'lerdeki dünya borç krizinden alınan dersler ışığında IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşların dış borçlanma üzerindeki sıkı denetimleri ve bu kuruluşların onayından geçmediği sürece dış borç temininin neredeyse imkânsız hale gelmesi bütçe açıklarının finansmanında bu yöntemin kullanılabilirliğini önemli ölçüde kısıtlamıştır. Dış borçlar alındığında, ülkeye dışarıdan net bir kaynak girişi sağladığından milli gelir üzerinde pozitif etki yapar. Geri ödenmesi aşamasında milli gelir üzerinde dış borç alınması sırasında olan etkiden daha büyük olumsuz etki yapmaktadır. Çünkü bugün alınan dış borçlar ileride anapara ve bunların faizleriyle birlikte ödenmek durumundadır. Daha basit ifade ile alınan dış

borç daha sonra alındığı miktardan daha fazla olarak geri ödemesi yapılacaktır. Ödenme aşamasında dış borçların anapara artı faiz ödemesi kadar yurtiçi kaynak karşılıksız olarak yurtdışına transfer edileceğinden milli gelir, ödemenin büyüklüğü ölçüsünde azalacaktır. Borçların vadesinde ödenmemesi durumunda ülkenin dış borç stoğu artacak dolayısıyla ilerisi için ekonomiye bir mali yük getirecektir. Dış borç yükünün büyüklüğü, dış borcun ne amaçla alındığına bağlı olarak değişmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 79).

Dış borçlanmaya cari harcamaların finansmanı amacıyla başvurulmuşsa, bütçe açığı sorunu yerini dış borç sorununa bırakmakta ve borçlanma tutarı ile borçlanma koşullarına bağlı olarak dış borç krizi kaçınılmaz olacaktır. Dış borçlanmaya yatırım harcamalarının finansmanı için başvurulmuşsa, dış borçlanmanın bir sorun yaratıp yaratmayacağı yatırımların getirisine bağlı olacaktır. Dış borçlanma belki yurtiçi faiz oranları ile enflasyon oranı üzerinde aşırı bir baskı yaratmaksızın bütçe açıklarının finansmanına olanak sağlayabilir. Özetle, bütçe açıkları dış borçlanma yoluyla finanse edilirken, özellikle ülkenin dış borç yapısına, ödemeler bilânçosunun orta vadeli pozisyonuna, borçlanmanın gerçekleştirildiği dönemler ile dış borçların kullanım yerlerine azami ölçüde dikkat edilmelidir (Şen; Sağbaş 2004, 79).

3.4. Bütçe Açıklarının Finansmanında Döviz Rezervlerinin Kullanılması ve Enflasyon

Bütçe açıklarının finansmanında başvurulabilecek bir diğer yöntem ise, ülkenin sahip olduğu döviz rezervlerinin kullanımıdır. Döviz rezervlerinin kullanımı ile devlet, bütçe açıklarının enflasyonist etkilerini belli bir süre frenleyebilir (Şen; Sağbaş 2004, 80).

Bu yöntem, ancak kısa dönemli ve geçici bir çözüm yoludur. Uzun dönemde döviz karşılığı ulusal paranın açıkların finansmanında kullanılması ve emisyonu neden olması sebebiyle enflasyonist bir baskı ortaya çıkarması güçlü bir olasılıktır. Öte yandan, birçok gelişmekte olan ülkenin yeterli döviz rezervlerine sahip olmadığı düşünülürse bu yöntemin uzun dönemde başarılı olamayacağını söyleyebiliriz. Çünkü bütçe açıklarının finansmanında döviz rezervlerinin kullanımı nihayetinde ülkenin rezervleri ile sınırlı olacaktır. Döviz rezervlerinin azalmaya yüz tutması kurlar üzerinde bir baskı yaparak ulusal paranın aşırı değerlenmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kurlar üzerindeki baskı firmaların maliyetlerinde baskı yapacaktır. İhraç mallarının fiyatlarının artması anlamına gelen bu durum, ülkenin rekabet gücünün zayıflamasına yol açmakta ve sonuçta da cari işlemler açığı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Dolaylı yönden de enflasyona etki yapacaktır (Şen; Sağbaş 2004, 80).

Kamu açığının finansmanında dış rezervlerin kullanımının da belirli bir sınırı vardır. Özel sektör açısından bu sınır; kapitalin kaçışını tahrik eden nokta ve bir dış ödeme krizi olabilir. Çünkü dış rezervlerin tükenmesiyle, dövizin devalüe edilmesi paralellik taşır. Devalüasyon, dövizin azalmasına bir tepki olarak ortaya çıkar (Şimşek 2000, 63).

4. Bütçe Politikasının Genel Etkileri ve Enflasyonla İlişkisi

Bütçe politikası, ekonominin tümü üzerinde çeşitli iktisadi etkiler yaratabilmekte ve bu nedenle kısa ve uzun dönemli istikrar sağlamak amacıyla kullanılabilir. Bu kısımda bütçe politikasının kaynak dağılımı, üretim kapasitesi, gelir dağılımı, çalışma arzusu üzerine, tüketim ve tasarruf üzerine, yatırımlar üzerine, toplam talep ve fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkileri incelenecektir.

Hansen, iktisatta "etki" kavramının, ekonominin belli bir müdahale sonucu durumu ile söz konusu müdahalenin olmadığı durum arasındaki farkı ifade ettiğini belirtmektedir. Bu durumda bütçe politikasının etkilerini tahmin, bütçe politikasındaki bir değişme sonucu karşılıklı tepkilerle ekonomide ortaya çıkacak olan değişmeler ile söz konusu politika değişikliği yapılmadan önceki durumun karşılaştırılmasını gerektirir. Bu da mukayeseli statik yönteminin kullanılması ve etkiler değerlendirilirken zaman kavramının göz önüne alınmaması demektir. Bu, analiz için kolaylık sağlasa da gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Uygulamada bütçe politikasına tepki gösterilmesi zaman alır. Nihai sonuç elde edilinceye kadar birbirini izleyen birçok işleme ve gelir-harcama akımlarına gerek vardır. Sistemin çeşitli parçaları politika değişmelerine farklı aralarla (gecikmelerle) cevap verirler. Tüketiciler, fiyat ve gelirdeki değişmelere karşı, bütçelerini hemen ayarlayamazlar; işçiler nispi ücretlerdeki değişmelere cevap vermeye genellikle hazır değildirler. İşletmelerin de politikalarında ani değişmelerin olmayacağı söylenebilir. Üstelik karar alındıktan sonra dahi, bu reaksiyonların gerçekleştirilmesi zamana bağlıdır. Mesela, işletmeler değişken giderlerle ilgili kararlarını çabucak değiştirmelerine karşılık, sabit yatırım ile ilgili kararlarındaki değişmeler geç olur (Batırel 1975, 30).

Bu önemi nedeniyle bütçenin etkilerinin ne kadar süre içinde ortaya çıktığını bulmaya yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar farklı sonuçları ifade etse de, etkilerin çok önemli bir kısmının ilk yılda ortaya çıkacağı konusunda birleşmektedirler. Bütçe politikasının etkilerini değerlendirirken önemli olan bir diğer husus da, "ceteris paribus" varsayımının yapılmasıdır. Yani ekonomide bütçe politikasındaki değişme dışında herhangi bir

değişmenin olmadığı, sonuçta ortaya çıkan değişikliğin ise yalnızca bütçe politikasının etkisiyle ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Avcı 1988, 8).

4.1. Kaynak Dağılımına Etkileri

Kamu ve özel kesimin talebi ekonomideki aynı kaynaklarla karşılanır ve bu iki sektör aynı milli hâsılayı paylaşır. Bu nedenle, her iki sektör ve malların nispi fiyatlarını, üretime tahsis edilen kaynakların kullanımını ve milli gelirin yeniden dağıtımının biçimini birlikte saptarlar (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 3). Bütçe politikası bir yandan kamu harcamaları yoluyla özel kesimden kamu kesimine doğru bir kaynak transferine, bir yandan da vergi, transfer harcamaları ve kamu hizmetleri yoluyla ekonomideki kaynak dağılımının değişmesine neden olur. Bütçe politikası ile kaynakların özel kesimden kamu kesimine aktarılmasının mümkün olduğu bilinen bir gerçektir. Kaynakların tümünün kullanıldığı ve miktarlarında herhangi bir değişmenin olmadığı durumda, reel kamu harcamalarında bir değişme olduğunda, kaynak transferi gerçekleşir. Yani belli bir istihdam seviyesi düşünüldüğünde, mal ve hizmetler için yapılan kamu harcamaları miktarı değiştiğinde, kaynak transferi durumu ortaya çıkar. Kamu harcamaları yoluyla kamu kesiminin ekonomideki toplam kaynaklardan aldığı pay artmakta, özel kesimin payı ise azalmaktadır. Kamunun ihtiyaçlarının karşılanması için özel kesimden aktarılan kaynaklar, kamu ihtiyaçlarının hizmetlerinin alternatif maliyetini oluşturmaktadır. Faktör veya mal satın alımlarında hangisiyle olursa olsun, eğer devletin kaynak tüketimi arttırılırsa, böyle bir durumda özel kullanım için ayrılacak olan kaynak miktarı azalır. İşte, kamusal ihtiyaçların giderilmesinin fırsat maliyetini devletin özel sektörden çektiği bu kaynakların miktarı belirlemektedir. Yapılan kamu harcamalarının finansman şeklinin seçimi, kişiler arasında maliyetin dağıtılması açısından önemlidir. Yani vergileme, borçlanma veya para basımının açık finansmana neden olduğu fiyat artışları kimin gelirini kısıyorsa, kamu harcamalarının maliyetini o kişiler yüklenir (Avcı 1988, 8).

Tam istihdamın varlığı düşünüldüğünde, transfer edilen kaynaklar ister kamulaştırılsın isterse belli bir bedel karşılığında satın alınsın, yine de kaynak transferi durumu ortaya çıkmaktadır. Kaynak transferi bütçenin vergi borçlanma veya para basılması yollarıyla finanse edildiği durumlarda da söz konusu olmaktadır. Finansman biçiminin seçimi sadece, maliyetlerin bireyler arasında nasıl dağıtılacağı sorunu ile ilgili bulunmaktadır. Ancak, kaynak transferinin esas nedeni mal ve hizmetler için yapılan kamu harcamalarıdır. Başka bir deyimle kaynak

transferinin oluşumu bütçenin gelir kısmıyla değil harcamalar bölümüyle ilgili bulunmaktadır (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 6).

Vergiler, transfer harcamaları ve kamu hizmetleri ekonomide bir takım değişmeler yaratarak, kaynak dağılımının değişmesine de neden olurlar. Şimdi bunların kaynak dağılımına etkilerini ayrıntılı olarak görelim.

4.1.1. Vergiler

Vergiler, kişinin kullanılabilir gelirini azaltarak, özel harcamaları ve dolayısıyla talebi azaltmakta, sonuç olarak kaynak dağılımının değişmesine neden olmaktadır. Vergilerin bu etkisini dolaylı ya da dolaysız olmasına göre ele alınmaktadır. Dolaysız vergilerin bilinen başlıca örnekleri arasında, gelir ve servet vergileri ile kurumlar vergisini sayabiliriz. Vergi politikasında yapılan değişikliğin gelir dağılımı üzerine yol açtığı değişme spesifik vergi yansıması olarak tanımlanabilir (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 11). Dolaysız vergiler özellikle ekonomide gelirlerin elde edilmesine ilişkin işlemleri vergilendirirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi dolaysız vergilerin ilk etkisi, kişinin kullanılabilir gelirini ve dolayısıyla özel mallara olan talebini azaltmasıdır. Ancak verginin artan-azalan oranlı ya da geniş-dar kapsamlı olmasına göre, farklı kesimlerde kullanılabilir gelir ve talepteki azalma da farklı olacaktır. Bu durum talebin bileşimini ve gelir dağılımını da farklılaştıracaktır. Dolaysız vergilerin kaynak dağılımı üzerindeki bu etkileri göz önüne alınarak, belli alanlara kaynak transferi sağlanmak isteniyorsa çeşitli vergi istisnaları veya indirimleri uygulanır. Bu şekilde, vergi istisnasının (ya da indiriminin ya da iadesinin) uygulandığı alan çekici kılınarak ekonomik kaynakların bu alana transferleri sağlanabilir. Dolaylı vergilerin başlıca örnekleri arasında mal ve hizmetler ile dış ticaretten alınan vergileri sayabiliriz. Dolaylı vergiler özellikle gelirlerin harcanmasına ilişkin işlemleri vergilendirirler. Dolaysız vergilerin ilk etkisinin kullanılabilir gelir üzerine olduğunu belirtmiştik. Dolaylı vergilerin ilk etkisi ise fiyatlar üzerine olacaktır. Vergilendirilen malın maliyeti ve dolayısıyla fiyatı artar. Bu fiyat artışı, vergilendirilen malın talep ve arz esnekliğine bağlı olarak talebin bileşimini ve kaynak dağılımını değiştirir. Dolayısıyla fiyat artışlarının doğal sonucu enflasyondur. Vergilendirilen malın talep esnekliği birden büyük ise o mala olan talep ve harcamalar azalacak, diğer mallara olan talep ise artacaktır. Benzer şekilde vergilendirilen malın talep esnekliği birden küçük ise bu durumda o mala olan talebin fiyat değişikliğine karşı duyarlılığı az olduğundan, o mal için yapılan harcamalar artacak ve dolayısıyla diğer mallara olan talep azalacaktır. Dolaylı verginin piyasada üretilen mal ve hizmetlerin çoğunu kapsayan genel tüketim vergisi

niteliğinde olması halinde de harcamalar, talep esnekliği fazla olan mallardan talep esnekliği düşük olan mallara doğru kayacak ve ekonomideki talep -bileşimi yeni bir şekil alacaktır. Gerek dolaysız gerekse dolaylı vergiler yoluyla ekonomide talebin yapısında meydana gelen bu değişiklik sonucunda, piyasadaki kaynak dağılımı da değişecektir (Avcı 1988, 9).

4.1.2. Transfer ödemeleri

Transfer ödemeleri, kamu kesiminden özel kesime karşılıksız ödeme niteliğinde bir kaynak aktarılmasıdır. Transfer ödemeleri özel kesimin satın alma gücünü artırır. Yani öncelikle kişilerin kullanılabilir gelirlerini artırır. Kullanılabilir gelirlerin artması da doğal olarak talebi arttıracaktır. Transfer ödemelerinin yapıldığı kişi ya da grupların yöneldiği mallara olan talep artacak ve ekonomideki kaynaklar transfer ödemesi nedeniyle talebi artan malın üretimine doğru kayacaktır. Genellikle belirli mal ve hizmetlerin üretimini arttırmak için üreticilere yapılan sübvansiyonlar da ekonomideki kaynak dağılımı üzerinde etkili olurlar. Sübvansiyonlar ile kaynakların belirli alanlara kayması sağlanabilir. Çünkü sübvansiyonun uygulandığı alandaki mal ve hizmetlerin üretimi, sübvansiyon sonucunda maliyetler düşeceği için daha karlı hale gelecektir. Ekonomideki kaynaklar sübvansiyon uygulanarak çekici hale getirilen alana doğru kayacaktır. Benzer şekilde özellikle tarım ürünleri için uygulanan destekleme alımları da, bu uygulamanın yöneldiği ürünün üretimi için kaynakların harekete geçmesini sağlar. Kamu hizmetleri de bir ölçüde ekonomideki kaynak dağılımını etkileyebilmektedir. Ekonomide bir faaliyetin yerine getirilebilmesi için gerekli olan koşullardan bazılarının kamu hizmeti çerçevesinde değerlendirilerek, devlet tarafından yerine getirilmiş olması her zaman girişimciler için önem taşır, özellikle altyapı hizmetleri bu konuda etkilerini gösterirler. Faaliyetin gerçekleşebilmesi için gerekli olan koşulların devlet tarafından sağlanması, karlılık oranını da değiştireceğinden girişimcilerin kararlarını önemli derecede etkileyebilmekte ve kaynakların bu hizmetin sağlandığı alanlara kaymasına yol açmaktadır (Avcı 1988, 10).

4.2. Üretim Üzerindeki Etkileri

Bütçenin üretim üzerindeki etkilerini incelerken aslında bütçe politikasının firmalar üzerindeki etkilerine odaklanmak yanlış olmaz. Firmalar tarafından ödenecek vergiler net

gelirleri, brüt gelirleri veya maliyetleri (değişken, sabit veya toplam maliyet) üzerinden hesaplanabilir. Firmaların bütçe politikasının etkilerine bağlı olarak yapacağı ayarlamalar, ya belli bir işletme büyüklüğünü veri olarak kabul edip, fiyat ve üretim seviyesini kısa dönemde değiştirmesine veya uzun dönemde firma kapasitesinde değişiklik yapmasına yol açabilmektedir. Diğer yandan firma, sübvansiyonlar yönünden de fiyat ve üretim seviyesi ile ilgili olarak, benzer reaksiyonlar gösterecek şekilde ayarlamalar yapabilecektir. Bütçe politikasındaki değişimler üretimde ya da reel gelir düzeyinde değişmelere neden olur. Üretim düzeyindeki değişimler aynı zamanda gelir dağılımının da değişmesine neden olur (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 91).

Bir ülkenin üretim kapasitesinin, o ülkede mevcut üretim faktörlerinin yani iş gücü, doğal kaynaklar, teknoloji ve sermaye stokunun miktarlarına ve ne derecede etkin kullanıldıklarına bağlı olarak değişeceği açıktır. Doğal kaynaklar veri iken, iş gücü arzı nüfus artışına, teknolojik ilerleme ise bilimsel gelişmeye bağlıdır. Kamu harcamaları ya da vergilerden özel kesim tasarrufları etkilenmektedir, özel kesim tasarruflarının, ekonomideki toplam tasarruf miktarı içindeki payına göre bu etkilenme önem taşıyabilir. Eğer toplam tasarruf miktarı içindeki özel kesim tasarrufları fazla ise uygulanan bütçe politikasına göre toplam tasarruflar azalacak ya da artacaktır. Böylece, özel kesimin yatırıma ayırabileceği fonlarda bir azalma ya da artma meydana gelebilecektir. Vergileri ele aldığımızda, özel kesimin kullanılabilir geliri ve tasarrufları, dolayısıyla yatırıma ayrılacak olan fonlar da azalacaktır. Ancak vergilerin etkisi bu kadarla sınırlı değildir. Vergileme sonucunda tüketim ve yatırımda meydana gelecek olan azalma, toplam talep düzeyinde de azalmaya neden olacağı için girişimcinin kâr beklentileri ve yeni yatırım kararları üzerinde de etkili olur. Toplam talep düzeyindeki azalma talep eğrisinin sağa doğru kayması anlamına gelmektedir. Bunun anlamı fiyatların düşmesi demektir. Böylelikle insanların düşen fiyatlar nedeniyle satın alma güçleri artacaktır. İşletme kârı üzerine bir verginin konulduğunu düşünelim. Bu durumda firma, vergi öncesi fiyat ve üretim seviyesini devam ettirmeyi yararlı bulabilir. Yani, işletme kârında vergi oranına bağlı olarak ortaya çıkan azalışa razı olabilir ve bu kaybı yedek akçe ile kâr payı arasında dağıtarak karşılar. Aynı yolu, sermaye yatırımlarının türü ve seviyesi üzerinde yapılacak ayarlamalar şeklinde uzun devrede de izleyebilir veya firma önce üretim seviyesini kısarak fiyatı yükseltme yolunu daha uygun bulabilir. Firmanın bu konuda izleyeceği bir diğer yol ise, satın aldığı mal ve hizmetler için daha az bir bedel ödemektir. Bu ayarlamalardan her birisi farklı değişikliklere yol açacaktır. Verginin en son yansıması ve üretim üzerindeki etkileri, bu

yollardan önce hangisine başvurulduğuna bağlı olarak değişecektir (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 92).

Diğer taraftan, verginin iş gücü ve teşebbüs arzı üzerindeki etkisi de üretim kapasitesini değiştirebilir. Vergi sonrasında iş gücünün geliri ve girişimcinin karı azalacaktır. Söz konusu azalmalar sonrasında bu üretim faktörlerinde herhangi bir değişimin olup olmaması ise, verginin gelir ve ikame etkilerine ve bunların etkinliklerine göre belirlenecektir. Eğer iş gücü üzerinde verginin ikame etkisi daha güçlü ise, iş gücü arzında buna bağlı olarak azalma, gelir etkisi daha güçlü ise artma görülecektir. Benzer şekilde verginin teşebbüs arzı üzerindeki ikame etkisinin güçlü olması teşebbüs arzında azalmaya, gelir etkisinin güçlü olması ise artmasına yol açacaktır. Kamu hizmetlerinin de üretim kapasitesi üzerinde etkileri vardır. Ekonomik ve sosyal altyapı hizmetleri üretim kapasitesi üzerinde genişletici etkilere sahiptir. Söz konusu hizmetler üretim faktörlerinin, örneğin iş gücü ile doğal kaynakların verimliliğini artırır. Bütçe politikasının kaynak transferi üzerindeki etkilerini ifade ederken değindiğimiz gibi, bu altyapı hizmetlerinin devlet tarafından yerine getirilmesi girişimcilerin kar oranlarını değiştireceği için yatırım kararlarını etkiler, özel kesim yatırımları için özendirici bir nitelik taşır, dolayısıyla üretim kapasitesinin genişlemesine neden olur (Avcı 1988, 11–12).

4.3. Gelir Dağılımı üzerindeki Etkileri

Vergiler konulduğunda yasama organı belli firma ve tüketici üzerine yasal yükümlülükler koyar. Kamu harcamaları yapıldığında ise, belli pazarlardan belli kaynaklar satın alınır veya belli kişilere fayda sağlayıcı hizmetler sunulur. Bütçe politikasındaki değişimler, milli hasıla veya reel milli gelir seviyesinde önemli değişikliklere yol açabilir. Ortaya çıkan bu değişikliklere hasıla etkisi denmektedir. Kaynak transferi ile birlikte hasıla etkisi, özel kullanım için mümkün olan reel gelirdeki değişimleri hızlandırmakta veya arttırmaktadır. Hasıla etkisi, kaynak transferinin söz konusu olmadığı durumlarda da değişikliklere yol açmaktadır. Hasıla etkisinin çeşitli türleri vardır. Tam istihdam veri iken, klasik düşüncede hasıla seviyesinde ortaya çıkan değişimler, teknik seviyesinde değişme; iradi işgücü arzındaki değişme; sermaye birikimi ve tasarruf seviyesindeki değişimler veya kaynak kullanımındaki etkinliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür değişimler Ricardian anlamda hasıla etkisi olarak tanımlanabilir. Telafi edici sistemin mantığına göre hasıla seviyesindeki değişimler, iradi olmayan işsizlik düzeyindeki değişimlerin etkisiyle ortaya çıkabilir. Bu değişimler ise Keynezyen hasıla etkisi olarak tanımlanmaktadır. İradi olmayan işsizlik

seviyesindeki azalmayı gösteren hasıla artışları, her zaman refah düzeyinde ortaya çıkan bir artışı yansıtmaktadır. Gelir dağılımına ilişkin değişiklikler veya yansıma derecesi, milli hasılanın seviyesine bağlıdır (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 5–9).

Bütçe politikasının gelir dağılımı üzerindeki etkileri oldukça önemlidir. Vergi politikasındaki bir değişme sonucunda gelir dağılımında meydana gelecek olan değişmeler vergi yansıması olarak adlandırılabilir. Vergileme sonucunda bu vergiyi ödeyen kişi ya da grupların kullanılabilir gelirleri azalacaktır. Kullanılabilir gelirdeki azalma, kişilerin tüketim ve tasarrufa ayrılan gelirlerini de etkileyecektir. Sonuçta talebin bileşimi de değişeceğinden gelir dağılımı bu vergiyi ödeyenlerin aleyhine değişecektir. Reel ve transfer harcamaları ise verginin tersine gelir dağılımının bu ödemededen yararlanan kişi ya da gruplar lehine değişmesine neden olur. Transfer harcamaları kişilerin kullanılabilir gelirlerini doğrudan arttırarak etkili olur. Kamu hizmetleri de, gelir dağılımının bundan yararlanan kişiler lehine değişmesine neden olur. Ancak kamu hizmetinden kimin ne kadar yararlandığını belirlemek mümkün değildir. Gelir dağılımı bütçe politikasından etkilendiği için, bütçe politikası gelir dağılımındaki dengesizlikleri gidermede oldukça etkin olarak kullanılabilir. Örneğin vergi sisteminde gelir düzeyi yüksek olanlardan alınan vergilere ve kamu hizmetlerinde de düşük gelirliilere yarar sağlayan hizmetlere ağırlık verilirse, bunun yanı sıra reel kamu harcamaları ile transfer harcamaları yoluyla daha çok gelir düzeyi düşük olan gruplar ile işsizlere gelir sağlanırsa gelir dağılımındaki farklar azalacaktır. Ancak, kamu hizmetlerinden gelir düzeyi yüksek olanlar ve nispeten gelişmiş olan bölgeler yararlanıyorsa, vergilerin büyük kısmı gelir düzeyi düşük olanlar tarafından ödeniyorsa, reel kamu harcamaları ile transfer harcamaları sonucunda gelir düzeyi zaten yüksek olan grupların geliri artıyorsa, bu durumda gelir dağılımındaki farklar da artacaktır (Avcı 1988, 12–13).

4.4. Çalışma Arzusu Üzerindeki Etkileri

Vergilerin konuluş şekillerine göre (artan oranlı, düz oranlı) etkileri farklılık göstermektedir. Burada yapılan açıklamaları basitleştirmek için, emek giderlerinin çalışılan saatle ölçüldüğü ve işgücü sahiplerinin istedikleri kadar çalışabileceklerinin varsayıldığı bir durumda, bütün gelirlerin emek gelirleri şeklinde elde edildiği düşünülmüştür. Aylaklık ile çalışma arzusu arasındaki tercih durumu veri olarak ele alındığında, emek sahibi cari ücret seviyesine uygun olarak aylaklık ve çalışma süresi ile ilgili çeşitli bileşimlerden optimal olanını seçecektir.

Şimdi, bu durumda bir vergi konulduğunu düşünelim. Vergi nedeniyle net ücreti azalan emek sahibi, çeşitli çalışma ve aylaklık seçenekleri arasında kendisi için en uygun olanını seçmeye çalışır (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 35).

Eğer emek sahibinin her zaman aynı refah düzeyinde olması isteniyorsa; çalışan kimsenin aylaklığında ortaya çıkacak bir azalışın kendisine bir gelir transferi yapılarak giderildiğini veya arzu ettiği seviyenin çalışması halinde; fazla çalışma bedelinin kendisine vazgeçtiği aylaklığın karşılığı olarak ödenmekte olduğu varsayılmaktadır. Çalışma ve aylaklık arasındaki tercih gelir ve aylaklığın marjinal faydalarına bağlıdır. Gelir ve aylaklığın marjinal faydaları sabitse, kayıtsızlık eğrisinin eğiminin ücret doğrusunun eğiminden daha küçükse, birey aylaklık için daha fazla bir zaman ayırmak yerine daha fazla çalışarak gelirini arttırmak isteyecektir. Gelirin marjinal faydasının sabit ve aylak kalmanın marjinal faydasının azalmakta olduğu bir durumda, ise vergi oranı yükseldikçe çalışma arzusu gelir vergisi ile zıt yönde ilişki içindedir. Yani böyle bir durum, gelir vergisinin ikame etkisinin çalışma arzusu ile ters yönde işlediği anlamına gelmektedir (Musgrave; Şener; Methıbay,2004, 36–41).

Aylaklığın marjinal faydası sabit ve gelirin marjinal faydasının azalması durumunda ise, vergi oranının durumuna göre işgücü arzı artar veya azalır. Vergi oranı yükseldikçe çalışma arzusu artmaktadır. Tabi vergi oranının bir optimum noktasının olduğu unutulmamalıdır. Yani öyle bir vergi oranının arttığı nokta vardır ki artık bu noktadan sonra çalışma arzusu artmaz azalma eğilimi içine girmektedir. Yani buradan anlaşılan herhangi bir özel durumda verginin etkisi, değişim veya işgücü arz eğrisinin yer aldığı aralığın büyüklüğüne bağlı olmaktadır. Son olarak hem aylaklığın hem de gelirin marjinal faydalarının düşmesi durumu ise, daha önceki durumlarda olduğu gibi, gelir ve ikame etkilerinden birisinin ağır basmasına göre, çalışma arzusu artmakta veya azalmaktadır. Bir vergi konulması, vergi öncesi net ücret haddini olduğu kadar, aylaklığın marjinal faydasının emek gelirinin marjinal faydasına olan oranını düşürmektedir. Eğer, marjinal gelirin faydasını gösteren eğrinin elastikiyeti birime eşitse, vergi öncesi dengesi bu durumda da devam ettirebilmektedir. Bu dengenin devam ettirilebilmesi için; elastikiyetin birimden küçük olması durumunda çalışma arzusu arttırılmalı ve elastikiyet birimden büyük ise, çalışma arzusu azaltılmalıdır (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 43).

Emek geliri üzerine konulan artan oranlı bir gelir vergisinin etkilerini daha somut bir örnek yardımıyla inceleyelim. Örneğin 10000 dolar gelir elde eden ve 5000 dolar vergi ödeyen bir mükellefin durumunu inceleyelim. 5000 dolar tutarındaki vergi geliri iki ayrı vergi tarifi uygulanarak elde edilebilir. Bunlardan düz oranlı vergi tarifi uygulanması durumunda % 50 oranında vergi alınmaktadır. Buna karşılık aynı miktar vergi geliri, artan oranlı vergi

tarifesine göre şu biçimde elde edilebilir. 10000 dolar tutarındaki gelirin ilk 2000 dolar vergiden istisna edilerek, ikinci 2000 dolarlık dilime %40; 4000 dolarlık üçüncü dilimi %60 ve geriye kalan son 2000 dolarlık dilimi ise %90 oranında vergi tarifesine uygulanır. Sonuçta her iki vergi tarifesine göre 10000 dolar tutarındaki gelirden 5000 dolar tutarında vergi alınmaktadır. Bu durumda vergi mükellefi için iki tarifeden her hangi birisinin uygulanması arasında hiç bir fark yoktur. Ancak sorunun bu biçimde ortaya konuluşu, her iki durumda vergiden önceki gelir seviyesi ve çalışma arzusunun değişebileceği gerçeğini ihmal etmektedir. Sorunu daha açık bir biçimde ortaya koymak için, her iki vergi tarifesinin uygulamaya konulmasından önce bir kişinin 10000 dolar tutarında bir gelir elde ettiğini düşünelim. Bu kişiden 5000 dolar tutarında bir vergi almak istediğimizi düşünelim. Bu geliri her düz oranlı bir vergi tarifesine uygulayarak elde edebiliriz. Daha önceki anlatımımızdan da bilindiği üzere, bir vergi konulması durumunda emek sahibinin çalışma arzusunun artmakta veya azalmakta olduğunu biliyoruz. Emek sahibinin vergi nedeniyle emek arzının onda bir oranında azaldığını varsayarsak, vergiden önceki geliri 10000 dolardan 9000 dolara düşmektedir. Bu durumda 9000 dolarlık gelirden 5000 dolar tutarında vergi elde etmek için yaklaşık olarak %55,5 oranında düz oranlı bir vergi tarifesine uygulamak gerekir. Öte yandan, aynı vergi tarifelerini elde etmek için artan oranlı bir vergi tarifesine uygulanması durumunda ise, çalışma arzusunun daha fazla düşmekte olduğu ve vergiden önceki gelir seviyesinin ise, 9000 doların daha da altına düşmekte olduğu görülmektedir (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 47–48).

4.5. Talep ve Fiyatlar Düzeyine Etkileri

Bütçe politikası bir yandan gelir, bir yandan da gider unsurları ile ilgili olduğundan ekonomideki toplam talep üzerinde oldukça etkilidir. Gelir yönüyle özel kesimden kamu kesimine kaynak transferi olduğu için kişilerin kullanılabilir gelirleri azalmakta ve talepte de bir azalma meydana gelmektedir. Bütçe politikasının gider yönünde ise, devletin yaptığı harcamalarla kamu kesiminden özel kesime bir kaynak transferi olmakta ve kişilerin kullanılabilir gelirleri arttığı için talep düzeyinde artış meydana gelmektedir. Bütçe politikasının gelir yönüyle toplam talepte bir azalma meydana geleceğini belirttik. Burada daha çok vergiler söz konusudur. Hemen belirtmeli ki, toplam talepte meydana gelecek olan azalma, vergiyi ödeyen kişilerin gelir düzeylerine ve buna bağlı olarak tüketim eğilimlerine göre değişecektir. Vergiyi gelir düzeyi düşük olan grupların ödediğini düşünelim. Bu grupta

tüketim eğilimi yüksektir ve gelirlerinin tamamına yakın bir kısmı tüketim için kullanılmaktadır. Bu durumda vergiyi, tüketim için kullanacakları gelirlerinden kısarak ödeyeceklerinden toplam talep düzeyinde önemli bir azalma olacaktır. Bir de verginin gelir düzeyi yüksek olan gruplarca ödendiğini düşünelim. Bu grupta tüketim eğilimi düşük, tasarruf eğilimi daha yüksektir ve vergiyi tasarruflarından karşılama yoluna gideceklerdir. Belki verginin az bir kısmını tüketim için ayırdıkları gelirlerinden yani tüketimlerini kısarak ödeyeceklerdir. Ama yine de toplam talepteki azalma söz konusu vergi miktarından daha az olacaktır (Avcı 1988, 10).

Kamu harcamaları yoluyla toplam talepte bir artış meydana geleceğini de belirtmiştik. Burada da toplam talepte meydana gelecek artış, kamu harcamasının reel ya da transfer niteliğinde olmasına, miktarına ve bu harcama sonucunda gelir elde eden kişilerin tüketim eğilimlerine göre değişecektir. Kamu harcaması reel harcama niteliğinde ise, toplam talepte bu harcama miktarı kadar artış meydana gelecektir. Ancak, kamu harcaması transfer niteliğinde ise toplam talepte bu harcamadan yararlanan kişilerin tüketim eğilimleri kadar bir artış olacaktır. Yapılan kamu harcamaları sonucunda gelir elde eden kişilerin tüketim eğilimleri de talepteki artışı etkilemektedir. Bu kişilerin tüketim eğilimlerinin yüksek ya da düşük olması, toplam talepteki değişimin miktarını da belirleyecektir. Ekonomideki fiyatlar genel düzeyinin toplam talep miktarındaki değişmelere karşı duyarlı olduğu açıktır. Bu nedenle toplam talep düzeyinde meydana gelen artış sonrasında toplam talep-toplam arz eşitliği bozulursa fiyatların genel düzeyinde yükselme başlayacaktır. Ancak, kamu harcamaları sonucunda toplam talepte meydana gelecek artış ile kamu kesimine yapılan ödemeler sonucunda meydana gelecek azalma eşit olursa, bu durumda toplam talep düzeyinde bir değişme söz konusu olmayacaktır (Avcı 1988, 11).

Klasik görüş, yüksek seviyede kâr elde edilmesi durumunda, kısa dönemde fiyat ve üretim seviyesinde yapılacak ayarlamalarla, kâr üzerine konulan bir gelir vergisinin etkilerinin giderilmeye çalışılmasını tavsiye etmemektedir. Kâr maksimizasyonunu gerçekleştirmek için firma, marjinal maliyetle marjinal geliri eşitleyen seviyede üretim miktarını ve fiyatını saptar. Kâr üzerine konulan bir gelir vergisi, marjinal maliyet ve marjinal gelir eğrilerini etkilemez ve bu nedenle, vergi, optimum üretim miktarını ve fiyatını etkilemez. Dolayısıyla bu da enflasyona yol açmaz. Ayrıca klasiklere göre rekabet koşulları ne olursa olsun, bu durum yinede geçerli olacaktır (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 93).

Gelenekselciler kâr üzerine konulan vergilerin yansıtılabileceğini düşünmektedirler. Geleneksel görüşte normal kâr unsurunun, sonuçta firmaların maliyet şedülleri içinde yer

alması nedeniyle, verginin de maliyet içinde yer alan bir unsur olduğu görüşünü ileri sürmektedirler (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 94).

Geleneksel görüş kâr maksimizasyonu varsayımını, fiyat ve üretim miktarının saptanması konusunda bir kriter olarak ele alır. Monopolistin kâr maksimizasyonu amacı kısa dönem için değil, uzun dönem için olabilir. Gerçekten bir firma, hakkında iyi niyetin oluşması ve rakip firmalarla mücadele ederek piyasayı kontrol altına alabilmesi için, bazı masrafları yüklenir şu anki bazı gelirlerinden vazgeçebilir. Kâr üzerine konulan verginin devamlı olması durumunda, kârın elde edilmesi ertelenmişse, sonuçta vergisi de ertelenmektedir. Buna karşılık, vergi oranının değişeceğinin beklenmesi halinde durum değişmektedir. Vergi oranında düşüşün beklenmesi durumunda vazgeçilen gelirin kârlılığı şimdi azalabilir veya vergi oranında yükselişin beklenmesi durumunda ise, iyi niyetin devam ettirilmesi arzusunun önemi azalacaktır. Refah döneminde kâr üzerine konulan bir vergideki artış, doğrudan doğruya fiyatlara yansıtılacaktır. Bu dönemde vergilerde yapılacak bir indirim, aşırı kârlılık durumundan kaçınmak için, düşük fiyatlara yol açacak biçimde yansıtılacaktır. Depresyon koşulları altında, vergi oranında yapılacak bir artış fiyatları etkilemeyecektir (Musgrave; Şener; Methıbay 2004, 97).

Geleneksel görüşte monopolcü rekabet durumunda fiyat seviyesi, monopol fiyatı ile rekabete dayanan fiyat arasında bir yerde saptanacaktır. Denge fiyatı eğer firmalar birbirlerinin hareket tarzından tam bilgili ise, bir monopol fiyatı belirlerler. Buna karşılık birbirlerinin hareket tarzından bilgisiz iseler, rekabet durumu dengesi söz konusu olabilir. Kâr üzerine konulan bir vergi, bu iki farklı denge fiyatı konumlarını etkilemeyecektir. Sonuç olarak, kâr üzerine konulan bir verginin etkileri konusundaki teorik açıklamalar kesin bir sonuç vermemektedir. Bu konuda ampirik çalışmalar çok az sayıda yapılmıştır. Bu yüzden bu konudaki ampirik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Musgrave: Şener; Methıbay 2004, 99).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İKTİSADİ YAKLAŞIMLARIN BÜTÇE AÇIKLARINA VE ENFLASYONA BAKIŞ AÇISI

1. İktisadi Yaklaşımların Bütçe Açıklarına İlişkin Görüşleri ve Enflasyonla İlişkisi

İktisat tarihinde birçok iktisatçı, modern iktisadi düşüncenin başlangıcı olarak Adam Smith'in 1776'da yazdığı "*Milletlerin Zenginliği*" kitabını göstermektedir. Bu bölümde Adam Smith tarafından ortaya konan klasik yaklaşımdan başlayarak günümüze kadar ortaya çıkan belli başlı iktisadi yaklaşımların bütçe açıklarına bakış açıları incelenecektir.

1.1. Klasik Yaklaşım

Literatüre göre, Adam Smith (1723–1790), Thomas R. Malthus (1766–1834), David Ricardo (1772–1823), John S. Mill (1806–1873) Klasik Yaklaşımın öncüleridir. Klasikler, devletin minimum düzeyde ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Onlara göre devlet, hukuk kurallarının yerine getirilmesi, bireylerin mülkiyet haklarının korunması ve vatandaşların yabancı düşmanlardan korunması gibi görevleri yerine getirmelidir. Kamusal malların sunulması dışında devlet ekonomiye müdahale etmemelidir.

Bilindiği gibi Klasik Yaklaşım göre ekonomi kendiliğinden dengeye gelir, yani devletin müdahalesi olmadan da tam istihdam sağlanır ve konjonktürel dalgalanmalar ekonomide sürekli bir istikrarsızlık yaratmaz. Ekonomide, Say Kanunları geçerli olduğu için ekonomik krizler geçicidir. Bu temel yaklaşımlarını ortaya koyduktan sonra Klasik Yaklaşım göre bütçe açıkları, ekonomik ve politik sorunları beraberinde getirmektedir. Devletin borçlanma yoluyla bütçe açıklarını finanse etmesi özel teşebbüsün verimli alanlarda kullanabileceği fonların kamu kesimine aktarılmasına neden olmaktadır. Buda sermaye birikimi açısından yetersiz bir ülkeyi verimli bir yatırıma ayırabilecek gelirden mahrum bırakmaktadır. Klasik

Yaklaşımına göre bütçe açıkları, mali ve parasal disiplini bozar. Bütçe açıkları, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik istikrarsızlıkların kaynağını oluşturmaktadır. Bütçe açıkları, devletin mali açıdan iflası anlamına gelmektedir (Şen; Sağbaş 2004, 45–46).

Bütçe açıklarının borçlanma ve emisyon gibi olağanüstü kamu gelirleri ile karşılanması ekonomik istikrarsızlığa yol açar. Açık veya fazla veren bütçeler, tedavüldeki para düzeninin bozulmasına neden olmaktadır. Örneğin, bütçe açıklarının monetizasyonu para arzını arttırır. Ekonomide miktar kuramının geçerli olduğu varsayımı altında para arzının artması fiyatlar genel düzeyini yükseltir. Bu da tanımı gereği enflasyon demektir. Enflasyon ise diğer olumsuzlukları yanında piyasanın sağlıklı bir biçimde işlemesine engel olmaktadır. Klasik Yaklaşımına göre, bütçe açığının borçla finansmanı maliyetli bir açık finansman yöntemidir. Borçla finansman, devleti hem anapara hem de faiz olmak üzere çifte ödemede bulunmakla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu yaklaşımda bütçe fazlası da bütçe açığı kadar sakıncalıdır. Bütçe fazlası, ekonomide kullanılması gereken ve ekonomiye dinamizm getirmesi gereken kaynakların atıl kalmasına neden olmaktadır. Sonuçta da ekonomik durgunluğa ve israfa yol açar. Ayrıca bütçe fazlalarının siyasilerin popülist harcamalarının artmasına dolayısıyla sonraki dönemlerde de bunu devamlı hale getirmelerine fırsat vermek suretiyle uzun dönemde bütçe açıklarına dönüşme ihtimali de kuvvetle muhtemeldir (Şen; Sağbaş 2004, 45–47).

1.2. Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-Klasik yaklaşım, bütçe açıklarının etkilerini üç temel varsayıma dayandırarak irdelemektedir.

- a) Bireylerin tüketimi dönemler arası bir optimizasyon sorunudur
- b) Bireylerin yaşam süresi sınırlıdır
- c) Genel olarak bütün dönemlerde piyasalar dengededir (Bernheim 1989, 58).

Neo-Klasik yaklaşım esas itibariyle sınırlı yaşam süresini göz önünde bulunduran ve buna göre tüketim harcamalarını planlayan rasyonel ve ileriye gören bireylerin varlığına dayanmaktadır. Bütçe açıkları vergilerde yapılan indirimlerden kaynaklanmış ve ortaya çıkan bu açık, borçlanma yoluyla finanse edilmiş ise bütçe açığı, yaşayan nesiller ile gelecek nesiller üzerinde farklı etkilere yol açacaktır. Böyle bir durumda, açığın finansmanı için kamu kesimince ihraç edilen hazine bonosu, devlet tahvili gibi kamu borçlanma senetlerini satın alan özel kesimin net serveti artacaktır. Buna karşın, bugün tahsil edilmesi gereken vergilerin ertelenmesi, gelecek nesiller üzerindeki vergi yükünün artmasına neden olacaktır. Vergilerin

gelecek nesiller üzerine aktarılması, yaşayan nesiller üzerindeki vergi yükünün kalkması ya da en azından hafifletilmesi demek olduğundan toplam tüketim artacaktır. Ekonominin tam istihdamda olduğu varsayımı altında toplam üretim düzeyi sabit kalacağından cari tüketimin artması ancak tasarrufların azalması pahasına mümkün olabilecektir. Tasarrufların azalması sonucu yükseliş trendine giren faiz oranları, dışlama etkisini (crowding out effect) ortaya çıkaracak ve uzun dönemde de üretken sermaye stokunun azalmasına yol açacaktır (Bernheim 1989, 55).

Neo-Klasik yaklaşım bütçe açıklarının ekonomik etkilerini analiz ederken, bütçe açıklarını geçici ve sürekli olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Eğer bütçe açıkları geçici ise açığın, tüketim, tasarruf ve faiz oranları gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi dikkate alınmayacak kadar küçük olacak ve hatta kısa dönemde özel tasarrufları teşvik edebilecektir. Süreklilik arz eden bütçe açıkları ise, tüketicinin rasyonel ve ileri görüşlü olduğu ve sermaye piyasasının mükemmel olduğu varsayımı altında sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyecektir.

1.3. Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen yaklaşım bütçe açıklarına makroekonomik dengeyi sağlamada kullanılacak bir araç olarak bakmaktadır. Bütçenin geçici bir süre açık vermesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ekonomik denklikten kasıt mal ($AE = Y$) ve para piyasalarındaki ($L = M/P$) denklidir. Liberal bir ekonomi, enflasyonist dönemlerde bütçe fazlası; depresyon dönemlerinde de açık bütçe politikası ile kolayca yönlendirilebilir. Mühim olan kısa dönemde bütçe dengesinin sağlanması değil; ekonomik dengenin sağlanmasıdır.

Keynesyen yaklaşımda ekonomide toplam talep üretim kapasitesinin tamamının kullanımını sağlayamıyorsa, devlet ekonomiye açık bütçeyi bir araç olarak kullanmak suretiyle müdahale edebilir. Eğer ekonomide makroekonomik istikrarın sağlanması, bütçe açığını gerektiriyorsa, bu açık monetizasyon yoluyla finanse edilebileceği gibi, borçlanma yoluyla da finanse edilebilir.

Bütçe açıkları monetizasyon yoluyla finanse edilirse, para arzı artar. Paranın servetin bir unsuru olması sebebiyle servette artar. Para piyasasındaki para arzındaki artıştan kaynaklanan

genişleme, servet artışının mal piyasasında yol açtığı genişleme ile dengelenir ve bu süreç sonunda milli gelir düzeyi yükselir.

Bütçe açıklarının borç yükünü ve dolayısıyla vergi yükünü arttırıp arttırmayacağı, borçlanma ile sağlanan kaynakların kendi kendini finanse edecek yatırımlar için kullanılıp kullanılmayacağına bağlıdır. Eğer borçlanma yoluyla finanse edilen kaynaklar, kendi kendini finanse edebilecek yatırımlar için kullanılmışsa vergi yükü artmaz.

Bütçe açıklarının ekonomik etkilerini değerlendirmede Keynesyen yaklaşımın temel varsayımları;

a) Ekonomi eksik istihdamdadır. Yani bazı kaynaklar atıl durumdadır.

b) Bireylerin büyük çoğunluğu miyoptur ve likidite kısıtı altında bulunmaktadır.

Miyopluktan kasıt, bireylerin büyük çoğunluğunun geleceği görememesidir. Bireylerin miyopluk ve likidite kısıtı altında bulunmaları, toplam talebin kullanılabilir gelirdeki değişmelere karşı çok duyarlı olduğu anlamına gelmektedir.

Kamu harcamalarındaki bir artıştan ya da vergilerde yapılan bir indirimden kaynaklanan bütçe açığı, tüketimi dolayısıyla da toplam talebi pozitif yönde etkileyecektir. Ekonominin eksik istihdamda olduğu varsayımı altında bütçe açıkları milli gelir üzerinde etkili olacaktır.

Bütçe açığı, açığın finansman kaynağına bağlı olarak çarpan mekanizması yoluyla milli geliri arttıracaktır (Ünsal 2001,147–153).⁸ Böylece zamanlama olarak iyi ayarlanmış bütçe açıkları, hem tüketimi hem de milli geliri uyarmak suretiyle ekonomide tasarruf ve sermaye birikimine ivme kazandırmış olacaktır.

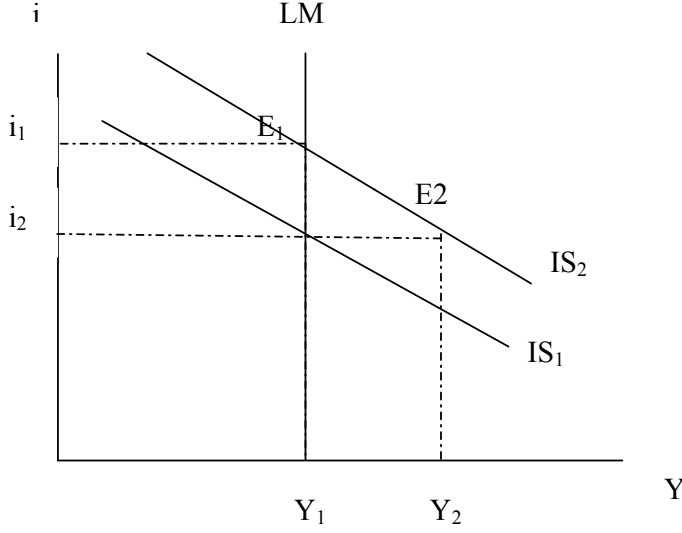
Keynesyen bütçe açıklarının finansmanı ve sonuçları standart IS-LM modeli çerçevesinde analiz edilmektedir. IS-LM modeli, kapalı bir ekonomideki marjinal tüketim eğilimi, likidite tercihi ile faiz oranları arasındaki ilişki, vergi oranı, yatırımların faize karşı esnekliği gibi parametre ve büyüklükler veri iken mal ve para piyasalarında eşanlı denge durumunu incelemektedir (Ünsal 2001, 137–138). Buna göre, bütçe açıklarının borçlanmayla finanse edilmesi durumunda açığın finansmanı için ihraç edilen kamu kesimi borçlanma kâğıtlarının nemaları özel kesimin servetinde artışa neden olacaktır. Bu artış, mal piyasasında genişletici etki yapacaktır.

⁸ Kamu harcamaları marjinal tüketim eğilimine c bağlı olarak yapılan milli geliri $[1 / 1 - c (1 - t)]$ misli arttıracaktır (t marjinal vergi oranı). Vergi indirimlerinin etkisi ise, vergi sisteminin yapısına ve marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak değişecektir. Vergi sistemi sadece götürü vergilerden oluşuyorsa, vergi indirimi milli geliri $[c / (1 - c)]$ misli arttırır. Vergi sistemi hem götürü hem de gelire bağlı vergiden oluşuyorsa, o zaman vergi indirimi milli geliri daha fazla $[c / (1 - c + ct)]$ misli arttırır.

Diğer taraftan, ekonomide gelir artışına bağlı olarak işlem amaçlı para talebi de artacaktır. Para talebinin artması, *ceteris paribus* varsayımı altında para piyasasında daralmaya yol açacak, yani LM eğrisini sola kaydıracak ve faizler yükselecektir. Faizlerin yükselmesi, dışlama etkisini ortaya çıkaracaktır. Milli gelirdeki ne gibi bir artış veya azalış olacağı, özel kesimin servetindeki artışın mal ve para piyasalarında ortaya çıkardığı etkilerin büyüklüğü tarafından belirlenecektir. Eğer özel kesimin servetindeki artışın mal piyasası üzerindeki etkisi para piyasası üzerindeki etkisinden büyükse, bu durumda milli gelir üzerindeki net etkisi daha yüksek olacaktır.

Keynesyen yaklaşıma göre, diğer değişkenler sabitken bütçe açıkları merkez bankası kaynaklarından finanse edilirse para arzı artar. Artan para arzı, para piyasasında genişlemeye sebep olur ve LM eğrisi sağa kayar. IS eğrisi sabitken LM eğrisinin sağa kayması, faizlerin düşmesine; buna karşın, milli gelir düzeyinin yükselmesine neden olur. Faizlerin düşmesi, faize karşı duyarlı özel yatırımların maliyetinin düşmesine neden olur. Bu durum yatırımların artmasına ve artan yatırımlarda toplam talebin genişlemesine neden olacağından IS eğrisi sağa kayacağından sonuçta milli gelir artar. Başlangıçtaki IS-LM dengesi ile sonradan oluşan IS-LM dengesi faizlerde herhangi bir artış söz konusu olmadığından özel yatırımlar dışlanmamış olur.

Keynesyen bütçe açıkları üzerindeki tartışmalar, dışlama etkisi üzerinde odaklanmaktadır. Keynesyenlere göre, bütçe açıklarının, özel yatırımları dışlama etkisinin çok küçük ve önemsiz olduğunu savunmaktadırlar. Bütçe açıklarının dışlama etkisini ortaya çıkarıp çıkarmayacağı ya da ne büyüklükte bir dışlama etkisi yaratacağı IS-LM eğrilerinin eğimine bağlı olacaktır. LM eğrisinin esnekliği 0 ile 1 arasında değişiyorsa, bütçe açıkları tam değil; kısmi bir dışlama etkisi ortaya çıkaracaktır. LM eğrisinin dikey eksene paralel, bir başka deyişle para arzının faize karşı esnekliğinin sıfır olması halinde ise, bütçe açıkları tam dışlama etkisi yaratacaktır. Bu durum da aşağıdaki grafikte açıkça ($h=0$) görülmektedir.

Şekil 1

Böyle bir durumda yani para talebinin faize karşı duyarsız olması durumunda ($h=0$) kamu harcamalarındaki artışa ya da vergilerdeki azalışa eşit bir yatırım harcaması olmaktadır denilebilir.

Borçlanma ile sağlanan kaynaklar kendi kendini finanse eden yatırımlar için kullanıldığı sürece Keynesyenler bütçe açıklarının borçlanmayla finansmanının gelecek nesiller üzerinde herhangi bir yük getirmeyeceğini de iddia etmektedirler. Aksi halde, gelecekte borç yükü ve dolayısıyla vergi yükü artacaktır. Çünkü artan borç yükü eninde sonunda bireylerden alınacak vergilerle ödenecektir. Ancak Keynesyenler bu yükü algılamada bireylerin yeterince duyarlı olmadığını; duyarlı olsa bile bireylerin bencil bir yaklaşım sergileyerek söz konusu vergilerden kaçınacağını ileri sürmektedirler. Bu durum, borçlanma kâğıtlarını bireylerin servetlerinin bir parçasıymış gibi algılamalarına neden olmaktadır. Keynesyenlere göre borçlanma, açık bütçe politikasının bir aracı olduğu kadar, ekonomide dengeyi sağlamanın da bir unsurudur. Bu sebeple borçlanma gelecek nesiller üzerinde yeni yük doğurmayacak; aksine, milli gelirin artmasına ve istihdam hacminin genişlemesine katkı sağlamak suretiyle gelecek nesiller üzerindeki borç yükünü hafifletecektir.

Özetle Keynesyen yaklaşım bütçe açıklarının yalnızca kısa dönem etkilerini dikkate almakta; dışlama etkisi gibi uzun dönemde ortaya çıkaracağı etkileri pek dikkate almamaktadır. Bu yaklaşımda açık bütçe politikasının toplam talebi uyarıcı etkisinin enflasyonist baskıları arttırıp arttırmayacağı ekonominin içinde bulunduğu istihdam düzeyine bağlıdır. Enflasyonist baskının ortaya çıkmaması için ekonominin mutlaka eksik istihdamda bulunması gerekir.

Aksi takdirde, bütçe açıkları enflasyonist baskıları arttıracaktır. Yine açık bütçe politikasının faizler ile kredi piyasası üzerinde herhangi bir olumsuz etki ortaya çıkarmaması için toplam talepteki genişleme ile uyumlu bir para politikası izlenmelidir (Şen; Sağbaş 2004, 50–51).

1.4. Monetarist Yaklaşım

Milton Friedman, Keynesyen yaklaşıma karşı parasal yaklaşımı ön plana çıkaran bir akıma öncülük yapmıştır. Monetaristlere göre devlet bütçesi Klasiklerde olduğu gibi denk olmalıdır. Monetaristlere göre, bütçe açıkları ekonomide istikrarsızlığa neden olur. Bütçe açıklarının ekonomik etkileri, açıkların nereden ve nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Bütçe açıkları, para arzında genişleme olmaksızın halktan borçlanma yoluyla finanse edilirse ekonomide doğrudan genişleme etkisi ortaya çıkaracaktır.

Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesi halinde ödünç verilebilir fonlar talebi artmakta ve dolayısıyla faizleri yükseltmektedir. Bütçenin fazla vermesi ise, ödünç verilebilir fonlar arzını yükselterek faizlerin düşmesine neden olmaktadır. Faizlerin yükselmesi özel yatırımları dışlayacaktır ve ekonomide dışlama etkisi ortaya çıkaracaktır. Monetaristlere göre, bütçe açıklarının makro etkilerinin enflasyonist olup olmayacağı bütçe açıklarının finansman yöntemine bağlı olduğunu vurgulamaktadırlar. Bütçe açıkları parasal genişlemeye yol açtığı sürece enflasyonist baskıları arttırmaktadır. Friedman bu konudaki görüşünü “ *enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur*” şeklinde klişe bir ifade ile açıklamıştır. Bütçe açıkları, bu görüşü savunanlara göre iki farklı açıdan parasal genişlemeye sebep olmaktadır. Birincisi, kısa dönemde genişleyici maliye politikası sonucu bütçe açıklarında meydana gelen bir artış faiz oranları üzerinde yükseliş yönünde bir baskı yapacaktır. Ekonomiyi sarsmak istemeyen hükümet ister istemez genişletici bir para politikası uygulamak zorunda kalacaktır. İkincisi, uzun dönemde hükümetler hiç olmazsa açıkların belli bir kısmını monetizasyon ile finanse edebilmek için kasıtlı olarak parasal tabanı arttırma yoluna gidecektir. Her iki durumda da bütçe açıkları enflasyona yol açacaktır. Borçlanma ile finanse durumunda açıkların enflasyona yol açıp açmayacağı büyük ölçüde hükümetlerin uygulayacağı politikalara bağlı olacaktır (Şen; Sağbaş 2004, 52).

1.5. Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Yaklaşımı

Buchanan ve arkadaşlarının öncülüğünde gelişen Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat yaklaşımı, bütçe denliğini savunmaktadır. Bu yaklaşımda Keynes’inde belirttiği gibi bütçe açıklarının

genişletici etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bu genişletici etkiye mevcut kaynaklar değil; borçlanmayla gelecekte bu güne aktarılan kaynaklar neden olmaktadır. Kamu harcamalarının finansmanı için ilave vergilemeye başvurulması vatandaşın tepkisini çekeceğinden oy kaybetmek istemeyen siyasi karar vericiler vergi dışı kaynaklara yönelmektedirler. Kamu Tercihi yaklaşımına göre, borçlanmaya gidilmesi; borç ve faiz yükünün artmasına, ekonominin de rant ekonomisine geçmesine yol açmaktadır. Ayrıca borçla finansman, ulusal sermayenin tüketilmesi anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Seçimle iktidara gelenler, seçmenlerini memnun etmek için kamu harcamalarını arttırma; vergileri düşürme eğiliminde olacaklarını da vurgulamaktadırlar. Bunun önüne geçilebilmesi için de denk bütçe ilkesinin anayasal bir zorunluluk olması gerektiğini söylemektedirler. Para basımı parasal disiplinsizliğe neden olmak suretiyle enflasyonist baskıları arttırmaktadır (Şen; Sağbaş 2004, 54).

1.6. Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı

Arz Yönlü İktisat yaklaşımına göre bütçe denkliliğine uymak gerekir. Açık bütçe uygulamaları, yatırımı ve üretimi olumsuz yönde etkileyen yüksek vergilerin bir sonucudur. Ayrıca bütçe açıkları enflasyona sebep olmaktadır.

Arz Yönlü İktisat yaklaşımında arzı canlandıran vergi yükünün ağır olması nedeniyle bütçe açıkları kronik hal almaktadır. Vergiler ağırlaştıkça bireyler daha az çalışırlar ve dolayısıyla daha az vergi öderler. Vergiler ve kamu harcamaları azalmaz ise bütçe açığı enflasyonu arttırır. Aksi durumda, kamu harcamaları artırken vergiler azalmaz ise hem kamu kesimi üretimden dışlanır, hem de ağır vergi yükü özel kesimin üretim artışını yavaşlatır ve ekonomi durgunluğa girer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

YAPILAN BAZI AMPİRİK ÇALIŞMALAR VE BULGULARI

Bütçe açıklarının dünyada son zamanlarda süreklilik kazanması bütçe açıkları konusuna ilgiyi arttırmıştır. Bu bölümde konumla ilgili incelemiş olduğum çalışmalarda teorik kalıbı ve kullanılan yöntemleri, bulguları, kullanılan değişkenleri ve ulaşılan sonuçları incelemiş olduğum her bir çalışma için başlıklar halinde inceleyeceğim. En son olarak incelemiş olduğum çalışmaları tablolastırdım.

1. Barro, 1988

Robert J. Barro (1988) çalışmasında, Ricardian yaklaşımı ve standart modelle olan farklılıklarını ele almıştır. Bu çalışmasında Barro(1988), öncelikle Ricardian yaklaşıma getirilen eleştirileri daha sonra ise bütçe açıkları konusunda faiz oranları, tüketim ve tasarruflar başlığı altında ampirik çalışmasına ve bulgularına yer vermektedir.

Son yıllarda ABD'deki bütçe açıkları üzerinde pek çok tartışmalar yapılmıştır. Özellikle ABD'de 1980'lerin başından itibaren bütçe açıkları tartışılmaya başlanmıştır. Birçok ekonomist ve araştırmacılar ABD ve dünya ekonomisi için bütçe açıklarını incelemiştir. Kimi araştırmacılar bütçe açıklarının zararlı etkilerini; yüksek faiz oranları, düşük ekonomik büyümeye sebep olması gibi sebeplerden dolayı kriz senaryoları yapmaktadırlar.1982 sonlarından beri ABD ekonomisinin sağlam ve istikrarlı olması araştırmacıların kriz senaryoları ABD ekonomisi için pek geçerli olmamıştır.

Barro (1988) çalışmasında, Ricardo yaklaşımdan farklı olarak alternatif teoriye ulaşmaya çalışmıştır.

Barro (1988) çalışmasında, hükümetin tasarruflarındaki bir düşüşün özel tasarruflarda dengeli bir artışa yol göstereceği vurgulanmaktadır. Bu yüzden de istenilen toplam tasarruflarda hiç bir değişme olmayacağı görüşü savunulmuştur. İstenilen toplam tasarruflar değişmediği için, reel faiz oranı ve yatırım talepleri istenilen toplam tasarruflar arasında dengeyi sürdürmek için kapalı bir ekonomi varsayımında artış göstermek zorunda değildir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, Micheal Darby (1979, 3), Laurence Kotlikoff ve Lawrence Summers (1981) ABD’de kuşaklararası transferlerin yaşam dönemiyle ilişkisinden daha önemli olduğunu kanıtlamak için hane halklarının varlıklarını hesaplamaya çalışmışlardır. Bu yazarların gözlemlerindeki önerileri, kuşaklararası transferlerin insanlar için daha önemli olduğu ve bu sonucun da Ricardian görüşü desteklediği görüşündedirler.

Barro (1988)’de İsrail için 1974 ve 1987 yılları arasında tasarruf oranlarını yıllar itibari ile incelemiştir. Ayrıca toplam bütçe fazlası / GNP ve net yabancı yatırım / GNP değişkenlerini 1948 ve 1987 yılları arasındaki değişimlerini yıllık olarak inceleyerek karşılaştırmıştır.

Robert J. Barro (1988) çalışmasında, birçok ekonomistin yetersiz özel sektör kredi piyasasının kamu borçlanmasının merkezinde olmasını tartıştığını söylemektedir. Bu tartışmaya Robert Mundell’in 1971 çalışmasında da yer verilmiştir.

Barro (1988), kapalı bir ekonomi varsayımı altında iki firmanın olduğunu varsaymış. Grup A’nın kredi faiz oranı r_A ve B’nin kredi faiz oranı da r_B olsun ($r_B > r_A$ olsun). Grup A’dan daha büyük işler ve bireyler çıkacaktır. Grup B’den daha küçük işler ve fakir hane halkları çıkacaktır. Dolayısıyla grup B daha büyük borçlanma ile karşı karşıya kalacaktır. Hükümet cari vergileri keserse bütçe açığına gidecektir. Dahası grup A ve B’nin arasında kesilen cari vergilerin yarı yarıya bölündüğünü varsayarsak gelecekte kesilen vergiler kadar ekstra borçlanmaya ihtiyaç olacaktır.

Barro (1988) çalışmasının teorik altyapısı Ricardian denkliğinin geçerliliğini kaldırmıştır. Buna rağmen hala Ricardian görüş mali politika için yararlı bir iskelet oluşturmaktadır. Ampirik kanıtlarda faiz oranları ve tasarruflar gibi iki değişken üzerinde durulmuştur. Bu iki değişken Barro’nun 1988 çalışması için çok büyük öneme sahiptir. Bununla birlikte Ricardian yaklaşıma dâhil edilen cari hesap dengesi, döviz kuru gibi değişkenler de vardır.

Barro (1988), çalışmasının tüketim ve tasarruflar başlığında ele alınan çalışmasında ampirik çalışma yapılarak bütçe açığı ile tasarruflar arasında tüketim ve tasarruf fonksiyonlarındaki mali değişkenlerin katsayılarını tahmin etmeye çalışmıştır.

1983’ten beri ABD’deki bütçe açıkları etkilerinin cari hesap açıklarına neden olduğu popüler bir görüştür. Cari hesap açığı ve bütçe açığı arasındaki ilişkiyi doğru açıklayacak bir analiz

yoktur. Fakat 1982'ye doğru bu iki değişken arasında korelasyon yüksek değildi. 1983'den beri bu iki değişken arasındaki korelasyon yükselmektedir. Yani bunun anlamı 1983'den beri hem cari hesap açığı hem de bütçe açığı eş zamanlı olarak artmaktadır.

Mali politikanın standart makro ekonomik modeline karşı olan büyük çoğunlukta ekonomist olmasına rağmen son on yılda Ricardian yaklaşım daha günceldir. Ricardian yaklaşım ampirik ve teorik olarak tartışılrsa da hataları da olsa birçok makro ekonomist günümüzde bu görüşü zorunlu olarak kabul ediliyor.

Barro'un Çalışmasına Paralel Çalışmalar

Ricardian görüş kapalı ekonomide reel faiz oranları üzerinde bütçe açıklarının karşılıksız etkilerini (no effect = no found) ya da negatif etkilerini tahmin ederken standart görüş, pozitif etkilerini tahmin eder. Birçok ekonomist bu ampirik önermeleri test etmiştir. Bütün yapılan bu çalışmalar gösteriyor ki, bütçe açığı ile faiz oranları arasında zayıf bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Örneğin Plosser, (1982, 339) üçer aylık verilerle (1954'den 1978'e) ABD için yaptığı çalışmada, federal borçlardaki beklenmeyen hareketler devlet tahvillerinin çeşitli vadelerindeki nominal hasılasında yükselme yapmaktadır. Plosser 1987'deki çalışmasında veri yılını 1985 yılı olarak genişletmiş ve 1982'de yaptığı çalışmadaki sonuçlara benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Paul Evans (1987b) üçer aylık verileri kullanarak 1974–1985 yılları kapsamında Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, İngiltere ve ABD için yaptığı çalışmada, Plosser'in sonuçlarına benzer sonuçlar elde etmiştir.

Evans (1987a) 1931 ve 1979 yılları arasında yıllık verilerle yaptığı çalışmada, cari ve geçmiş reel federal açıklarında ticari senetlerdeki nominal faiz oranlarıyla anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Daha uzun bir zaman dilimi (1908'den 1984) kullanılan aylık verilerle yaptığı çalışmada, bütçe açığı ile nominal veya reel faiz oranları arasında bazı negatif ilişkiler tespit etmiştir. Evans, insanların beklenen açıkların vergilerinden kesileceğini, gelecekte artan açıklarında gelecekteki vergileri arttıracaklarını yaptığı çalışma sonucu ortaya çıkarmıştır. Fakat faiz oranlarında bu durumun geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Faiz oranları tipik bir şekilde bir yükselme veya düşme ile sonuçlanmamaktadır. Birçok makro ekonomist bütçe açığının faiz oranlarını arttıracak bulgusuna ulaşmıştır. Bütün bu ampirik sonuçlar faiz oranları konusunda Ricardian görüşü destekler niteliktedir.

Levis Kochin (1974), J. Ernest Tanner (1979), Martin Feldstein (1982), Roger Kormendi (1983), John Seater; Robert Marino (1985), Modigliani; Sterling (1986) gibi ekonomistlerde tasarruflar ve bütçe açığı konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu yapılan çalışmaların birçoğunda maliye politikasında tüketici talebi etkisinin az olduğu sonucuna ulaşılmışken Feldstein; Modigliani ve Sterling araştırmalarında diğerlerinden farklı sonuçlara ulaşmıştır. Feldstein (1974 1977) çalışmasında, sosyal güvenlik programlarının ulusal tasarrufları baskı altına aldığı bulgusuna ulaşmıştır. Sonraki yapılan araştırmalar olarak ise: Barro 1978, Dorby 1979, Louis Esposito 1978, Sterling 1977, Baro; Glenn MacDonald 1979, Dean Leimer; Selig Lesnay 1982 çalışmalarıdır.

2. Akat, 2000

Akat (2000) çalışmasında, ülkemizin nicel ve nitel olarak üçüncü dünya ülkesi kategorisinde olduğu ve gelişmiş ülke kategorisine geçmek öncelikli hedefleri arasında olduğu belirtilmiştir. Ülkemizin enflasyonunun gelişmiş ülkelerin enflasyon özelliklerine benzediğini vurgulamaktadır. Akat (2000)'de, ülkemizin yakın geçmişe kadar yani II. Dünya savaşı sonrasında bu yana ekonomik sürecine kısaca değinmiş. Akat, savaş sonrası dönemde ithal ikameci endüstrileşmenin benimsenmesi ve ardından karmaşık yapıda yönetimin müdahalesi sonucunda aşırı değerlenmiş kur ve katı ithalat kontrolleri yerli üretim üzerinde tam engellemelere yol açtığını ifade etmiştir. 1974'te petrol fiyatlarının beş kat artması ve ülkemizin Kıbrıs'a müdahalesi politik izolasyonla birleşince ekonomi için öldürücü olmuştur. 1970'lere kadar cari hesaplardaki açıkların enflasyonu desteklediği ifade etmiştir.. Bütün bunlar sonucunda ülkemizin uluslararası desteğe ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Enflasyona kamu finansmanındaki büyük açıkların neden olduğunu geniş kesim kabul etmektedir.

Akat (2000)'de, ampirik bir çalışmayı tablolardaki rakamları oranlayarak yorumlamaya çalışmıştır. Ülkemizin ekonomisini 1979, 1989 ve 1999 dönemlerine ayırarak gayri safi yurt içi hasıla, ihracat, sabit gelirler, ithalat, sabit harcamalar, cari hesap ve net hata gibi başlıklar altında ülkemize ait verilerle yorumlamaya çalışmıştır. Akat (2000)'de yapmış olduğu çalışma, ülkemizi enflasyon yönüyle incelemiştir. Akat (2000)'de, ülkemizde enflasyondan sorumlu olanların listesini sıralarken birinci sıraya politikacıları, ikinci sıraya halkı, üçüncü

sıraya bürokratları, dördüncü sıraya da iş adamlarını yerleştirmektedir. Akat (2000)'e göre enflasyondan en az politikacılar kadar halk da sorumludur.

3. Bilgili, 1999a

Bilgili (1999a) çalışmasında, teorik modellerin hükümet harcamalarındaki artışa ya da bütçe açıklarına ilişkin yaklaşımlarına bazı özdeşliklerle başlamıştır. Bu özdeşliklerde Y , C , I , G , X , t ve r değişkenlerini kullanmış bunlarda sırasıyla toplam gelir (GSMH), özel sektör tüketimini, özel sektör yatırımlarını, kamu harcamalarını, net dış ticareti, vergi oranını ve faiz oranlarını göstermektedir. Çalışmasında çeşitli özdeşliklerde manüplasyonlar yaparak teorik kalıbı açıklamaya çalışmıştır.

Daha sonrada ekonometrik testlere yer vermiştir. 1993:1–1998:7 dönemi için incelenen değişkenler; reel bütçe (RBÜTÇE), tüketici fiyat endeksi (TÜFE), döviz, vadesiz mevduat faizleri (FAİZA), aylık mevduat faizleri (FAİZB), yıllık mevduat faizleridir (FAZİC).

Bu çalışmada bütçe açıklarının faiz oranları, döviz kurları ve fiyatlar genel seviyesi üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelemiştir. Konu önce teorik olarak ele almış ardından çeşitli değişkenler farklı testler ile incelenmeye çalışmıştır. Regresyon analizlerinin sonuçlarına göre, 1970–1997 dönemi için, bütçe açıklarının sadece dolar cinsinden döviz kuru üzerinde etkili olduğu, 1993:1–1998:7 dönemi için ise bütçe açıklarının hiç bir değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Yapılan Granger Nedensellik testlerinde ise iki farklı dönem için farklı sonuçlar elde edilmiştir. 1970–1997 dönemi için GSMH'nın bir oranı olarak bütçe açıklarından, tasarruf mevduatı faiz oranlarına ve fiyatlar genel seviyesine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı nedensellik ilişkisi reel bütçe açıkları ve fiyatlar genel seviyesi arasında da görülmüştür. Daha önceki yapılan çalışmalardan da görüldüğü gibi çalışmayı yapan kişiye ve kullanılan değişkenlere ve değişkenlerin dönemlerine göre farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. 1993:1–1998:7 dönemi ele alındığında ise, bütçe açıklarının diğer değişkenler üzerinde bir nedensellik etkisinin olmadığı, diğer bir deyişle, bütçe açıklarının bu değişkenlerin tahmininde kullanılamayacağı sonucu elde edildi.

4. Tutar; Tansel, 2000

Tutar; Tansel (2000), politik konjonktürel devrelerin ve kuramsal faktörlerin bütçe açıkları üzerindeki etkisini araştırmıştır. 1960–1996 dönemi için yıllık, 1983:1–1997:2 dönemi için üç aylık, 1990:1–1997:6 dönemi için aylık verilerin kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre, koalisyon hükümetlerindeki parti sayısı ve ekonomi yönetiminden sorumlu kuruluşların sayısı arttıkça bütçe açıkları da artmaktadır. Tutar; Tansel’in (2000) bulgularına göre, seçimlerin bütçe açıkları üzerinde bir etkisi yokken; koalisyonların, petrol krizlerinin, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nın ve terörle mücadelenin bütçe açığı üzerinde etkisi vardır.

Tutar; Tansel (2000), üç aylık verilerle yaptığı analizin bulgularına göre ise koalisyon hükümetlerindeki parti sayısı ve ekonomi yönetiminden sorumlu kuruluşların sayısı bütçe kalemlerini etkilerken; bütçe açıklarını anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Aylık verilerle yapılan analizin bulgularına göre ise, seçimlerin, bütçe açıkları ve yatırım harcamaları dışındaki bütçe kalemleri üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır.

5. Batavia; Lash, 1983

Bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri için yapılan ampirik çalışmalardan bir diğerini Batavia; Lash (1983)’de yapmıştır. Batavia; Lash (1983), 1950–1975 dönemlerindeki verileri kullanarak regresyon analizi yapmıştır. Ampirik çalışması sonucu ulaşılmış olduğu bulgular ise; Türkiye’de enflasyon kendi kendini besleyen bir süreçte işlemektedir. Enflasyon oranında meydana gelen bir artış, bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, bütçe açıkları ve enflasyon konusunda bir ters nedensellikte söz konusudur. Artan bütçe açıkları monetizasyona, para arzının artması ise enflasyona neden olmaktadır. Dolayısıyla bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü ilişki bulunmaktadır sonucuna ulaşmıştır.

6. Gazioğlu, 1986

Gaizoğlu (1986), 1963–1980 dönemlerini içeren verilerle regresyon analizi yapmış ve bütçe açıklarının tüketim üzerinde bir etkisi olup olmadığını araştırmış. Araştırmasında ulaşılmış olduğu sonuç bu iki değişken arasında herhangi bir kanıt bulamamıştır.

7. Kirmanoğlu; Önder, 1996

Kirmanoğlu; Önder (1996), 1976–1992 verileri ile araştırma yapmışlar. Kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının fiyat artışlarına karşı esnekliğini araştırmışlardır. Ulaşılmış oldukları sonuçlar bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu şeklindedir.

8. Bilgili, 1999b

Bilgili (1999b) çalışmasında, yapmış olduğu ampirik testlerde, Türkiye ve ABD gibi biri gelişmiş diğeri gelişmekte olan bir ülke için üçer aylık verileri kullanmıştır. Veriler Türkiye için 1998:4–1999:1 döneminde logaritmaları alınmış, özel tüketim (LTUK), nominal GSMH (LGSMH), toplam vergiler (LVERGI) ve toplam borç stokunu (LICB) kapsamaktadır. ABD için 1980:1–1994:2 döneminde, yine logaritmaları alınmış özel tüketim (LCONS), nominal GSMH (LGDP), toplam vergiler (LTAX) ve toplam borç stokunu (LDEBT) kapsamaktadır. Bu çalışmada öncelikle durağanlık testleri yapılmıştır. Oluşturulan tablolarda bütün değişkenlerin logaritmalarının %1 ve %5 ve %10 seviyelerinde durağan olmadıkları gözlemlenmiştir. Durağanlık testleri için kritik değerler Enders'dan alınmıştır.

Bilgili (1999) çalışmasında, bireyin tüketim fonksiyonunu temsil etmek üzere ilgili değişkenlerden oluşan, dörtlü bir Vektör Otoregresyon (VAR) oluşturmuştur. Her iki ülke için de, VAR sisteminin gecikme sayısını belirleyebilmek için Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwartz Bayesian kriteri (SBC) kullanılmaktadır. Üç yıllık bir zaman diliminin sistemin dinamiklerini yakalayabilmesi için yeterli olduğu düşüncesi ile veriler üçer aylık olduğundan oniki gecikme sayısından, ikişerli şekilde geriye doğru, iki gecikme sayısına kadar VAR sistemleri test edilmektedir. Kümülatif etkileri bütün seriler için elde etmiştir. Böylece etki-

tepki fonksiyonu, VAR sistemi içerisindeki serilerin, serilerden birinde ortaya çıkan bir birimlik standart sapma şeklindeki değişmeye karşı t ve $t + i$ dönemlerinde nasıl bir tepki göstereceğini izler. Bu tepki fonksiyonu, Klasik kuramın ya da Rasyonel Beklentiler kuramının daha iyi anlaşılması ve test edilebilmesi açısından önemli bir rol oynayabilir.

Yeni Klasik kurama göre, rasyonel birey tüm bilgi setini kullanarak bugünkü borçlanma politikasındaki değişmelerin gelecekte vergi gelirlerinin miktarını değiştireceğini bekler. Örneğin borç stokunda bir artış yönünde değişimin kısa vadede ya da gelecekte elde edilecek olan toplam vergi gelirlerinin artışına yol açacağını ve dolayısıyla zaman içerisinde borç stokunda bir azalma olacağını tahmin eder.

Bilgili (1999b), bu analizin doğru olup olmadığını etki-tepki fonksiyonlarını iki grafik oluşturarak değerlendirmiştir. İlk grafikte, borçlardaki bir birimlik artışın vergiler üzerindeki etkisini, ikinci grafikte ise, vergilerdeki bir birimlik artış sonucu borç stoku üzerindeki etkiyi göstermek üzere oluşturulmuştur. Bilgili çalışmasında, çeşitli grafikler ve testle yaparak konuyu test etmeye çalışmış ve ulaşılmış olduğu bulgular ise, ABD ve Türkiye verileri için Klasik Teoremi ya da Rasyonel Beklentiler kuramını doğrular nitelikte çıkmıştır. Çalışmasında, Yeni Klasik teoremin “bütçe politikalarının etkinsizliği” görüşünü Türkiye ve ABD verileri ile test etmiştir. Türkiye için 1988:4–1999:1 dönemi ve ABD için 1980:1–1994:2 dönemine ait logaritmik farkları alınmış olan özel tüketim, nominal GSMH, toplam vergiler ve toplam borç stokunun durağan oldukları görülmüştür. Dolayısı ile bu çalışmanın sonuçlarına ilişkin yorumlar değişkenlerin artış hızlarına aittir. Uygulanan etki-tepki fonksiyonu analizleri, vergi ve borç değişkenlerinin ortaya çıkan bir şok sonucu izledikleri tepkilerin birbirlerinin aynadaki yansıması şeklinde olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda bu çalışmada, uygulanan çeşitli t testleri ile, izlenen trendlerin ortalamalarının birbirine eşit oldukları ya da ortalamalarının farklarının sıfıra eşit olduğunu belirlemiştir. Çalışmada yapılan testler ve bulgular Rasyonel Beklentiler kuramını ve Yeni Klasik kuramı doğrular niteliktedir. Yani bugün birey, borçlardaki bir artışın gelecekte vergileri arttıracak ve artan vergilerin ise zamanla borç stokunu azaltacağını bilmektedir. Sonuçta birey, her iki değişkende ilk dönemde ortaya çıkan değişmelerin kaybolacağını öngördüğü için tüketim, tasarruf ve dolayısı ile yatırım kararlarını değiştirmeyecektir. Bu tür sonuçlar Yeni Klasikleri doğrular niteliktedir.

Bilgili (1999b) çalışmasında, sonuç olarak şunu vurgulamıştır. Yeni Klasik kurama göre, kişi başına düşen devlet harcamaları sabit iken, bugün borçlanmak ile yarın vergileri arttırmak gibi iki alternatif politika gibi görünen bütçe politikası uygulamaları arasında bir fark

olmayacaktır. Her iki uygulama da, gelecekteki etkileri bilindiğinden, ekonomiyi etkilemeyecektir.

9. Egeli, 1999

Egeli (1999) çalışmasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bütçe açıklarını iki ayrı çalışmada incelemiştir. Gelişmekte olan ülkeler için bütçe açıklarını incelediği çalışmasında, önce teorik kalıbı vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının, ekonomik etkilerinin farklı sonuçlara yol açabileceğini vurgulamış ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının önemine dikkat çekmiştir. Daha sonra gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının nedenlerine ve enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki etkilerine değinmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler için Egeli (1999)'da, yatay kesit analizi yardımıyla Bolivya, Endonezya, Filipinler, Bulgaristan, Guetamala, Ekvator, Ürdün, Şili Umman, Uruguay ve bunun gibi 23 ülke için bütçe açıklarına yol açan faktörleri ele alarak, söz konusu değişkenlerin bütçe açığı üzerindeki etkileri çoklu regresyon yöntemiyle ölçmeye çalışmıştır. Bununla beraber Egeli, analizlerinde tam logaritmik kalıbı kullanarak doğrudan elastikiyet ölçümleriyle bütçe açıklarının söz konusu değişkenlere karşı duyarlılığını da incelemiştir.

Kullanmış olduğu modellerde bağımlı değişken olarak bütçe açığı/GSYİH oranlarını almıştır. Bağımsız değişkenler olarak; enflasyon, dış borç/GSYİH, kamu harcamaları/GSYİH, faiz oranları ve fert başına düşen milli geliri kullanmıştır. Bütçe açığı üzerinde etkili olabilecek diğer değişkenleri ise veri yetersizliği yüzünden dışarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Enflasyon, kamu harcamaları, dış borç, faiz oranları ve fert başına düşen milli gelirin bütçe açıkları üzerindeki etkisi tam logaritmik – doğrusal bir model çerçevesinde analiz edilmiş ve fert başına milli gelir değişkeninin katsayısı anlamsız olarak çıkmıştır. Katsayıları topluca test ettiğinde ise F değeri bütün katsayıların anlamlı olduğu sonucunu vermiştir. Anlamsız olan değişkenleri modelden çıkartarak testlere devam etmiştir ve en son kalan iki ayrı değişkenlerden oluşan denklemleri elde etmiştir. Bu iki denklemden en iyisini seçmek için ise Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanmıştır. Bu kritere bakılarak uygun modellerden hangisinin seçileceğini anlamış ve AIC değeri küçük olan denklemin daha iyi olduğuna karar vermiştir.

Egeli (1999) çalışmasında, 23 gelişmekte olan ülkeye ilişkin yapmış olduğu yatay kesit verileri çerçevesinde elde ettiği regresyon sonuçları dikkate alındığında, ampirik bulguların konu ile ilgili temel teorik yaklaşımları doğruladığı sonucuna ulaşmıştır. Gerçekten de, teorik

beklentiye uygun olarak, kamu harcamalarındaki artışlar, bütçe açıklarındaki artışların önemli bir nedenini oluştururken; dış borç bulma imkânlarının gelişmesi de kamu borçlanmasının daha düşük maliyetle gerçekleşmesini sağlayarak, bütçe açıklarını azaltıcı etki doğurmaktadır. Modelde enflasyonun etkisinin ise, bütçe açıklarını azaltıcı yönde ortaya çıktığı görülmektedir.

Egeli (1999) çalışmasında, yaptığı yatay kesit analizinde; enflasyon, kamu harcamaları, faiz oranları, dış borçlar ve fert başına düşen milli gelirin bütçe açıkları üzerindeki etkilerini çoklu regresyon yöntemiyle incelemiş ve fert başına milli gelir ile faiz oranı dışındaki bağımsız değişkenlerin katsayılarını istatistikî olarak anlamlı bulmuştur.

10. Egeli 2000,

Egeli (2000) çalışmasında, yatay kesit analizi yardımıyla gelişmiş ülkelerde bütçe açıklarına yol açabilen en belirgin faktörler ele alınarak, söz konusu değişkenlerin bütçe açığı üzerindeki etkileri çoklu regresyon yöntemiyle ölçülmeye çalışılmıştır. Analizlerde tam logaritmik kalıp kullanılarak doğrudan elastikiyet ölçümleriyle bütçe açıklarının söz konusu değişkenlere karşı duyarlılığı, tekli ve çoklu regresyon yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan analizlerde Dünya Bankası ve OECD verileri esas alınmış ve gelişmiş 17 ülke analize dâhil edilmiştir. Bu ülkeler; Almanya, ABD, Japonya, Fransa, İtalya, Kanada, Avusturya, Avustralya, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Norveç, İrlanda ve Danimarka gibi gelişmiş ülkelerdir.

Modelde bütçe açığı bağımlı değişken olarak gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), enflasyon oranı, toplam kamu harcamaları, toplam borç stoku, kredi faiz oranları ve kamu net borcu / GSYİH oranı bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerle yapılan analizlerde oluşturulan tüm modellerde kredi faiz oranı ile kamu net borcu / GSYİH oranı değişkenlerinin katsayıları anlamsız bulunmuş ve bu iki değişken analizlerde göz ardı edilmiştir. Schwartz kriterine göre değişkenler arasında oluşturulan kombinasyonlardan en uygun olanı seçilmiştir. Bu kriter gereğince oluşturulmuş olunan denklem kombinasyonlarından en uygun olanı Bütçe Açığı = f (kamu harcamaları, toplam borç stoku) kombinasyonudur. Schwartz kriterine göre modele yeni bir değişkenin gerekli olup olmadığı gösterilmektedir. Kriter değeri büyüdükçe modele başka değişkenlerin de dâhil edilmesi gerekebilir. Ulaşılan sonuçlardan bir diğeri toplam borç stoklarının bütçe açıklarını kamu harcamalarına göre daha az etkilemesidir. Özellikle iç borçlanmanın uzun

vadeye yayılmasına rağmen, faiz oranlarını nispeten yükseltse de borç geri ödemelerinde önemli bir sıkıntı yaratmamaktadır. Borç olarak alınan kaynakların sermaye piyasalarında değerlendirilmesi ve yatırım amaçlı kullanımı gelişmiş ülkelerde aşırı bir borç yüküne yol açmayabilir.

11. Akçay; Emre; Özmucur,2000

Akçay ...(2000) çalışmasında Türkiye Aralık 1999'dan sonra iki krize düşünce yapısal reformlar doğrultusunda dezenflasyona başladı. Bu çalışmada iki nokta üzerinde odaklanılmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin mali politikasının sürdürülebilirliğidir ikincisi ise, uzun dönemde bütçe açığı, para ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemek.

Çalışmadaki veriler, State Institute of Statistics, the Treasury, the Ministry of Finance ve State Planning Organization gibi değişik kaynaklardan toplanmıştır. Genelde veriler yıllık olarak alınmıştır. Fakat faiz oranları on iki aylık ortalama şeklinde alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler; fiyat endeksi, gayri safi milli hasıla, para stoğu, tasarruflar ve faiz oranlarıdır.

Bu çalışmada Dickey Fuller testi ve Philips Perron testleri yapılmış ve Türkiye'de mali politikanın sürdürülebilirliği için borçların düşürülmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ki bir diğer araştırma ise uzun dönemde enflasyon oranı, bütçe açıkları ve reel büyüme oranı arasındaki ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Durağanlık testlerinin sonuçlarına göre, hem uzun dönemde konsolide bütçe açığı ile reel çıktıdaki büyüme arasındaki ilişkinin olmadığına hem de bütçe açığı ile enflasyon arasında direk bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

12. Saraçoğlu,1998,

Saraçoğlu (1998) çalışmasında, reel Para Arzı (RM2), GSMH Deflatörü (DEF), Reel Faiz Oranları (İR), Reel Döviz Kuru (EX), Tüketici Fiyat Endeksi (CPI), Reel Gayri Safi Milli Hasıla (GNP), Reel Vergi Gelirleri (TAX), Reel Hükümet Harcamaları (GEPX) gibi değişkenler kullanılmıştır ve analizlerde Econometric Views paket programı kullanılmış. Çalışmada tüm makro ekonomik büyüklükleri birlikte ele alıp bir sistem bütünlüğü içerisinde incelemeye olanak tanıyan vektör AR modelleme kullanılmıştır. VAR modelinde, sıfır

kısıtlama uygulanmamış tüm değişkenler içsel olarak kabul edilmiştir. Durağanlık araştırması yapılmıştır.

Türkiye’de enflasyonun temel kaynağı kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksekliğidir. Devlet gelirlerinin giderleri karşılayamamasından kaynaklanan yüksek borçlanma oranından nasıl kurtulacağı, ülkemizin tüm makro dengelerini ilgilendiren yapısal bir sorundur. Varyans araştırma sonuçlarına göre, enflasyona en çok etki eden değişkenler para arzı ve döviz kurudur. Bunları sırasıyla vergi gelirleri, büyüme oranı ve faiz oranı izlemektedir.

13. Çolak; Atan, 2001

Çolak; Atan (2001) çalışmasında, bütçe açıklarını finanse etmeye yönelik politikaların etkilerini ölçmek için ekonometrik bir çalışma yapılmıştır.

Çalışmada Ricardo – Barro Denkliği üzerine yapılan ampirik çalışmalarda, farklı ülkeler için farklı sonuçların elde edildiği vurgulanmıştır. Kimi ülkelerde Barro’yu destekleyen sonuçlar elde edilirken bazı ülkelerde tam tersi sonuçlar çıktığı vurgulanmaktadır.

Çalışmada, 1989:1 – 2000:12 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Modellerinde kullanmış olduğu değişkenler; bütçe açığı, geniş anlamlı para arzı, iç borç stoğu, toptan eşya fiyat endeksi, 12 aylık bono faiz oranıdır.

Yapılan ampirik çalışmaların sonuçlarına göre, bütçe açığı ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin yönü pozitif bulunmuştur. Bunun anlamı bütçe açığını azaltmak için kamu harcamalarının azaltılması gerektiğini öne süren Monetarist görüşün ülkemiz için geçerliliğini ifade etmektedir. Para arzı, bütçe açığı ve iç borç stoğu arasında pozitif bir ilişki bulunmuş. Buna karşılık TL cinsinden dış borç stoğu ile negatif bir ilişki bulunmuştur.

Para arzındaki artışlar, Keynesyen modelde faiz oranını düşürürken, Monetarist modelde yükseltmekteydi. Ampirik çalışmada elde edilen sonuçlara göre, para arzı ile bono faizleri arasındaki ilişkinin katsayısının pozitif çıkması Monetarist görüşün ülkemiz için geçerli olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Dış borç stoğu ile bono faiz oranı arasındaki ilişkinin negatif yönlü olmasının nedenini ise dış borçlanmanın ülkemizde iç borçlanma ile ikame edilmesinden kaynaklanır.

14. Ragot,2005

Ragot (2005) çalışmasında, Ricardian eşitliğini uzun dönem enflasyona etkisi açısından ele almıştır. Makalede, kredi sınırlaması kısıtı altında para politikası ve maliye politikasının etkilerini heterojen bir modelle analiz edilmeye çalışılmıştır. Kamu gelirlerini üç başlık altında sınıflandırmıştır. Bunlar;

- a) Özel sektör vergileri
- b) Yeni borçlanma kanalları
- c) Para politikasının senyoraj gelirleri

Buna göre ABD ekonomisinin bütçesini aşağıdaki denklemle basitleştirmiştir.

$$G + (1 + r_{t-1}) D_{t-1} = D_t + \lambda_t (R_t^H + R_t^L) + E_t$$

Formüldeki değişkenler

G	→	Kamu harcamalarını
D_t	→	Ödenmemiş kamu borçlarını
$R_t^H R_t^L$	→	Belli bir periyodun başlangıcındaki firmaların gelirlerini ifade etmektedir.

Kapalı bir ekonomi varsayımı altında iki ayrı firma olduğu varsayımı yapılmıştır. (H ve L)

Reel senyoraj gelirini (E_{t+1}) Central Bank'ın (CB) finansal piyasalardan t periyodunda satın aldığı finansal varlıkların reel değerinin $(1 + r_t)$ ile çarpımı sonucu elde etmiştir.

$$E_{t+1} = O_t (1 + r_t)$$

Piyasa dengesini herhangi bir periyottaki üretimin toplam yatırımların, kamu harcamalarının ve toplam tüketimin toplamı olarak ifade etmiştir.

$$Y_t = c_t^H + c_t^L + K_t + G_t$$

Bu denklemleri kısaca verdikten sonra çalışmada, ampirik çalışma bölümüne geçilmiştir. Ampirik çalışmada, faiz oranları üzerinde kamu borçları ve enflasyon üzerindeki etkileri test edilmiştir. Yani bağımlı değişken olarak faiz oranlarını bağımsız değişkenler olarak kamu borçları ve faiz oranını almıştır. Bunu da basite indirgenmiş uzun dönem faiz oranı olarak aşağıdaki denklemle ifade etmiştir.

$$i_t = \beta_0 + \beta_1 d_t + \beta_2 \pi_t + Z + \varepsilon_t$$

i_t	→	uzun dönem faiz oranlarını
d_t	→	federal hükümetin borçlarını
π_t	→	enflasyon oranını
Z	→	faiz oranına etki eden değişkenlerin vektörünü ifade etmektedir.

Yapılmış olan regresyon denkleminde 1960 ve 2003 yılları arasındaki veriler alınmıştır. Regresyon analizinde 10 yıllık hazine bonusu nominal faiz oranları kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ise; kamu borcu / GDP, reel GDP büyüme oranı, kamu harcamaları / GDP, federal rezerv miktarları, beklenen enflasyon oranları ve reel petrol fiyatlarıdır.

Analizde çıkan sonuca göre; örneğin kamu borcu / GDP oranı. 0,13 olarak çıkmış ve bu sonucu GDP'deki %1 birimlik artış faiz oranlarında %13'lük bir artışa neden olacağını söylemektedir. Beklenen enflasyon oranının -.80 çıkmasını enflasyon oranında uzun dönemde %1'lik bir artışın reel faiz oranında %80'lik bir azalmaya neden olacağını bu rakamında çok büyük olduğu ifade edilmiştir.

Uzun dönemde enflasyonu açıklamak için ikinci bir regresyon analizi yapılmıştır. Bu analizde federal rezerv miktarı, reel petrol fiyatları ve kamu harcamaları değişkenler olarak kullanılmıştır. Beklenen enflasyon oranı bağımlı değişken ve kamu harcamaları / GDP, federal rezerv miktarı ve reel petrol fiyatları bağımsız değişkenler olarak alınmıştır.

15. Nishijima, 2005

Nishijima (2005) çalışmasında, esnek döviz kuru varsayımı altında Brezilya'da enflasyon hedeflemesi anlatılmıştır. Brezilya ekonomisi 1980'nin ortalarından 1990'ların başlarına kadar hiper enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. 1997 Haziranı'ndan itibaren Reel Plan olarak adlandırdıkları planı uygulamışlar ve bu plana uyum sağlamışlardır. 2001 ve 2003 yıllarında hedefledikleri enflasyon oranlarını gerçekleştirebilmişlerdir.

Blejer (2000), Bernanke (1999), Taylor (1999), Svensson (1999)'da enflasyon hedeflemesi üzerine teorik çalışmalar yapmışlardır. Yazar, enflasyon hedeflemesi modelini kullanarak faiz oranlarında döviz kurlarının etkilerini incelemiştir. Bu döviz kurlarına etkiler toplam arz ve talep fonksiyonları birlikte ele alınarak incelenmiştir.

Daha sonra 1999'dan 2004 yılına kadar hedeflenen enflasyon oranlarının ne oranda gerçekleştiğini görmek amacıyla bir tablo yapmıştır. 1999, 2000 ve 2004 yıllarında hedeflenen rakamlara ulaşılmıştır.

Yapılan ampirik çalışmalarda faiz oranı, nominal döviz kuru, enflasyon oranı, 12 aylık beklenen enflasyon oranı, 6 aylık beklenen enflasyon oranı kamu borçları / GDP oranlarının regresyon analizi yapılarak bu değişkenlerle ilgili t-statistik ve prob değerleri hesaplanmış. Bu hesaplamalar sonucunda Brezilya ekonomisi için enflasyon oranının ithal fiyatlarındaki değişikliklere, reel döviz kuruna ve reel çıktıya bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 2001 yılı itibari ile ulaşılan kamu borcunun kritik seviyeye ulaştığı vurgulanmıştır. Bu yapılan analizin verileri 1999 ve 2004 yıllarını kapsamaktadır.

16. Lambertini, 2003

Lambertini (2003) çalışmasında, Tabellini, Alesina, Persson ve Svenson tarafından önerilen modellerle (TA ve PS) bütçe açıkları test edilmiştir. Bütçe açıkları çoğu gelişmiş ülkelerin ekonomisinde 1970 ve 1990 yılları arasında standart ekonomik modellerle açıklanamıyordu. Bu yüzden TA ve PS modelleri bütçe açıklarının açıklanmasında önemli bir katkı olarak görülmektedir.

TA modeli, seçmenler açısından hükümetin ne oranda kamusal görevde bulunması gerektiğini tartışmaktadır. Örneğin bazı insanlar kamunun, çevresel konularla ilgilenmesini isterken bazıları da güçlü bir savunma anlayışı istemektedirler.

PS modelinde ise, seçmenler açısından devletin büyüklüğüne ilişkin konular ele alınmaktadır. Örneğin bazı insanlar devletin, eğitim ve sağlık gibi konuları sağlamasını beklerken bazıları da bu konuların özel sektör tarafından sağlanmasını istemektedirler.

Ampirik testlerde AB'ye ait üçer aylık veriler 1960:1 ve 1995:3 yılları, yıllık veriler 1960-1996 yılları arasındadır. Yıllık veriler 16 OECD ülkesi için 1960-1992 döneminde stratejik model kullanılarak bu dönemler arasında yapılan seçimlerin likelihood testi yapılmıştır.

TA ve PS modelleri kullanılarak ABD için üçer aylık verilerle test yapılmıştır. Bu testin sonucunda iki partili sistemin makro ekonomik (Örneğin büyüme gibi) değişkenlerde ülke için yararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TA modeli çerçevesinde 1962 ve 1995 dönemlerini ele alarak toplam bütçe, gelir, işsizlik faiz değişkenleri ile Granger Nedensellik Analizi yapılmış. Yine bu değişkenler kullanılarak 1970 ve 1992 yılları arasında Cumhuriyetçi hükümetler ile Demokrat hükümetlere Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır.

17. Feldstein; Elmendorf,1989

Feldstein; Elmendorf (1989) çalışmasında, 1983'de başlayan ekonomik büyümenin beklenenden daha iyi olduğunu ve enflasyon performansının geçmiş yıllara dayanarak beklenilenden daha iyi olduğunu vurgulamaktadır.

Feldstein; Elmendorf (1989)'da, bazı ekonomik verileri değerlendirmiştir. Kasım 1982'de işsizlik oranı savaş sonrası dönemde en yüksek noktasına yüzde 10,6 'ya ulaştı. 24 aylık işsizlik oranı yüzde 3,5 oranda düştü ve gerçek GSMH yüzde 11,9 oranında büyüdü. Normalden daha güçlü genişlemeyle birlikte enflasyonda düşüş gösterdi; GSMH deflatörünün yıllık artış oranları 1982 nin dördüncü çeyreğinde yüzde 3,6 dan 1984'ün dördüncü çeyreğinde yüzde 3' e düştüğünü vurgulamışlardır.

Feldstein; Elmendorf (1989)'da, bazı iktisat akımlarının GSMH'deki büyümeye bakış açılarında farklılıkların olduğunu söylemişlerdir. Bazı arz yönü ekonomistler, düzelmenin Ocak 1983'te kişisel vergi oranlarında düşüş yapılmasından dolayı bireysel iş emeğinin olumlu teşvik yaptığını savunmuşlardır. Bu görüşün aksini düşünenler ise, yapılması beklenen vergi kesintileri 1981'de yasalaşınca, işçiler emek arzlarını azaltıp, vergi sonrası ücretlerin oldukça düşük olduğu bir zamanda hayatlarının daha fazla vaktini serbest geçirmeyi tercih ettiklerini ve vergi kesintileri net ücretleri yükselttikten sonra iş emeklerini artırdıklarını savunmuşlardır.

Feldstein; Elmendorf (1989)'da, nominal GSMH'deki büyümeyi para politikasındaki değişikliklerle açıklanabileceğini savunmuşlardır. Para ve faiz politikasındaki değişikliğin önemini ön plana çıkararak, talebin ayarlanmasında kamu harcamaları ve vergi politikasının önemi üzerinde durmaktadırlar. Bunlara dayanarak GSMH'nin beklenenden daha fazla büyümesinin sebeplerini ortaya koymaya çalışılmışlardır.

1982'den sonra GSMH'nin gidişatı olağanüstü bir şekilde değişti. 1981'in dördüncü çeyreğinden 1982'nin dördüncü çeyreğine kadar sadece yüzde 3 artış gösterdikten sonra, 1983'te nominal GSMH yüzde 9.8 arttı, ve 1984'de yüzde 8.2 arttı.

Bu değişikliği bir önceki yıl boyunca parasal durumlardaki artışla açıklamaktadırlar. Reel para stokunun artış oranı (M2'nin artış oranı ve GSMH deflatör artış oranı arasındaki fark) 1982'nin ilk yarısında 2.2 oranından yılın ikinci yarısında 5.0'a çıktı. Reel kısa vade faiz oranları da düşüş gösterdi; 3 aylık Hazine bonosu Haziran 1982'de üç aylık bir dönemde yüzde 12'den yüzde 8'e düştü.

Nominal GSMH büyümesini geçmişteki para stok (nominal M2) değişiklikleri ile karşılaştıran denklem ile alakalı öngörüm bakiyeleri 1982, 1983, ve 1984 yılları için tahmin edilmiştir.

Daha belirli olması için, nominal GSMH'nin logaritmalarındaki çeyrek yıllık değişiklikler ve M2 nin logaritmasının üç gecikmeli değerleri arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. 1960 yılının ilk çeyreğinden 1981'in üçüncü çeyreğindeki ticari devir zirvesindeki periyota kadar olan dönemin verilerini, en küçük kareler metodu ile tahmin edilmiştir. En küçük kareler yöntemi ile elde edilen denklem, 1981'in dördüncü çeyreğinde başlayan örnek dışındaki periyot için nominal GSMH'deki büyüme oranını tahmin etmek için kullanılmıştır.

Bu makalede, 1983-84 ekonomik düzelmenin kişisel vergi oranlarında yapılan düşüşlerin finanse ettiği, tüketici patlamasından kaynaklandığını savunan popüler görüşün sonuçlarının tersine bir sonuç çıkmıştır. Ayrıca, düzelmenin kişisel marjinal vergi oranlarındaki indirimlerden kaynaklanan iş arz artışını yansıttığını öne süren iddialara da hiçbir destek bulunamamıştır.

Analizlerde çıkan sonuçlara göre, özellikle nominal GSMH yükselirken aynı zamanda kısa vadeli nominal faiz oranları düşmesi, bu da para arzının para talebinden daha hızlı oranda yükseldiğini gösterir. Çıkan sonuçlarda, parasal ve mali politikalar artan bütçe açığının nominal GSMH nin artışında hiçbir rolü olmadığını ima ediyor. Bütçe açığının toplam talep üzerinde her hangi olumlu etkisi, daha yüksek faiz oranlarının ters etkisiyle dengelenmiştir.

Artan bütçe açığı ve ticari yatırımları için iyileştirilmiş teşvikler reel faiz oranlarını yükseltti ve dolayısıyla A.B.D. tahvillerini yabancı ve yerli portföy yatırımcıları için daha cazip hale gelmiş oldu. Bu durumun sonucu ise, doların değerinin artması olmuştur.

Dolayısıyla, genişletici mali politikalar GSMH 'nın 1983-84'de beklenilenden daha büyük artışına sebep oldu, ancak bu artışı sıra dışı yollardan başardı. Mali genişleme, üretimi talep için geleneksel bir uyarıcı olduğundan dolayı değil de, fiyatlar üzerinde olumlu yönde arz şoku uygulamasından dolayı artırabildi. Bütçe açığı ve yatırım teşvikleri kısa vade de genişleticiydi çünkü dolarda artışa sebep olarak enflasyonu düşürdüler ve böylelikle reel GSMH 'nin daha hızlı büyümesini sağladılar.

18. Bütçe Açıklarının Makroekonomik Etkileri Konusunda Yapılan Bazı Ampirik Çalışmaların Tablosu:

<i>Çalışma</i>	<i>Çalışılan Dönemler</i>	<i>Kullanılan Yöntemler</i>	<i>Ulaşılan Sonuçlar</i>
Faik Bilgili,1999	1993:1 – 1998:7, 1993:1 – 1998:8 ve 1970 – 1997	Birim kök testi, ADF testi, DF testi, Johansen metodu ile yapılan koentegrasyon testi, En küçük kareler yöntemine göre yapılan regresyon analizleri, Granger nedensellik testi	1970–1997 dönemi için GSMH’nin bir oranı olarak bütçe açıklarından, tasarruf mevduatı faiz oranlarına ve fiyatlar genel seviyesine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı nedensellik ilişkisi reel bütçe açıkları ve fiyatlar genel seviyesi arasında da görülmüştür. 1993:1–1998:7 dönemi ele alındığında, bütçe açıklarının diğer değişkenlerin tahmininde kullanılamayacağı sonucu elde edilmiştir.
Haluk Egeli 2000	1996	Yatay kesit analizi, çoklu regresyon yöntemi	Yapılan analizlerde ortaya çıkan sonuç, bütçe açıklarının gelişmiş ülkelerde de artık bir sorun olarak ortaya çıktığıdır. 1980-1990 döneminde kamu harcamalarının GSYİH’ya oranının yüksek oluşu vergi yüklerinin de artmasına yol açarak üretken faaliyetleri ve büyümeyi olumsuz etkilemiştir.
Asaf SavaşAkut,2000	1979.1989.1999	Yatay kesit analizi	Ülkemizde enflasyondan sorumlu olanların listesini sıralarken birinci sıraya, politikacıları ikinci sıraya, halkı üçüncü sıraya bürokratları dördüncü sıraya, iş adamlarını yerleştirmektedir.
Charles Plosser,1982	1954 – 1978		Federal borçlardaki beklenmeyen hareketler devlet tahvillerinin çeşitli vadelerinde nominal hasılasında yükselme yapmaktadır.
Batavia & Lash 1983	1950–1975	Regresyon analizi	Türkiye’de enflasyon kendi kendini besleyen bir süreçte işlemektedir. Enflasyon oranında meydana gelen bir artış, bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Artan bütçe açıkları monetizasyona, para arzının artması ise enflasyona neden olmaktadır. Bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
Gazioğlu 1986	1963–1980	Regresyon analizi	Bütçe açıklarının tüketim üzerinde etkisi olduğuna dair herhangi bir kanıt bulamamıştır.
Öniş & Özmucur 1990	1981–1987	Dört değişkenli VAR modeli (Değişkenler; fiyatlar genel seviyesi, döviz kuru, ihracat ve para)	Ekonomide bütçe açıklarının enflasyonun belirleyicilerinden olmasını sağlayan bir sistem vardır.
Önder & Kirmanoğlu 1996	1976–1992	Kamu gelirleri ile harcamalarının fiyat artışlarına karşı esnekliğin araştırılması	Bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki vardır.
Aktan Utkulu & Togay 199	1950–1995	Granger nedensellik analizi	bütçe açıklarındaki artış, para arzını; para arzındaki artış ise, enflasyonu doğrudan etkilemektedir. Bütçe açıkları parasal genişlemeye, bu da enflasyona neden olmaktadır. Bütçe açıklarından enflasyona

			doğru nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Akçay, Alper & Özmucur 2001	1970–2000	Birim kök testi ve hata düzeltme yöntemi	Konsolide bütçe açığının enflasyon üzerinde kalıcı etkisi yoktur. Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ise enflasyonla eş bütünleşiktir. KKBG ile enflasyon arasında kısa dönemde olmasa bile uzun dönemde bir ilişki vardır.
O.Cevdet, C. Emre, S. Özmucur,2000	1970–2000	Dickey Fuller testi ve Philips Perron Durağanlık testleri	Türkiye’de mali politikanın sürdürülebilirliği için borçların düşürülmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Durağanlık testlerinin sonuçlarına göre, uzun dönemde konsolide bütçe açığı ile reel çıktıdaki büyüme arasındaki ilişkinin olmadığına ve bütçe açığı ile enflasyon arasında direk bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ertel & İnsel, 1993	1981–1991	Kamu maliyesi yaklaşımı ile bütçe açıkları, enflasyon ve monetizasyon ilişkisi araştırılmıştır.	Bütçe açıkları / para arzı oranı, reel döviz kuru ve enflasyon beklentisi enflasyonu arttırıcı yönde etkisi olan değişkenlerdir. Bu üç değişken içinde en güçlü olanının kamu açıkları / para arzı oranı olması bütçe açıklarının enflasyon üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.
Bedriye Saraçoğlu,1988	1980–1995	Varyans analizi ve etki-tepki fonksiyonu analizi	Enflasyonu etkileyen birinci faktörün; para arzı olduğunu ikinci faktörün döviz kuru olduğunu üçüncü faktörün vergi gelirleri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Vergi gelirlerinin artması devletin borç yükünü azaltacak borç yükünün azalması ise enflasyonu azaltacaktır. Vergi gelirlerine ait varyans ayrıştırma sonuçlarına göre vergi gelirlerini en çok etkileyen değişken büyüme oranıdır. Enflasyonun önlenmesi amacıyla izlenecek politikalar önem sırasıyla para arzı, döviz kuru ve vergi politikalarıdır.
Aksu & Başar, 2001	1985–2000	Çalışmalarında reel ve nominal faizler ile bütçe açıkları arasında ilişkinin yönünü belirlemek için Granger Nedensellik analizi yapılmıştır.	Hem reel faiz hem de nominal faizler ile bütçe açıkları arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Bütçe açıkları reel ve nominal faizlere neden olmamakta ancak reel ve nominal faizler bütçe açıklarına neden olmaktadır. Reel faizlerin bütçe açığına etkisi nominal faizlerin etkisinden daha fazla bulunmuştur. Çalışmada çıkan sonuçlar, faiz dışı bütçe dengesinin gelirler lehine fazla vermesine karşın, kamu harcamaları fazlası verdiğini teyit eder. Bulgulara dayalı olarak kronik bütçe açığının çözülebilmesi için kamu harcamalarının azaltılması bunun için de faiz yükünün azaltılması gerektiği önerilmektedir.
Eroğlu, 1998	1984–1994	Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik testi, hata düzeltme modeli	Konsolide bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Granger nedensellik testinde, bütçe açıkları cari işlemler açığına neden olmaktadır. Hata düzeltme modeline göre ise, bütçe açığı ve cari işlemler açığının uzun dönemdeki hareketlerinde dengeden sapma özellikle bütçe açığında görülmektedir.

Bedriye Saraçoğlu,1998	1980:1–1995:4	VAR Testi ve Durağanlık Testi	Türkiye’de enflasyonun temel kaynağı kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksekliğidir. Devlet gelirlerinin giderleri karşılayamamasından kaynaklanan yüksek borçlanma oranından nasıl kurtulacağı, ülkemizin tüm makro dengelerini ilgilendiren yapısal bir sorundur. Varyans araştırma sonuçlarına göre, enflasyona en çok etki eden değişkenler para arzı ve döviz kurudur. Bunları sırasıyla vergi gelirleri, büyüme oranı ve faiz oranı izlemektedir.
------------------------	---------------	-------------------------------	--

Buraya kadar incelemiş olduğum kaynaklardan ortaya çıkan çeşitli sonuçlar vardır. Örneğin, Saleh (2003, 3–12)’de, enflasyonla bütçe açığını iki farklı şekilde ilişkilendirmektedir.

- c) Tam istihdam varsayımıyla, bütçe açıkları kamu harcamalarını artırır bu da fiyatlar genel seviyesini arttırır ve tahvillerin reel değerini yükseltir.
- d) Merkez bankası para arzını kontrol altında tutarak uzun dönemde enflasyonu kontrol altına alabilir. Bütçe açıkları borçlanma ile finanse edildiği sürece enflasyonist etki yapmaz, monetizasyon ile finanse edilirse enflasyonist etki yapmaktadır.

Easterly (1994)’te, ve Fisher; Easterly (1990)’da bütçe açıklarını kapatmak için monetizasyona başvurulması halinde enflasyonist etkinin olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Hossain; Chowdhury’nin (1998)’de, bu konudaki çıkarmış olduğu sonuç; ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerin neden olduğu bütçe açıkları monetizasyona neden olabilir, bu da sonuçta enflasyon yaratır. Bu sebep sonuç ilişkisi geçerli ise bütçe açıkları ile monetizasyon, parasal artış ve enflasyon arasında bir ilişkinin olduğunu vurgulamaktadır.

İncelemiş olduğum çalışmalarda gördüğüm bir nokta da bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki ilişkiler değişik yöntemler ve farklı değişkenler kullanılarak test edilmeye çalışılmıştır.

Easterly; Hebbel (1993)’te, gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıkları verileri (bütçe açığı / GSYİH) ile enflasyon verilerini kullanarak elde ettikleri serpmme diyagramına dayalı olarak, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığı ile enflasyon arasında zayıf bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi farklı çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Şöyle ki; çalışmaların birinde enflasyon ile bütçe açığı arasında ilişkinin kuvvetli olduğu söylenmekte iken diğer bir çalışmada aynı ilişkinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu da çalışmalarda kullanılan yöntemlerin çeşitlerinin farklı olduğu ya da kullanmış olduğu değişkenlerin farklı olduğu anlamına gelmektedir. Bu farklılık, analizlere katmış olduğu

verilerin kısa veya uzun dönem olmasına göre de farklılık gösterebilir. Yine bütçe açıklarının enflasyona etkisi bakımından nasıl finanse edildiğine bağlı olarak değişmektedir. Monetizasyonla finanse edilen açıklar enflasyona neden olduğu konusunda incelediğim kaynaklar ortak bir görüş birliği içindedir. Ayrıca kısa dönemde bütçe açığının enflasyona neden olduğu çalışmalar da kesin bir hüküm içermezken, uzun dönemde bu etkinin enflasyona etki edeceği şeklindedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYONA ETKİSİNİN ANALİZİ: UYGULAMA ve SONUÇLARI

1. Durağanlık Analizleri ve Regresyon Analizleri:

Zaman serisi modellerinde, öngörüler, yalnızca tek bir değişkenin geçmiş dönemdeki davranışları üzerine dayandırılmaktadır. Zaman serisi modellerinde daha çok üç aylık, aylık hatta haftalık veriler kullanılmaktadır. Zaman serisi verilerini kullanan regresyonların ortak sorunu düzmece regresyon olgusudur. İki iktisadi değişken arasındaki ilişkinin gerçek mi, yoksa düzmece mi olduğunu anlamak çok önemlidir. (Gujarati 2001, 709).

Stokastik sürecin durağan olmasının şartları;

a) Sabit aritmetik ortalama	: $E(Y_t) = \mu$
b) Sabit varyans	: $\text{Var.}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$
c) Gecikme mesafesine bağlı kovaryans	: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

Bütün t değerleri için, k = gecikme mesafesi,

Bu şartlar sağlanmadığında, süreç durağan değildir. Herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığını araştırmak için korelogram testi ile birim kök testi yapılmaktadır (Gujarati 2001, 713).

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değerinin, bir sonraki dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değer in daha önceki dönemdeki değeriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bunun için

değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle, serilerin durağan olup olmadıkları belirlenebilmektedir.

Y_t değişkeninin bu dönemde aldığı değerin geçen dönemdeki değeri olan Y_{t-1} ile ilişkisi

$$Y_t = PY_{t-1} + u_t \quad (1)$$

biçiminde kurulabilir. Burada u_t stokastik bir hata terimidir. Bu regresyonda P katsayısı bire eşit ($P = 1$) bulunursa, birim kök sorunu ortaya çıkmaktadır ve ilişkisi,

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Biçimini almaktadır. Bu, bir önceki dönemde iktisadi değişkenin değerinin ve dolayısıyla o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu gibi sistemde kalması anlamına gelmektedir.

(1) nolu denklemin sağ ve sol tarafından Y_{t-1} çıkarılırsa,

$$\Delta Y_t = (P-1)Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

ilişkisi elde edilir. Burada $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ (birinci fark) dir. $(P-1) \rightarrow \delta$ olarak ifade edersek ilişki,

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

olarak yazılabilir. $P = 1$ olduğunda $\delta = 0$ olacaktır. $\delta = 0$ olduğunda da,

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = u_t \quad (5)$$

olacak ve dolayısıyla Y_t (birinci fark) durağan olacaktır. Böylece, orijinal bir serinin birinci farkı durağan ise orijinal seriye birinci dereceden entegre olmuş denir ve $I(1)$ olarak ifade edilir. Eğer seriyi durağan yapmak için iki defa fark almak gerekirse $I(2)$ ve d defa fark almak gerekirse $I(n)$ olarak yazılır. Bu durumda, durağan olmayan bir seri, farkları alınarak, durağan hale getirilebilmektedir. Bu işlem, serinin içerdiği kalıcı şokun etkisinin yok edilmesini ve durağan, yani belli bir değere yaklaşan geçici şokların kalmasını, dolayısıyla serinin durağan hale gelmesini sağlamaktadır (Gujarati 2001, 718–722).

Yt gibi bir zaman serisinin durağan olup olmadığını anlamak için, (4) nolu regresyonu hesaplar, δ 'nin istatistik bakımından 1'e eşit olup olmadığına bakarız ya da $\delta = 0$ olup olmadığını buluruz. $\delta = 1$ önsavıyla, geleneksel yolla hesaplanan t istatistiği τ (tau) istatistiği diye bilinir, bunun eşik değerleri Dickey ile Fuller tarafından Monte Carlo benzetimleriyle çizelgeleştirilmiştir. Tau sınaması, bulanların adıyla Dickey-Fuller sınaması diye tanınır. En basit biçimiyle (4) nolu regresyonu tahmin eder, Dickey-Fuller τ (tau) istatistiğini hesaplamak için tahmin edilen δ katsayısını kendi standart hatasına böler, $\delta = 1$ sıfır önsavının reddedilip reddedilmediğini görmek amacıyla Dickey-Fuller çizelgelerine başvururuz (Gujarati 2001, 719–720).

Durağanlık analizlerinde aşağıdaki Dicky-Fuller (DF) regresyon denklemleri takip edilecektir. Aşağıdaki denklem (6), bağımlı değişken (ΔX_t) ve bağımsız değişken X_{t-1} 'in yer aldığı regresyonu; Denklem (7), denklem (6)'ya sabit terimin ilave edildiği regresyonu; Denklem (8) ise, Denklem (7)'ye trendin dahil edildiği regresyonu göstermektedir.

$$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t \quad (6)$$

$$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t \quad (7)$$

$$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t \quad (8)$$

Denklemlerde X serisinin birim köke sahip olduğunu ($a = 0$) yani durağan olmadığını ileri süren sıfır hipotezin testi yapılacaktır. MacKinnon kritik değerleri Eviews (2.0) programı tarafından analiz sonrası çıktı tablosu içerisinde verilmektedir. Eğer Denklem (6), (7) ya da (8)'ten elde edilen kalıntı teriminin (e) ardışık olarak bağımlı olduğu görülüyor ise, bu bağımlılık ortadan kalkıncaya kadar, ilgili denkleme, ele alınan serinin farkının gecikmeleri (ΔX_{t-i}) ilave edilir. Örneğin, Denklem (8)'deki (e)'nin ardışık bağımlı olduğunu varsayarsak, Denklem (8)'de gösterildiği gibi, denkleme, kalıntı terimi (e) *beyaz gürültü* (white noise) oluncaya kadar ΔX_{t-i} ilave edilecektir.

$$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + \beta \sum_{i=1}^m \Delta X_{t-i} + e_t \quad (9)$$

Denklem (9)'a genişletilmiş DF (Augmented DF) denklemi de denmektedir. Ardışık bağımlılığın olup olmadığı ise Ljung-Box Q istatistiği ile test edilebilir (Gujarati 1995, 717). Q istatistiği, kalıntı terimine ait korelogram yardımı ile kalıntı teriminin ardışık bağımlı

olmadığını (otokorelasyon katsayılarının eşanlı olarak sıfıra eşit olduğunu) ileri süren hipotezi test etmektedir. Bu anlamda durağanlık testleri için DF ya da ADF analizleri yanında Ljung-Box Q istatistiği de takip edilebilir. Bu çalışmada, ilgili serinin durağanlık testleri için DF-ADF analizlerine, hata terimi (e)'nin ardışık bağımlılık testleri için ise Q analizlerine başvurulacaktır. Sonuçta, durağanlık testlerinde, DF-ADF ve Q analizleri bir bütün olarak ele alınmış olacaktır.

Uygulamada Türkiye Ekonomisi'ne ait makro değişkenler; bütçe açıkları, reel bütçe açıkları, M_1 para arzı, M_2 para arzı, kur endeksi, tüketici fiyat endeksi, faiz, üretici güven endeksi T.C.M.B elektronik veri dağıtım sisteminden (evds) temin edilmiştir. 1 Temmuz 2005 itibarı ile elde edilen değişkenlerin analizlerimizde kullanılan isimleri ve kodları, ek 2'de verilmiştir. Değişkenler 1988:1'den, (1. çeyrek) 2004:4'ü (4. çeyrek) kapsamaktadır. Üçer aylık olan gözlemlerimizle enflasyon denkleminin veya denklemlerinin sonuçları elde edilerek bütçe açıklarının enflasyon üzerinde bir etkisinin olup olmadığı test edilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle tüketici fiyat endeksinden enflasyon değişkeni elde edilmiştir [$Enf = (endeks_t - endeks_{t-1})/endeks_{t-1} * 100$]. Yine ayrıca nominal bütçe açıkları fiyat endekslerine bölünerek reel bütçe açıkları elde edilmektedir. Bundan böyle, çalışmanın ileriki kısımlarında; enflasyon *enf*, reel bütçe dengesi *butr*, reel kesim güven endeksi *guven* olarak, 1 ay vadeli ağırlıklandırılmış mevduat *faiz* ve tüfe bazlı reel efektif kur endeksi *kur* olarak isimlendirilecektir.

Uygun bir enflasyon regresyon denklemi oluşturabilmek için öncelikle regresyonda kullanmayı düşündüğümüz bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. O halde bağımlı değişken olarak enflasyonun (*enf*) ve bağımsız değişkenler olarak; M_1 , M_2 , kur, güven, faiz, reel bütçe açıklarının kullanıldığı regresyondaki bütün değişkenlerin durağan ve aynı $I(n)$ olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, regresyondaki bütün değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ $I(n)$ olması gerekmektedir. Yaptığımız durağanlık test sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3'de Tablo 3. 1a'dan Tablo 3. 7b'ye kadar, ilgili serilere ait birim kök ya da durağanlık test sonuçları verilmektedir. Durağanlık test sonuçlarına göre sırası ile *enf* için b ve c durağan, *denf* için, her üç denklemde (a, b ve c) durağandır. *Butr* için c durağan iken *dbutr* için a, b ve c denklemleri durağandır. M_1 için a denklemi durağan iken dM_1 için c denklemi durağandır. M_2 için a, b ve c denklemleri, dM_2 için c denklemi durağandır. Kur için her üç denklem için durağanlık yok iken, *dkur* için a, b ve c denklemleri durağandır. Faiz için b ve c denklemleri durağan iken *dfaiz* için a, b ve c denklemleri durağandır. *Guven* için b ve c denklemleri durağan iken *dguven* için her üç denklemde durağandır.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde özetle bazı değişkenlerimiz kendi seviyesinde durağan $[I(0)]$ bazılarının ise birinci fark seviyesinde durağan $[I(1)]$ olduğu görülmektedir. Ancak EKKY ile takip edeceğimiz regresyon analizinde, daha öncede açıklandığı gibi kullanılacak bütün değişkenlerin aynı $I(n)$ seviyesinde olması gerektiğinden, bu çalışmada bütün değişkenler $I(1)$ olarak alınmaktadır. Dolayısıyla regresyon analizimiz, örneğin, reel bütçe açıklarındaki değişmelerin (Δ bütçe) enflasyondaki değişmeler (Δ Enf) üzerinde bir etkisinin olup olmadığını gösterecektir. Dolayısıyla analizimiz diğer bağımsız değişkenlerdeki değişmelerin enflasyondaki değişmeler üzerinde bir etkisinin olup olmadığını gösterecektir.

Tablo 3: Durağanlık Test Sonuçları

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	-0,885	-1,946	3	10,786	0,768
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	-3,243	-2,909	1	23,337	0,105
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-3,784	-3,483	1	20,461	0,200

*MacKinnon %5 kritik değerleri

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	-8,481	-1,946	2	11,169	0,741
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	-8,450	-2,910	2	11,195	0,739
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-8,540	-3,486	2	12,886	0,611

*MacKinnon %5 kritik değerleri

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	3,248	-1,945	1	24,148	0,086
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	2,796	-2,908	1	23,859	0,093
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	0,795	-3,482	1	25,329	0,064

*MacKinnon %5 kritik değerleri

Tablo 3. 2b: dM1 İçin Durağanlık Test Sonuçları

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	-0,133	-1,946	4	15,520	0,415
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	-0,785	-2,911	4	14,616	0,479
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-4,549	-3,482	0	25,222	0,066

*MacKinnon %5 kritik değerleri

Tablo 3. 3a: M2 için Durağanlık Test Sonuçları

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	17,467	-1,945	0	24,941	0,071
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	14,040	-2,907	0	24,200	0,085
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	4,086	-3,482	1	23,091	0,082

*MacKinnon %5 kritik değerleri

Tablo 3. 3b: dM2 için Durağanlık Test Sonuçları

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	-0,548	-1,945	0	24,631	0,077
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	-1,266	-2,908	0	21,442	0,162
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-3,677	-3,482	0	18,027	0,322

*MacKinnon %5 kritik değerleri

Tablo 3. 4a: Kur İçin Durağanlık Test Sonuçları

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	1,061	-1,945	1	24,967	0,070
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	0,318	-2,908	1	24,304	0,083
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-1,476	-3,482	1	24,396	0,081

*MacKinnon %5 kritik değerleri

Tablo 3. 4b: dKur İçin Durağanlık Test Sonuçları

		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	-4,504	-1,945	0	25,637	0,059
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	-4,826	-2,908	0	24,291	0,083
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-5,084	-3,482	0	25,651	0,059

*MacKinnon %5 kritik değerleri

Tablo 3. 5a: Faiz için Durağanlık Test Sonuçları

Tablo 3. 7b: dButr için Durağanlık Test Sonuçları						
		DF/ADF Değerleri	Kritik Değer*	Gecikme Sayısı	e_t için Q istat.	$p(Q)$
a	$\Delta X_t = \alpha X_{t-1} + e_t$	-3,452	-1,946	3	24,011	0,065
b	$\Delta X_t = a + \alpha X_{t-1} + e_t$	-3,553	-2,910	3	24,377	0,059
c	$\Delta X_t = a + bt + \alpha X_{t-1} + e_t$	-3,499	-3,486	3	24,377	0,059
*MacKinnon %5 kritik değerleri						

Bu çalışmada kullanacağımız regresyon denklemi aşağıda denklem (10) ile ifade edilmektedir. Öncelikli, enflasyonun yeterince açıklanabilmesi için 10 nolu denkleme ilgili olabilecek en önemli bağımsız değişkenler dahil edilmektedir. Buradaki esas amaç bütçe açıklarının enflasyon üzerindeki etkilerini incelemektir.

$$Enf = c + \sum_{i=0}^n M1_i + \sum_{i=0}^n M2_i + \sum_{i=0}^n kur_i + \sum_{i=0}^n guven_i + \sum_{i=0}^n faiz_i + \sum_{i=0}^n butr_i \quad (10)$$

Denklem 10'daki bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait en uygun gecikme sayılarının ne olabileceğini görmek için regresyon denklemini gecikme 12'den (L=12) gecikme 1'e kadar (L=1) test ettik. Test sonuçları Tablo 4'te görülmektedir. Tablo 4'e baktığımızda gecikme 12'den 8'e kadar tekil matris (near singular matrix) mesajı alınmaktadır. Yani gecikme 8'e kadar regresyon sonuçları alınamamaktadır. Gecikme 7'den gecikme 1'e kadar olan regresyon sonuçları 1. dereceden ve / veya 2. dereceden otokorelasyon gösterdiği için bu regresyonlar AR(1) ve / veya AR(2) ile düzeltilmiştir. Gecikme 7'den gecikme 1'e kadar olan regresyonlara baktığımızda R^2 , Adj R^2 , F testi, S.E. reg, DW, Q ist, AIC, SC kriterlerine göre en uygun gecikmenin 7 olduğu görülmektedir.

Ancak bu 7. gecikmeye göre elde edilen kriter DW değeri 2,820 bize (bu değer kararsız bölgede kaldığından) 6. gecikmenin ve 5. gecikmenin de uygun gecikme sayıları olabileceği mesajını vermektedir. Bütün bu kriterler göz önüne alındığında 7. 6. ve 5. gecikmelere ait regresyon sonuçları elde edilerek bütçe açıklarının enflasyon üzerindeki etkileri test edilmektedir. Bu sonuçlara göre bağımsız değişkenleri 7. gecikmeye kadar aldığımızda bütçe açıklarının 2. (%5 seviyesinde), 3. (%1 seviyesinde), 4. (%5 seviyesinde), 6. (%5 seviyesinde)

ve 7. (%1 seviyesinde) gecikme seviyelerinde enflasyon üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Değişkenleri 6. gecikmeye kadar aldığımızda bütçe açıklarının 0. (%5 seviyesinde), 1. (%1 seviyesinde), 3. (%5 seviyesinde) ve 4. (%1 seviyesinde) gecikme seviyelerinde enflasyon üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Değişkenleri 5. gecikmeye kadar aldığımızda bütçe açıklarının 0. (%5 seviyesinde), 2. (%1 seviyesinde), 3. (%1 seviyesinde) ve 4. (%1 seviyesinde) gecikme seviyelerinde enflasyon üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Gecikmelere Göre Elde Edilen Kriter Değerleri:

Gecikme	R ²	Adj R ²	F %	S.E.Reg	D.W.	Q(15)	AIC	SBC
7	0,99	0,98	0,001	0,870	2,820	0,984	-1,270	0,59
6	0,97	0,85	0,000	3,13	2,469	0,234	2,219	3,86
5	0,94	0,83	0,000	3,30	2,212	0,332	2,59	4,005
4	0,90	0,77	0,000	3,81	2,206	0,447	2,97	4,15
3	0,81	0,66	0,000	4,63	2,033	0,455	3,37	4,32
2	0,69	0,53	0,000	5,42	2,090	0,406	3,65	4,39
1	0,64	0,53	0,000	5,37	2,08	0,201	3,57	4,10

Ayrıca bütçe açıklarının hem kendi seviyesinde hem de gecikmeli seviyelerinde eşanlı bir bütün olarak 0'a eşit (denklem 11) olduğu hipotezinin Wald Testi sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

$$H_0 : butr_0 = butr_{-1} = butr_{-2} = butr_{-3} = butr_{-4} = butr_{-5} = butr_{-6} = butr_{-7} = 0 \quad (11)$$

Elde edilen F ve χ^2 sonuçlarına göre 0 hipotezi %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir.

Tablo 5: Wald Testi Sonuçları

Gecikme	F değeri	χ^2 değeri
7	57,82 (0,003)	462,61 (0,000)
6	5,58 (0,007)	39,12 (0,000)
5	9,193 (0,000)	55,160 (0,000)

Tablo 4'te R^2 değerlerine bakıldığında 7. gecikme için denklemimizde enflasyondaki değişmelerin %99'u bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Bu da çok yüksek bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca enflasyon ile bütçe açığı arasında pozitif yönde kuvvetli bir ilişki vardır. Bütün buradan çıkan sonuçlara göre, regresyondaki bütçe açıkları bir bütün olarak enflasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. Bu da bütçe açıklarının enflasyon üzerinde etkili olduğu anlamına gelmektedir.

SONUÇ:

Bu çalışmada reel bütçe açığının enflasyon üzerinde bir etkisinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu amaçla önce teorik çatı verilmektedir. Daha sonra enflasyona etki edeceğini düşündüğümüz en önemli bağımsız değişkenlerin durağanlık analizleri yapılmaktadır. Bu bağımsız değişkenleri kullanarak bir enflasyon denklemi oluşturulmuştur. Bu denklemi ilgili gecikme sayılarına göre regresyon analizlerini yaparak reel bütçenin enflasyona etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın teorik kısmında, yani birinci bölümde, bütçe açığı ve enflasyonla ilgili genel kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramlar verilirken bütçe açığı ölçüm yöntemleri, enflasyon kavramı ve çeşitlerine son olarak da Türkiye'deki bütçe açığı ve gelişimi ele alınmıştır. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinden sonraki dönemlerde, kamu kesimlerinin genişleyerek ülke ekonomilerinde etkin rol oynaması sonucu, klasik bütçe dengesi yerine, ekonomik dengenin sağlanması ve korunması önem kazanmasıyla birlikte ülkeler bütçe açıklarına gitmeye başlamışlardır. Bu dönemlerde yaşanan sıcak savaşlar nedeniyle ülkelerin kamuya karşı yükümlülükleri artmış bunun doğal sonucu olarak da kamu harcamaları artış trendi içine girmiştir. Kamu harcamalarının kamu gelirlerine göre artış trendi içinde olması da bütçe açığı sorununu gündeme getirmiştir. Bütçe açığı konusunda çeşitli iktisat akımlarının farklı görüşlere sahip olması da konuyu akademik alanda da tartışılır hale getirmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapıları farklıdır. Bu ekonomik yapıdaki farklılıklar nedeniyle, bütçe açığının diğer makro değişkenler (enflasyon, döviz kuru, faiz oranlar vb.) üzerindeki makroekonomik etkilerinde de farklılıklar vardır. Bu nedenle bütçe açığının gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik dengelerinde daha büyük etkilere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Enflasyonun oluşumuna, kamu finansmanındaki büyük açıkların neden olduğu geniş kesimlerce kabul edilir. Bununla birlikte tek sebep bu değildir. Teorik ve ampirik kanıtlar,

büyük kamu açıklarının monetizasyon ile finansmanında Türkiye’de 1980 ve 1990’ların ilk yıllarında yüksek enflasyonun belirdiğini göstermektedir.

İkinci bölümde ise, bütçe açıklarının nedenleri, finansmanı, genel makroekonomik etkileri ve enflasyonla ilişkisi teorik bakımdan ele alınmıştır. Bütçe açıklarına neden olan faktörler; yapısal ve kurumsal nedenler, askeri nedenler, siyasal nedenler, ekonomik ve mali nedenler, sosyal nedenler, dış nedenler, politik-iktisadi nedenler başlığı altında incelenmiştir. Daha sonra bütçe açığının gelişimi ve gelişmekte olan ülke ayırımı açısından incelenmiştir.

Bütçe açıklarının finansmanı, makroekonomik etkileri ve enflasyonla ilişkisi bir sonraki alt başlıkta incelenmiştir. Bu bağlamda bütçe açıklarının finansman çeşitlerinin enflasyona yapmış oldukları etkiler bakımından ele alınmıştır.

Bir sonraki alt başlıkta ise bütçe politikalarının kaynak dağılımına, gelir dağılımına, çalışma arzusu üzerine, üretim üzerine ve talep-fiyat üzerindeki etkileri ele alınarak incelenmiştir.

Ekonomik ve siyasi hayat iç içe kavramlar oldukları için iktisat akımlarının konulara bakış açılarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden üçüncü bölümde, iktisadi yaklaşımların bütçe açıklarına ilişkin görüşleri ve enflasyonla ilişkisi konusu üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde yapacağımız uygulama çalışmasına ışık tutması bakımından literatürde yapılmış olan bazı çalışmaların bulguları, hangi değişkenlerin kullanıldığı, hangi dönemleri kapsadığı, hangi ekonometrik yöntemleri kullandığı gibi kriterler açısından incelenmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise, Türkiye’ye ait bir uygulama yapılmıştır. Uygulamamızda 1988:1’in 1. çeyreğinden 2004:4’ün 4. çeyreğini kapsayan dönemlerde reel bütçe açığı, enflasyon, M1, M2, Tüfe bazlı reel efektif kur endeksi, tüketici fiyat endeksi (genel), 1 aylık ağırlıklandırılmış mevduat ve reel kesim güven endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenlere öncelikle durağanlık analizi yapılmıştır. Daha sonra bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkisinin olup olmadığını test etmek için bir regresyon denklemi belirlenmiştir. Bu belirlenen denklem kullanılarak 12’den 1’e kadar gecikmeli analizler yapılmıştır. Bu analizlerden en uygun kriterli olanlar belirlenmiştir. Ayrıca bütçe açıklarının hem kendi seviyesinde hem de gecikmeli seviyesinde eşanlı bir bütün olarak 0’a eşit olduğu hipotezi wald testi analizine göre test edilmiştir. Elde edilen F ve χ^2 sonuçlarına göre H_0 hipotezi %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir. Yani regresyondaki bütçe açıkları bir bütün olarak enflasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. Daha açık bir ifade ile bütçe açığı enflasyon üzerinde etkilidir sonucunu çıkarabiliriz.

Bütün bu analizler sonucunda Türkiye ekonomisinde reel bütçe açıklarının enflasyona etki ettiği sonucu ortaya çıktığına göre, Türkiye’de enflasyonu tek haneli rakamlara düşürme gayreti içinde olduğu bu dönemlerde bütçe açığına yol açacak harcamalardan kaçınılmalıdır.

Türkiye özellikle 1980 sonrası dönemde yüksek enflasyonla yaşayan bir ülke durumundadır. Yine 1980 sonrası dönemde reel bütçe açıklarının artan bir trend içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum bizim analizimizdeki sonuçlarımızı destekler niteliktedir. Dolayısıyla Türkiye, enflasyonla mücadelede harcamaları arttırıcı politikalardan kaçınmalıdır. 7. 6. ve 5. gecikmelerdeki regresyon analizi sonuçlarında çıkan R^2 sonuçlarına göre, sırasıyla; 0,99, 0,97 ve 0,94 çıkmıştır. Enflasyondaki değişmelerin sırasıyla %99, %97 ve %94'ü bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Böyle bir güçlü ilişkinin olması enflasyonu önlemede bütçe açıklarına önem verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Enflasyon, analizimize kattığımız diğer değişkenlerin de (M1, M2, Tüfe bazlı reel efektif kur endeksi, reel kesim güven endeksi, 1 aylık ağırlıklandırılmış mevduat) etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla enflasyonla mücadelede bu değişkenlerdeki değişmelerin de dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA:

- Akad Savaş; **“The Political Economy of Turkish Inflation”** , V:54, No:1, 2000, s. 1–14.
- Akalın Güneri; **“Kamu Kesimi Finansman Açıkları ve Ekonomik Dengeler Üzerine Etkileri”** , X. Maliye Sempozyumu, 14–18 Mayıs 1994, Kemer Antalya, Hacettepe Üniversitesi Maliye Bölümü, Ankara
- Akçay, O. Cevdet; Alper, C. Emre; Özmucur Süleyman, **“Budget Deficit, Inflation and Debt Sustainability: Evidence from Turkey (1970–2000)”** , Boğaziçi University Department of Economic Working Papers, No.12, 2001, İstanbul, s. 1–15.
- Anand, R.; S. Wijnbergen.; **“Inflation and the Financing of Government Expenditure: An Introductory Analysis with an Application to Turkey.”**World Bank Economic Review, Vol.3, No.1, January 1989, s. 17–38.
- Asutay M.; **“Searching for Opportunistic Political Business Cycles in Turkey”** , Paper Presented at the Annual Conference of the European Public Choice Society, German Institute for Economic Research, 2004, Berlin.
- Aşıkoğlu Rıza; **“Türkiye’de Enflasyon ile Mücadele Politikaları”**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt. IV, sayı Haziran 1986, s.145–149.
- Ataç Beyhan; **“Maliye Politikası (Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sonuçları)”** , 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:86, 1991, Eskişehir.
- Avcı Nihal; **“Bütçe ve Para Politikalarının Makroekonomik Etkileri”** , Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ekim 1988, Ankara, s.1–37.
- Ball Lurance; Mankiw N. Gregory; **“What Do Deficits Do?”**, 1995, s. 95–112
<http://www.kc.frb.org/publicat/sympos/1995/pdf/s95manki.pdf>
- Barro J. Robert; **“The Ricardian Approach To Budget Deficits”** , National Bureau of Economic Research 1050, Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138, Working Paper 2685, August 1988, s.1–38.
- Batavia B.; Lash N.; **“Public Sector Deficits and Inflation: The Case of Turkey”** , The Journal Economics, March 3–5 1985, s.182–187.
- Batirel Ö. Faruk; **Kamu Bütçesi**, Nihat Savaş Yayinevi, Yayın No:414, 1987, İstanbul.
- Berksoy T.; **“Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Açıkları ve Bu Açıkların**

Finansmanı” , X. Maliye Sempozyumu, 14–18 Mayıs 1994, Kemer Antalya, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul

Bernheim B. D.; **“A Neoclassical Perspective on Budget Deficits”** , Journal of Economic Perspective, V:3, No:2, 1989, s. 55–72.

Bilgili Faik; **“Türkiye’de Bütçe, Açıklarının Makro Ekonomik Sonuçları”** , Erciyes Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi, Sayı: 15, 1999a, s. 153–169.

Bilgili Faik; **“Yeni Klasik Kurama Göre Bütçe Politikalarının Değerlendirilmesi”** , Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 4. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyum Bildirileri, Belek-Antalya, 14. Mayıs 1999b, 551–571.

Blejer M.I.; Andrienne, C.; **“Mali Açık Nasıl Ölçülür”**, Çev: Şen Hüseyin, Maliye Dergisi Mayıs- Ağustos, Sayı:131, 1999, s. 141–147.

Buchanan, **The Economic Consequences of Deficit, Journal of Public Finance and Public Choice**, Sayı 3, 1986, s. 149–156.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi; cilt 7, 1986, s.3714.

Demirkan Uçar; **“Bütçe Açıklarının Nedeni”**, Maliye Dergisi, Mayıs Haziran, Sayı 108, 1992, s. 3–7.

Dickey D.A.; Fuller W. A.; **“Likelihood Ratio Statistic for Autregressive Time series with a Unit Root”**, Econometrica, 49, 1981, s. 1057–1072.

Dikeç Üstün; **“Gelişmiş Ülkeler ve Finansman Sorunu”** , IV. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu, 26–28 Mayıs 1988, İzmir

Dornbush R. & Reynoso A. ; **“Financial Factors in Economic Development”** , American Economic Review, V:79, No:2, 1989 s. 204–209

Easterly W.; Rodriguez C.A.; Schmidt-Hebbel; **“Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance”** , Published for the World Bank, Oxford University Press, 1994, New York.

Easterly W.; Schmidt-Hebbel K.; **“Fiscal Deficits and Macroeconomic Performance in Developing Countries”** , The World Bank Research Observer, V: 8, No:2, 1993 s. 211–237

Egeli Haluk; **“Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları ”** D.E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 1999, s. 1–14.

Egeli Haluk; **“Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıkları ”** D.E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 2000, s. 62–78.

Ejder H. Lütü; **“Kamu Açıkları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi ve**

Değerlendirilmesi” , Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 3, 2002, s. 189–207

Erdem Ekrem; D. Siverekli Esra; **“Türkiye’de Kamu Açıklarının Yapısı ve Dağılımı”**, Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi, Sayı 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2001. s. 67–92.

Feldstein Martin ; Elmendorf Douglas W.; **“Budget Deficit, Tax Incentives And Inflation: A Suprising Lesson From The 1983–1984 Recovery”** , National Bureau of Economic Research, 1050, Massachusetts Avenue Cambridge, MA, 02138, Working Paper No:2819, 1989, s. 29–30.

Fischer S.; Easterly W.; **“The Economics of the Government Budget Constraint”** , The World Bank Research Observer, V:5, No:2, 1990, s. 127–142

Giancarlo Corsetti ; Nouriel Roubini; **“Denk Bütçe Kuralları Üzerine Amerikan Yaklaşımları Karşısında Avrupa Yaklaşımları”**, Çeviren: Haluk Egeli, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, 2003, s. 57–70.

Gujarati Domador N.; **Temel Ekonometri**, Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayınları, Mayıs 2001, İstanbul, s. 620–730.

Gupta K.L.; **“Budget Deficits and Economic Activity in Asia”** , Routledge, London, 1992

Hossain A. & Chowdury A.; **“Open Economy Macroeconomics for Developing Countries”** , Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 1998.

IMF; **“Confronting Budget Deficits”** , Economic Issues, No:3, IMF Washington D.C., 1996a.

IMF; **“Fiscal Challenges Facing Industrial Countries”** , in World Economic Outlook, May, IMF Publication Washington D.C., 1996b.

Kirmanoglu İ. Önder; **“ Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri”** , Kamu Kesimi Açıkları, X. Türkiye Maliye Sempozyumu, 14–18 Mayıs 1994, Kemer Antalya, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1996, İstanbul.

Kumbaracıbaşı Onur; **“Türkiye’de Enflasyon ve Nedenleri”**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt. IV, Sayı. 1, 1972, s 1–17.

Luisa Lambertini; **“Are Budget Deficits Used Strategically?”** , Department of Economics, University of California, CA 90095–1477, 2003, Los Angeles.

Masson Paul; Mussa Michael; **“Lon Term Tendencies In Budget Deficits and Debt”**, Washington, D.C., Bureau of the Census, 1994, s. 49–55.

Miller P. J.; **“Higher Deficit Policies Lead to Higher Inflation”** , Quarterly Review,

- Federal Reserve Bank of Minneapolis, Winter, 1983, s. 8–19.
- Musgrave A. Richard; **Kamu Maliyesi Teorisi**, Çeviren Orhan Şener; Yaşar Methıbay, Asil Yayın Dağıtım, Ekim 2004, Ankara, s.1–168.
- Osman Z. Orhan; **Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları**, Filiz Kitabevi, 1995, s.1.
- Özsoylu A. F.; “**Türkiye’de İç Borçlar**” , İktisat İşletme ve Finans, Sayı 67, 1994, s. 46–51.
- Parasız İlker; **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Ekim 1997, s.373
- P.A. Samuelson; W.D. Nordhaus, “**Economics, McGaw-Hill Int. Editions**” , 1992, s.587.
- Plosser Charles I.; “**Government Financing Decisions and Asset Returns**” , Journal of Monetary Economic, V:9, May 1982, s. 325–352.
- Ragot Xavier; “**Ricardian Equivalence and the Long Run Effect of Inflation**” , Paris-Jourdan Sciences Economiques, 48, 75014 Paris, 2005, s. 1–21.
- Saleh A. S.; “**The Budget Deficit and Economic Performance: A Survey**” , The University of Wollongong, Economics Working Paper Series, 2003 s. 3–12.
- Saraçoğlu Bedriye; “**Mali Açıkların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Rolü ve Enflasyonla Mücadelede Etkili Politikaların Seçimi**” , ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, 1998, s. 329–357.
- Shoji Nishijima; “**Government Debt and Inflation Targeting in Brazil**” , Research Institute for Economics and Business Administration, Kobe University, January 2005, s. 1–21.
- Sönmez Sinan; “**Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Enflasyon**” , Türkiye’de Bütçe Harcamaları, IX. Maliye Eğitimi Sempozyumu, 6–8 Mayıs 1993, Mersin.
- Sönmez Sinan; “**Kamu Kesimi Açığı ve Enflasyon Üzerine Bazı Bütçe Harcamaları**” , Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt:4, Sayı:8, İlkbahar 1994 s. 49
- Sönmez Sinan; “**Türkiye’de Kamu Açığının Finansmanı ve Enflasyon Vergisi**” , ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt:25, Sayı: 2, s. 361–377.
- Şen Hüseyin; Sağbaş İsa; **Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması**, Seçkin Yayıncılık, 2004, Ankara, s.1–87,
- Şimşek Muammer; “**Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik Etkileri**”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl 2000, sayı 16, s. 49–73
- Tanzi Vito; Domenico Fanizza. “**Fiscal Deficit and Public Debt in Industrial**

Countries", 1970–94, IMF working paper WP /95/49, May 1995.

Tutar İ & Tansel A.; **"Political Business Cycles, Institutional Structure and Budget Deficit in Turkey"** , Economic Research Center Working Papers, No:00/16, Middle East Technical University, 2000, Ankara.

Tüğen Kamil, (1991), **"Türkiye’de Bütçe Açıkları"** , EĞİAD Ekonomik Raporları, No 3, 1991, İzmir.

Türk İsmail; **Kamu Maliyesi**, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, 1999, Ankara, s:27.

Ünsal M. Erdal; **Makro İktisat**, İmaj Yayıncılık, 4. Baskı, 2001, Ankara.

World Bank; **"World Development Report"** , Published for the World Bank, Oxford University Press, 1998, Oxford.

Canaktan; http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/sarili-buchanan-butce-aciklari.pdf 15.01.2005

Canaktan; http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/egeli-gelismekte-olan-butce.pdf 15.01.2005

Econtürk; <http://www.econturk.org/sahin.pdf> 15.01.2005

Foreigntrade; <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm> 15.01.2005

Ekutup; <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra4.pdf> 21.01.2005

TCMB; <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1996/kitap5.html> 21.01.2005

Marmara; <http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/6-1.doc> 21.01.2005

Tresuary; http://www.treasury.gov.tr/duyuru/basin/kamuborc_20030430.pdf 21.01.2005

TCMB; <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds> 01.07.2005

Ek. 1: Gecikme Analiz Sonuçları

5. Gecikmenin Analiz Sonuçları

LS // Dependent Variable is DENS

Date: 08/03/05 Time: 14:24

Sample(adjusted): 1990:1 2003:4

Included observations: 56 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 13 iterations

Değişkenler	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.319763	0.360173	-0.887804	0.3870
DM1	1.15E-06	9.52E-07	1.204300	0.2450
DM1(-1)	-5.83E-07	1.90E-06	-0.306409	0.7630
DM1(-2)	-2.00E-06	2.23E-06	-0.897895	0.3818
DM1(-3)	5.97E-06	2.90E-06	2.057274	0.0553
DM1(-4)	-5.74E-06	3.02E-06	-1.899225	0.0746
DM1(-5)	2.16E-06	1.52E-06	1.419774	0.1738
DM2	2.79E-08	2.24E-07	0.124337	0.9025
DM2(-1)	5.89E-08	3.50E-07	0.168172	0.8684
DM2(-2)	6.86E-08	2.94E-07	0.233800	0.8179
DM2(-3)	-1.73E-07	3.36E-07	-0.515359	0.6129
DM2(-4)	-4.60E-07	3.65E-07	-1.260451	0.2245
DM2(-5)	2.21E-07	4.51E-07	0.490161	0.6303
DFAIZ	0.071751	0.019117	3.753186	0.0016
DFAIZ(-1)	0.029561	0.021778	1.357383	0.1924
DFAIZ(-2)	0.025883	0.027045	0.957042	0.3520
DFAIZ(-3)	-0.043631	0.029476	-1.480215	0.1571
DFAIZ(-4)	-0.020793	0.027324	-0.760978	0.4571
DFAIZ(-5)	0.044063	0.026552	1.659537	0.1153
DGUVEN	-0.009532	0.032437	-0.293863	0.7724
DGUVEN(-1)	-0.027823	0.056137	-0.495621	0.6265
DGUVEN(-2)	0.187719	0.074293	2.526729	0.0217
DGUVEN(-3)	-0.191643	0.073278	-2.615276	0.0181
DGUVEN(-4)	0.045467	0.061061	0.744609	0.4667
DGUVEN(-5)	0.052593	0.044266	1.188115	0.2511
DKUR2	-0.000261	0.000125	-2.083132	0.0526
DKUR2(-1)	0.000284	0.000219	1.299327	0.2112
DKUR2(-2)	0.000134	0.000240	0.558914	0.5835
DKUR2(-3)	-0.000669	0.000336	-1.992751	0.0626
DKUR2(-4)	0.000701	0.000344	2.037097	0.0575
DKUR2(-5)	-0.000326	0.000175	-1.860276	0.0802
DBUTR	0.001871	0.000654	2.863546	0.0108
DBUTR(-1)	-0.000441	0.000646	-0.682074	0.5044
DBUTR(-2)	-0.001931	0.000538	-3.587765	0.0023
DBUTR(-3)	0.001663	0.000549	3.030103	0.0076
DBUTR(-4)	-0.002654	0.000621	-4.273979	0.0005
DBUTR(-5)	-0.001030	0.000729	-1.413096	0.1757
AR(1)	-1.400415	0.200146	-6.996951	0.0000
AR(2)	-0.668686	0.186436	-3.586671	0.0023
R-squared	0.948735	Mean dependent var	-0.196512	
Adjusted R-squared	0.834144	S.D. dependent var	8.127174	
S.E. of regression	3.309826	Akaike info criterion	2.594510	

Sum squared resid	186.2341	Schwarz criterion	4.005023
Log likelihood	-113.1068	F-statistic	8.279290
Durbin-Watson stat	2.212474	Prob(F-statistic)	0.000013
Inverted AR Roots	-.70 -.42i	-.70+.42i	

6. Gecikmenin Analiz Sonuçları

LS // Dependent Variable is DENS
Date: 08/03/05 Time: 14:21
Sample(adjusted): 1990:2 2003:4
Included observations: 55 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 24 iterations

Değişkenler	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.439381	0.344067	-1.277023	0.2304
DM1	2.44E-07	1.41E-06	0.172469	0.8665
DM1(-1)	-1.15E-07	2.99E-06	-0.038547	0.9700
DM1(-2)	-1.18E-06	2.95E-06	-0.400874	0.6969
DM1(-3)	7.14E-06	5.10E-06	1.397982	0.1924
DM1(-4)	-7.50E-06	4.71E-06	-1.592505	0.1424
DM1(-5)	4.43E-06	5.71E-06	0.774926	0.4563
DM1(-6)	-7.63E-08	4.58E-06	-0.016654	0.9870
DM2	2.46E-07	2.91E-07	0.843244	0.4188
DM2(-1)	-1.17E-07	5.14E-07	-0.228048	0.8242
DM2(-2)	4.04E-07	6.85E-07	0.589984	0.5683
DM2(-3)	-5.85E-07	1.11E-06	-0.528321	0.6088
DM2(-4)	-1.99E-07	5.98E-07	-0.332154	0.7466
DM2(-5)	7.90E-07	8.89E-07	0.889080	0.3948
DM2(-6)	-1.45E-06	9.41E-07	-1.536023	0.1555
DFAIZ	0.063497	0.025353	2.504498	0.0312
DFAIZ(-1)	0.040699	0.033488	1.215331	0.2522
DFAIZ(-2)	0.049680	0.036298	1.368652	0.2011
DFAIZ(-3)	-0.039357	0.032728	-1.202550	0.2569
DFAIZ(-4)	0.000619	0.045833	0.013499	0.9895
DFAIZ(-5)	0.040204	0.039532	1.017007	0.3331
DFAIZ(-6)	0.030418	0.036301	0.837951	0.4216
DGUVEN	-0.046726	0.053629	-0.871268	0.4040
DGUVEN(-1)	-0.009846	0.079997	-0.123081	0.9045
DGUVEN(-2)	0.233105	0.086937	2.681304	0.0230
DGUVEN(-3)	-0.239072	0.085075	-2.810118	0.0185
DGUVEN(-4)	0.095908	0.093546	1.025245	0.3294
DGUVEN(-5)	0.049565	0.079795	0.621160	0.5484
DGUVEN(-6)	0.045301	0.051319	0.882736	0.3981
DKUR2	-0.000264	0.000327	-0.807431	0.4382
DKUR2(-1)	0.000506	0.000615	0.822471	0.4300
DKUR2(-2)	-0.000169	0.000357	-0.471750	0.6472
DKUR2(-3)	-0.000774	0.000429	-1.805116	0.1012
DKUR2(-4)	0.000897	0.000479	1.874828	0.0903
DKUR2(-5)	-0.000480	0.000455	-1.055252	0.3161
DKUR2(-6)	-6.96E-05	0.000219	-0.317629	0.7573
DBUTR	0.003767	0.001210	3.113615	0.0110
DBUTR(-1)	-0.002171	0.001123	-1.933987	0.0819
DBUTR(-2)	0.000359	0.001101	0.325760	0.7513
DBUTR(-3)	0.002324	0.000869	2.674227	0.0233

DBUTR(-4)	-0.003902	0.001153	-3.382877	0.0070
DBUTR(-5)	0.002163	0.001696	1.275197	0.2311
DBUTR(-6)	-0.001839	0.001166	-1.576910	0.1459
AR(1)	-1.554310	0.250594	-6.202491	0.0001
AR(2)	-0.810589	0.254911	-3.179898	0.0098

R-squared	0.972796	Mean dependent var	-0.137039
Adjusted R-squared	0.853099	S.D. dependent var	8.189773
S.E. of regression	3.138947	Akaike info criterion	2.219390
Sum squared resid	98.52988	Schwarz criterion	3.861754
Log likelihood	-94.07485	F-statistic	8.127159
Durbin-Watson stat	2.469699	Prob(F-statistic)	0.000608
Inverted AR Roots	-.78 -.45i	-.78+.45i	

7. Gecikmenin Analiz Sonuçları

LS // Dependent Variable is DENS
 Date: 08/03/05 Time: 14:25
 Sample(adjusted): 1990:3 2003:4
 Included observations: 54 after adjusting endpoints
 Convergence achieved after 20 iterations

Değişkenler	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.125319	0.193660	0.647111	0.5637
DM1	-6.20E-06	1.13E-06	-5.467113	0.0120
DM1(-1)	9.25E-06	1.71E-06	5.396183	0.0125
DM1(-2)	-9.63E-07	1.03E-06	-0.931167	0.4205
DM1(-3)	1.03E-05	3.11E-06	3.321290	0.0450
DM1(-4)	-1.54E-05	4.41E-06	-3.499003	0.0395
DM1(-5)	2.48E-06	3.60E-06	0.687691	0.5410
DM1(-6)	1.42E-06	4.09E-06	0.345768	0.7523
DM1(-7)	1.55E-05	3.98E-06	3.898450	0.0300
DM2	7.10E-07	1.77E-07	4.010500	0.0278
DM2(-1)	-8.94E-07	4.08E-07	-2.190192	0.1162
DM2(-2)	-1.76E-06	4.09E-07	-4.289545	0.0233
DM2(-3)	-2.44E-07	9.24E-07	-0.263531	0.8092
DM2(-4)	3.83E-06	1.15E-06	3.326445	0.0448
DM2(-5)	4.64E-07	6.13E-07	0.757007	0.5041
DM2(-6)	-3.31E-06	9.66E-07	-3.429890	0.0415
DM2(-7)	-5.29E-06	7.62E-07	-6.942915	0.0061
DFAIZ	0.018306	0.012719	1.439257	0.2457
DFAIZ(-1)	-0.048777	0.018232	-2.675352	0.0753
DFAIZ(-2)	0.045103	0.019063	2.366058	0.0989
DFAIZ(-3)	0.077282	0.021733	3.555902	0.0379
DFAIZ(-4)	-0.080118	0.026109	-3.068591	0.0546
DFAIZ(-5)	0.061489	0.024485	2.511236	0.0868
DFAIZ(-6)	-0.009356	0.022492	-0.415948	0.7054
DFAIZ(-7)	0.023751	0.012163	1.952636	0.1459
DGUVEN	-0.032508	0.015349	-2.117890	0.1244
DGUVEN(-1)	-0.115678	0.027824	-4.157418	0.0253
DGUVEN(-2)	0.112167	0.034051	3.294116	0.0459
DGUVEN(-3)	-0.063320	0.042210	-1.500136	0.2306
DGUVEN(-4)	-0.174673	0.054916	-3.180723	0.0501
DGUVEN(-5)	0.137734	0.046520	2.960715	0.0595
DGUVEN(-6)	0.065967	0.029092	2.267512	0.1082
DGUVEN(-7)	-0.097773	0.027026	-3.617767	0.0363
DKUR2	0.000985	0.000220	4.472297	0.0208
DKUR2(-1)	-0.000398	0.000324	-1.229280	0.3066
DKUR2(-2)	-0.000269	0.000286	-0.941342	0.4160
DKUR2(-3)	-0.001772	0.000229	-7.721343	0.0045
DKUR2(-4)	0.001634	0.000345	4.740904	0.0178
DKUR2(-5)	2.01E-05	0.000246	0.081800	0.9400

DKUR2(-6)	-1.67E-05	0.000291	-0.057345	0.9579
DKUR2(-7)	-0.000848	0.000285	-2.979771	0.0586
DBUTR	0.001012	0.000572	1.770699	0.1747
DBUTR(-1)	-0.000600	0.000733	-0.818295	0.4731
DBUTR(-2)	-0.004121	0.000884	-4.662122	0.0186
DBUTR(-3)	0.005036	0.000692	7.275353	0.0054
DBUTR(-4)	-0.002799	0.000753	-3.716606	0.0339
DBUTR(-5)	0.001124	0.000658	1.707576	0.1863
DBUTR(-6)	0.002124	0.000616	3.449607	0.0409
DBUTR(-7)	-0.002814	0.000477	-5.904770	0.0097
AR(1)	-1.882059	0.128432	-14.65417	0.0007
AR(2)	-0.948292	0.123771	-7.661677	0.0046
R-squared	0.999371	Mean dependent var	-0.189871	
Adjusted R-squared	0.988894	S.D. dependent var	8.257209	
S.E. of regression	0.870182	Akaike info criterion	-1.279589	
Sum squared resid	2.271649	Schwarz criterion	0.598896	
Log likelihood	8.926233	F-statistic	95.38485	
Durbin-Watson stat	2.820159	Prob(F-statistic)	0.001491	
Inverted AR Roots	-.94 -.25i	-.94+.25i		

Ek. 2: Verilerin TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemindeki Kodları

DEĞİŞKENİN ADI	TCMB ELEKTRONİK VERİ DAĞITIM SİSTEMİ KODLARI
Tüketici Fiyat Endeksi (Genel)	TP.FG.A01
Bütçe Dengesi	TP.KB.K20.1
M1	TP.PBD.F02: P1A TP.PBD.F06:P2
M2	TP.FG.P09.1
Reel Kesim Güven Endeksi	TP.Y1.1
1 Ay Vadeli Ağırlıklandırılmış Mevduat	TP.FA.F04.1
TUFE Bazlı Reel Efektif Kur Endeksi	TP.DK.REER3

ÖZGEÇMİŞ

1977 Hatay / Dörtyol doğumlu olan İbrahim Doğan, ilk, orta ve lise eğitimini Hatay’da tamamladıktan sonra 1995 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde bir yıl fizik eğitimi almış ve daha sonra ekonomi eğitimi almak üzere 1996’da Erciyes Üniversitesi İktisat Bölümünde öğrenimine başlamıştır. 2002 yılında lisans eğitimini tamamlamıştır. 2003–2004 öğrenim döneminde Erciyes Üniversitesinde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Halen eğitime bu bölümde devam etmektedir.

Adres: Esenyurt mh. B. Menderes cd. Kaya apt. 11/6 38050 Melikgazi

Telefon: 0-352-2253343

Elektronik posta: ibrahimdogan31@yahoo.com